

ИСТОРИИ/ ИСТОРИЯ

КРИСТИН ЮРУКОВА

РОМАН

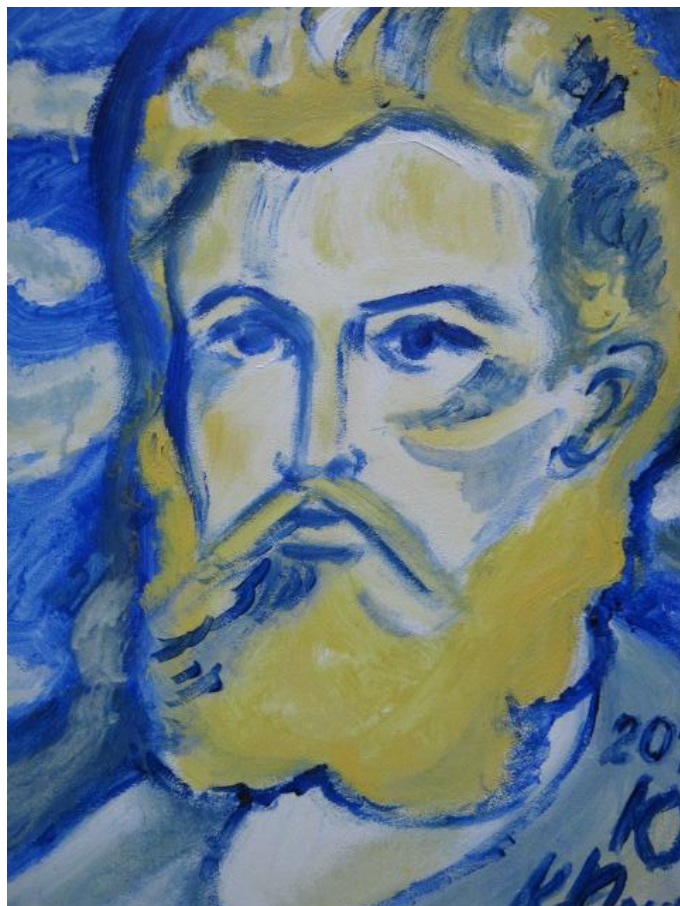
2018

„Мозайка 92 - А.Ю. - М.Ю.” Пловдив

Copyright©2018

Кристин Юркова

Всички права запазени. Никоя част от тази книга не може да се копира или размножава в никаква форма освен при цитиране на малки откъси в рецензии без писменото съгласие на автора.

ИЗДАТЕЛ: ЕТ „МОЗАЙКА - 92 - А.Ю. - М.Ю.”
ПЛОВДИВ
ПЪРВО ИЗДАНИЕ
2018
ISBN 978-954-673-022-0

За да не се разпаднат образите в нещо прашно, музейно, нека ги оформи като фотокнига - за всяка снимка една история.

И ще нарече тъй събраните истории „роман“, един есеистичен роман, защото отделните лични истории правят това, което се нарича история. Историята е нещото, сторено от различни люде, тя не е измислицата на този и онзи, а излятото във форми вечно протичащо време. Повторенията и привидностите са само част от истината.

И ще посвети историите от историята си на дядо ѝ Костадин Стоянов Юруков, израсъл в недрата на Възраждането сред зарите на Априлското въстание и се изучил за един от първите юристи на току-що освободена България. И на пращядо ѝ Партений Белчев, учителя на Иван Вазов в Сопотското училище, прототипа на даскал Климент в „Под игото“, „Даскалите“, „Чичовци“. „Епитропът“, спасителя на Сопот. И на брата на дядо ѝ Антон Попов - старозагорския поет Добчо Попов, приятеля на Гео Милев, Николай Марангозов, Емануил Попдимитров, на Димчо Дебелянов и Иван Мирчев и Иван Хаджихристов, на художниците Иван Милев и Дечко Узунов.

Все късно се бяха женили мъжете в рода ѝ и затова разстоянията във времето за нея бяха скъсени. Дядо ѝ и баба ѝ от бащина страна бяха родени през Турско за разлика от бабите и дядовците на връстниците ѝ. Но така пък тя знаеше много повече от тях за онази епоха. Тази епоха не беше в учебниците, тя беше атмосферата на живота им къщи. Възраждането у дома им бе живо с девиза: „Материалната загуба не е загуба“.

Дедите бяха определили не с богатство, от което нищо не бе останало след комунизма, а с качествата си битието на роднините от следващите поколения. Семейните къщи бяха пълни с писма и снимки на възрожденци, на писатели и художници, с картини и музикални инструменти, но имаше и литература от и за рода ѝ, по която стъпките във времето можеха да бъдат проследени. Домашните божества на дедите бяха постоянна тема на детските игри из храсталаците на Стария град и прашуляците на Капана. „Тук е бил дюкянът на Кочо Честименски, а тук - леярната на Велеганови.“ В игрите участваха и медните тави от Априлското, и цилиндрите на

дядовците. Патриархалият дух още не беше си отишъл от тези домове, макар че тъкмо в тях се появяваха първо модерните повеи в изкуството, в архитектурата. Те не бяха граждани на една забравена на Балканите нация, а граждани на света, заели се да издигнат нацията си до достойни хоризонти.

Брацигово, гнездото на Юрукови от Костурско. Умилителната картина на дядо и внук - дядото Димитър/описан в един от най-хубавите разкази на Константин Величков/, неук, дълбоко набожен, настроен срещу чуждоземското- от дрехи алафранга до републикански настроения, и внукът Костадин, откъснат още 13-14 - годишен от всичко родно, за да учи гимназия и висше образование в Европа, та да преобразява Отечеството. Дядо Димитър носи показно из Брацигово блажния гювеч по Великденските пости, от който тайно е кусал синът му Стоян, за да го заклеми. Внукът и той цял живот вярва: „Бой се от човека на едната книга - Библията“, но науките издига до Светите писания. Жените в рода бяха шили знамена и прали кървави дрехи на мъже и синове по въстанието, след Освобождението се бяха юрнали из Висшите училища, които в Западна Европа все още бяха под ключ за жени.

Някои от братоведите ѝ в чужбина от последното поколение през комунистическо време се бяха сдобили със статута на невъзвращенци. Невъзвращенецът изведнъж нямаше право да стъпва в родината си, да притежава собственост в нея, собствеността му подлежеше на конфискация, а завърнеше ли се заради болест на баща или майка, със сигурност щеше да попадне в затвора по Наказателния кодекс. Те бяха чуждите тела, изхвърлени завинаги от светлото бъдеще на родината.

Тази правна квалификация „невъзвращенец“ не е била позната дори в Османската империя, поданиците на султана си щъкали където искат, разбира се, с пищови и саби на дълъг път. Дядо ѝ Костадин от Брацигово е живял по-голямата част от живота си в Европа и на никой не му е хрумвало да го лишава от права затова. Е, страдало имането, непрекъснато се продавала някоя нива, но учението му като за свят било осигурено.

Неговата история е историята на интелегента от народа на българите, прекарал по-голямата си част от живота в Европа, за да получи европейско образование и да се върне с това образование и да изгражда България, за която току-що баща му и чичовците му са били по затвори и заточения, а имотите и бизнесът им - разорени. Не им е минавало през ума на тогавашните българи да емигрират, защото са били вече равна нога с европейците с дипломите си от техните университети и са имали всички възможности за развитие в свободната си родина. А и България била много богата страна, това пише и братът на Батенберг в стопанската си история на страната ни, издадена малко след смъртта на брат му, че страната ни въпреки въстанието и репарациите за Освободителната война е била процъфтяваща икономика. И че България, пише той, не познава класата на нищо нямащите като Австро-Унгария. Образованието им не било само лична цел, а оръжие да се служи на току-що освободеното Отечество, което всеки изживявал като най-голяма гордост и най-свидното притежание. В неговата личност се засрещат Европа и една хилядолетна българска традиция, изявена във формата на патриархалното възпитание. Европейски индивидуализъм и българско колективно управление още от древните времена на народните събори. Европа била дошла още във времето на потурите и носиите във фамилията им чрез наполеоните, които пристигали в брациговската им къща от търговията с далечни страни. Дядо му Димитър, неук селянин с бичкиджийници и вярно магаренце, се научил да брои тъкмо от жълтиците, които течали към бичкиджийницата. Наполеоните се сортирали като турските лири, а за благосъстоянието на брациговци имало един много красноречив факт - в градчето турци нямало, но имало руснак, останал емигрант от Кримската война, който се чувствал много щастлив сред българите и не рачил да си ходи.

Той е бил дете, когато баща му и единият от братята му са били по затвори и заточения. Бил е на 12 години, когато къщата им е оплячкосана и имотът им - ограбен. Стоял залепен за майка си, прегръдката му трябвало да я скрие от злото. Мятал се образът на баща му във вериги по сокаците на Брацигово след големия бунтулук

между каменните дувари, стигащи небето. Баща му Стоян Юруков бил един от водачите на Априлското въстание заедно с братовчедите си. И неведнъж, два пъти бил влачен Стоян Юруков от заптиета към кауша, единият път- като вързан вол, теглен за Пловдивския затвор, да си получи порцията страдание, а вторият път - към Одринския затвор и към заточението. За инквизициите му повестува Константин Величков във „В тъмницата“, измъчван е бил с неговия баща. Момчето имало една надежда - войната вече била отворена и победата щяла да върне баща му вкъщи. Така и станало. „Ако има, мислех, блаженство в света, то сега всичкото го притежавам. Не бе ли вече осъществен бляна на толкова поколения, бляна на толкова мъченици за народната свобода?“ - така пише брат му Данаил за това, което и той е мислил за Освобождението. „Спаси, Господи, люди твоя и благослови достояние твое.“ Но брат му донесъл вкъщи от Пловдив и отчаянието на Методий Кусевич, който бил ходил с делегация при граф Игнатиев и той рекъл, че за свободна Македония дума не можело да става. Всичко било на мястото си уж, русите стигнали до Цариград, но свобода за Македония нямало да има. И за Тракия нямало да е пълна свободата. „Ако пак не си я вземем сами“ - мълвяли в Брацигово. „Защо русите не дават свобода на Тракия и Македония? Не могат ли или не искат?“ Въпросът, зададен от брат му Данаил в „Спомени из политическия живот на България“, бил въпросът, поставян от сачисаните българи тогава. Македония и Тракия си били на мястото и все с българи населени, но за тях друго се отреждало. След Освобождението предстояло още много борба за свобода.

Костадин Юруков тръгнал за Чехия да се учи в гимназия и по пътя се разминал с Иречек, с Мърквичка и другите чехи, юрнали се да помагат на пръкналата се нова братска държава. Гимназиалните му години минават далече от дома, в нещо искрящо и златно - Прага. Бе заминал за Чехия, обхванат от страстното желание да овладее един напълно чужд свят. Изгаряше от желание да е полезен сетне на народа си, бе благодарен на баща си, че му бе осигурил позицията на печеливша страна. След крепостните зидове по брациговските улици- шилести катедрали и замъци. Тъгувало момчето за дома, но и

откривало, че в паметта му са живи тези средновековни и барокови сгради, че те някак винаги са били в съзнанието му, сякаш бил живял сред тях. Христо Г. Данов освен всичко, което бил свършил през живота си, бил уредил и престоя на български ученици в чешки училища, в Табор и Прага, за да завършат там гимназии и земеделски училища. Брацигово още преди Освобождението било организирано обучението на най-добрите ученици, чиито родители са могли да поемат разноските в Чехия. Възрожденско Брацигово се усещало вече не просто част от Империята, а част от Европа преди свободата да е засияла на челото на България, хоризонтът е бил променен чрез даскалите и свещениците. Брацигово се е грижело за подготовката на бъдещата си интелигенция, тази подготовка хич не била само лично дело на родителите. Обществото е знаело най-добре кой е най-способен и подкрепяло него, не този, на когото бащата е чорбаджия. Брат му Данаил Юруков не е имал този късмет, него баща му не го пуснал да замине с другаря си от епархийското училище в Пловдив Константин Стоилов, бъдещия министър-председател на България, да следва в Швейцария. Навярно и участието му е щяло да бъде сходно с това на Константин Стоилов при неговите заложби.

Чехите прииждат в България на орляци след Освобождението тъкмо защото били отворили сърца за страдащите братя в България далече преди Освобождението. Българчетата при тях имали най-сърдечен и радушен прием, а и издръжката им далеч не била така скъпа както в Германия или Швейцария. И брациговци имали своите представители там. То не било случайно, потомците на преселниците от Македония не били по-малко предприемчиви от дедите си, стръвни били да трупат знание и да опитват късмета си, пак и пак. Това били хора, които имали необикновена тяга към свободата. Как да я нямали тази тяга, след като зарязали къщи и имот в селата Слимница, Омотско в Костурско и Орешец, Корчанско, за да се сещат непритеснявани от хайдуци и разбойници. Преселението с каруците с целия багаж на съвсем не бедните села и добитък е искало неимоверна издръжливост и храброст за всички - от деца до възрастни. Нека се опитаме да си представим какъв е бил животът на

тези деца, откъснати от патриархалните си семейства, за които семейството било всичко. Но пътят на модерното време бил прокаран във фамилията още от бащата Стоян Юруков в люти битки с баща му Димитър и с цялото патриархално, консервативно общество на родното място. Той пръв облякъл децата си във „френски дрехи“ и създал бакалница, белег вече на друга епоха. Търговията му с дървен материал била организирана на капиталистически принцип с добре изградена структура от складове из Османската империя. На момчето се харесвали не само „френските дрехи“ пред брациговските шаяци, но и безграничната възможност за знания. В Брацигово с австрийската поща попадали някои чужди вестници и от европейската култура комай това било всичко. А още в Прага то се ползвало от даровете на съвършено друга обстановка, в която ако знаеш езици, ти имаш ключовете към натрупаните съкровища на човечеството. Осигурил си той не един, а множество ключове към знанията на света и това за него било най-великото приключение, в което се спуснал. Допадали му странните улички от приказките на братя Грим, изискаността на световния град. С часове прекарвал в катедралите, като че ли чувал да бучи подземна река или каменопад, сякаш самите недра на Родопите бучали от звуците на органа над главата му. В катедралата под златния дъжд на музиката и пеенето можел да си поплаче с най-чисти сълзи за дома и за това, което още не е дошло и го измъчвало само като предчувствие, предчувствие за пълен, препълен живот. Свикнал бил той да бъде напътстван от свещеник, в дома му често- често идвал поп Георги Тилев от Перушица, който искал да си хортува не само с баща му, но и с него, хлапето за нужното човеку. А хората били затова - да си хортуват. Той не бил от най-разговорливите, в чуждата страна още по-малко, но службата в катедралата отприщвала свитата му душичка и тъкмо тук почвали да шуртят и да се леят скъпите спомени, та той често дохождал тук не само да се помоли, но и да се срещне със спомените си. Сякаш близките му си били уредили среща с него под маслените картини на Светото семейство и огромните свещи с изкуствени цветя. Какво ли знаели тези катедрали за поп Сокол и за брациговските въстаници, благославяни от него, за перушченската и баташката

църква. Питал се как ли щяло да се преодолее разстоянието между България и Европа, предопределено от съвършено различното преживяно. Той имал църквата „Свети Йоан Предтеча“ в Брацигово за родна, понеже била на разкрач до дома им. Както тук имало дворцови параклиси, така тя сякаш била строена да обслужва специално дома им и на чичовците и братовчедите му, все Юрукови. Туй Юрукови идваше от удивлението на местното население, когато пришълците от Македония се изтърсили с големите си пищови и пушки. „Те могат и да гърмят!“ - не можели да се начудят кротките местни жители, кротки като овчиците си, които отглеждали и ги нарекли Юруци, което било синоним на арнаути, люти, въоръжени хора. По същия начин била образувана и фамилията на професор Михаил Арнаудов. Ето че с идването им от онази дивна хубост на Костурското езеро с кротостта на селото се било свършило. Само че лютите хора така се хванали на работа, такива дъскорезници и бичкиджийници вдигнали, че в скоро време и къщите им на няколко ката били готови с мусандрите и резбите вътре, и мебелите им, ухаещи на борина. Седял си в католическата катедрала Костадин и се молил мислено пред иконата на Исус не в тази църква, а в „Свети Йоан Предтеча“ в Брацигово. Съзирал луната, блеснала в отворите на камбанарията на брациговската черква и чакал вятърът горе от връх Света Неделя да залюлее камбаната ѝ, понякога му се струвало, че е уловил звука ѝ и - аха, да се втурне по брациговските калдаръми да песрещне дядо си Димитър с магаренцето. „Да не щръкле все с работа го товаря, така требе и с човека.“

Гимназията била класическа гимназия, гимназия за древни езици. Кой знае защо латинския му се видял като български и започнал да помага на целия клас в изучаването му - чрез българския. „Не го учите бързо и лесно, понеже не сте българи“ - разяснявал им. Понякога си мислел, че може би Костур, откъдето се били исипали дедите му върху главите на мърваците, местните, е бил нещо такова като Прага, с толкова много забити в небето шила на църкви, отразяващи се само че не във Вълтава, а в Костурското езеро. Голямо било разочарованието му, когато видял картички от Костур след години, нямало ги катедралите, нямало ги изящните сгради, всичко

било като в Брацигово, само дето Брацигово езеро нямало. Ами преселниците си били донесли в главата си къщите от селата си Слимница, Омотско, Костурско и Орешец, Корчанско. Във всеки случай юношата Костадин взел да изпитва остро нужда сутрин да се скита преди училище по видяните в сънищата му през нощта улички, а вечер неизменно изминавал маршрута по Карловия мост тъкмо в мига на смрачаването, когато тюловете на тъмнината започвали да се диплят над замислените статуи на Свети Йосиф и Исус, на Светите девици Варвара, Елисавета и Маргарита, на неизвестни нему светци, над ангелите и над Вълтава, която просветвала атрацитно. Сред скулптурите имало статуя и на френски светец, поръчана от колегите му тук от юридическия факултет някога. В Прага от състудентите си установил колко силен бил тук култът към св. св. Кирил и Методий сред чехи и словаци в Австро-унгарската империя като отпор на немската асимилиация. Пловдив, където учили братята му, бил център и първопроходец за празненствата на двамата братя като част от борбата за налагане на българщината в окупирания от фанариотството град. Като родни съмишленици си ги възприемал Костадин и вечерната му разходка била придружена винаги от тях. А думата братя била възлова за Брацигово, самото име на селището идвало от тази дума, въстанието, което брациговци вдигнали с невероятна продължителност, единение и сила в сравнение с въстанията в другите селища, показало тъкмо това чувство на братство, обединявало пришълците от Костурско столетия. Но и тук в чужбината се появили негови братя, с които с удивителна лекота и радост се разбирал. Изпитвал искряща радост, че е между тях. Не се и различавал никак от тях, очите му били светли, кожата и тя, немала я типичната за придошлите от Костурско смуглост. Словаците вместо Брацигово си имали Братислава - все със същия смисъл. И лека-полека Костадин се усетил щастлив, играта с латинския му се струвала като игра на ашици, хвърляш, улучваш, четял вече речи и стихове на латински, които никой още не давал в училище. Но той открил общинска библиотека със старинни книги и се преселил под високите ѝ тавани с наперени гълъби по прозорците. Парите, които идвали от баща му, стигали и за стари книги от букинистите, а и за

театър, повече не му трябвало. Завършването на гимназията само разпалило жаждата му за езици. Разчленявал думите, дирел български корени, преживявал езика като нещо живо. Вече можел напълно самостоятелно да изучава римска и етруска история на латински, за което отдавна копнеел, и да се опитва да превежда Лукиан на български. Римските пътища и мостове в Родопите сякаш водели право към него и неговото обучение по латински. Време било обаче да напусне града, който го бил привързал към себе си с най-тънки копринени нишки любов. Трябвало да го напусне, защото за науките, които щял да изучава, той вече не бил подходящ. Баща му му бил поставил задача да се ориентира къде юриспруденцията, а в Европа тя се преподавала на най-високо ниво. Брациговските му роднини искали за него най-доброто европейско образование сякаш бил графски потомък, а не потомък на дядо Димитър с потурите и магаренцето. Самочувствието на онези люде вдън планината не било ни на йота по-малко от това на тукашните, а и на много от тях възможностите били дори по-големи. Костадин най-трудно бил свикнал в Прага с това, че всичко се купувало, не познавал той такова нещо, нищо че първата бакалница в Брацигово била тяхната. Храната в България била на двора и по нивите, дрехите - на стана и на вретеното на майка му, дори старият му дядо Димитър цял ден сновял с магаренцето, сечал и пренасял дърва за дъскорезницата им. Но грошове много рядко се давали - за сол и газ, за учебници и книги, като баща му първо строго ги изпитвал наистина ли са им нужни книгите, на добро ли учат и ще ги прочетат ли или ще ги захвърлят. И колкото благините на градския живот били направили от него вече типичен образован човек на големия европейски град, толкова от време на време в душата му почвали да вият люти зимни ветрове от Родопите и да завихрят съвсем други мераци - за бистрите потоци, които скачали по ръждивия мъх на скалите край Брацигово, за непрогледните гъстаци на буковите гори и за зелените хороводи на елите и белия бор. Физически съществото му страдало, че е отделено от онзи въздух, от онази планина, от овощните градини на баща си, от нивите и ливадите на детството си и с интуицията си разбирал, че все някога щели да си го извикат обратно в България. Но дотогава

имало време, трябвало да придобие нови ключове към нови съкровища от знания, цената която плащал, била този неосъществен копнеж към дивото, природното, автентичното, символ на което било Брацигово.

В старинната библиотека веднъж срещнал Ян /Иван Мърквичка/, отбил се за малко в Прага от Пловдив, града на Пражката академия за изобразителни изкуства. Пловдив за Костадин бил най-познатото и скъпо на душата му място след Брацигово. В него била семинарията на брат му Георги, там било епархийското училище на брат му Данаил и съучениците му Тодор Каблешков, Петър Бонев, там бил приятелят на баща му Душо Хаджидеков. Така важен бил Пловдив за цялото население на Родопите през хилядолетията. То слизало там и да потъргува, но и да види свят и култура. Мърквичка бил учител в Гимназия "Княз Александър I", а бил преподавал и в епархийското училище, където бил учил брат му Данаил. Трепнала мъка в сърцето на Костадин, че чужденецът можел да стои колкото си иска в любимия му Пловдив, а той трябвало да бъде в чужбината, но знаел, че на мъката трябвало да се устоява, докато постигнеш своето. Мърквичка му показал току-що извадени снимки от негови картини с нашенски селяни, носии и къщи. Влюбен бил вече Мърквичка в България, безумно влюбен в нея и нямал никакво намерение да остава в Прага и изобщо в Чехия, бързал да се върне при своите български селяни, които имал за най-колоритното население на планетата, достойно за изографисване. На една от картините се кокорело едно магаренце и то накарало Костадин да му разкаже за едно друго магаренце и за дядо си Димитър, описан по-късно в един от най-хубавите разкази на Константин Величков. Когато свършили приказките и се разделили, Костадин отишъл с приятеля си чех в същото фото, където бил извадил снимки от картините си Мърквичка, че много хубава била и хартията на снимките, а и много голям бил майсторлъкът на фотографа. Не предполагал Костадин, че един ден този негов случаен именит познат щял да се яви като свидетел по съдебен процес в подкрепа на българската кауза в Македония. Пак един ден Костадин щял да научи за най-различните българи с фамилия Юрукови, родом от Македония, които бяха гинали в

Илинденско-Преображенското въстание, в четите през целия деветнадесети и първата половина на двадесети век все за тази българска кауза. Те също му били братя, нищо че не били от Брацигово.

У тях в шкафа е още тази фотография, направена някога след срещата с Мърквичка, копието ѝ пътува до Канада, но и кацва във витрините на Историческия музей в Пловдив. Мястото на портрета на един от първите юристи с образование било в музея. Историята, която Костадин разказал на Мърквичка, била историята на пралядо ѝ Стоян Юруков, заточеника в град Ерменик, Адана след Априлското въстание. Снимката е пред очите ѝ, но пред очите ѝ е и опустялото училище в с.Равногор (Ясъ-Кория), където пралядо ѝ Стоян е вдигал въстанието. Няколко деца, беше аргументът на тези които го затвориха. „Знайт ли те как са създавани тези училища сред заплахи и мизерия? -гневяха се равногогорци и се сещаха в мъката си оставени сам-саминки. - Килийното училище е отворено с църквата през 1837 г. След въстанието всичко - и училище, и църква, и къща е било само пепел. Лейди Странгфорд как издрапва чак дотук, тя си знае, но от нея са били одеялата и грошовете за някоя колиба. Сега школото ни беше с колони, пък нагиздено, пък с какви големи прозорци, тъкмо щяхме да правим музей вътре с престилки и менци и го затвориха. Роди ли се дете, стане ли за училище, щат, не щат, родителите сега трябва да слизат в градищата, трябва да се изселват. Защо принуждават младите хора да напускат селото, след като си имахме всичко?“ Вратата на училището зееше, рисунки на някогашните ученици пърхаха из двора, всеки можеше да си взема каквото му трябва, то беше вече ничия територия. И имаше селяни, които мъкнеха - я някоя отпорена дъска, я някоя керемиди от мъченическото тяло на школото.

Какво ли би казал дядо ѝ Стоян за това, че през Турско в Ясъ-Кория е имало школо, а сега през българско - не.

ЖИВ СЪМ!

Потрудете се да отидете с него /Васил Левски/ в Брацигово, гдето да съдействате за съставянето на комитета от съотечествениците ви.

В Брацигово ще имате повече съучастници. Аз говорих лично със Стоян Юруков и го задължих да съдейства и той. Каквото извършите, да ми отговорите по особен човек.

С поздрав Ваш П.Бонев

20.IX.1868 г.

Гр.Т.Пазарджик

Никога, ама никога бай Стоян не беше питал Бог: „Защо си ме напуснал?“ Никога такава мисъл не бе пропълзляла в него. Едно знаеше - каквато е Неговата воля, това ще е. И гледаше да действа според неговата воля. Не че е бил много смирен, но животът на смирение първо го научи, колкото и да не му харесваше то.

Заточението си прекарваше в съновидения за дома. Върнал се е и децата му са го наобиколили и гледат да му угодят, да се наслади на първите си дни у дома. Стопанката щъка напред-назад из одаята, носи манджите от оджака, всяко движение, всяка дреха, всяка везба, всяка гозба е тъй, както е било още в Македония преди да стане преселението на родовете им в Брацигово. Хлябът от житото на техните ниви дими, ябълките, крушите, прасковите от техните градини като тежки гюлета се търкалят по плетената покривка. Виенската мебел, дето с голям зор я довлече на волска каруца по планинските пътища без повреда, весели окото му, светлина има в окото му, околният мрак на жалкото му настоящо битие хич не може да пробие светлината, та да я затъмни. Тъй си караше - гладен, гол и бос, нищо не усещаше - ни глада, ни голотата, ни мизерията, той си се беше заселил в спомените си и никакви ритници и камшици не можеха да го изритат и изхвърлят от това негово златно царство, на което единствен господар беше самият той.

И ето че напук на всичко един ден съновиденията му станаха реални.

Изведнъж вардачите им вместо да ги пазят да не избягат, както някои напразно се опитаха да се отскубнат от малоазийската пустош, взеха да ги гонят от град Ерменик, града на заточението им.

- Хайде, по-бързо мърдайте! - подбутваха ги да вървят, но не към вътрешността на града, а обратно - към свободата. Чудо невиджано - караха ги да излизат по-бързо от затвора си:

- Не се тълпете, хайде! Пръждосвайте се! Вземайте си чукалата! Дим да ви няма!

Де се е чуло и видяло вардачите да те гонят на свобода, да бързат и припират! Наваляха се псувни, викове, блъскаха ги, теглеха ги, бяха готови да ги носят напред, само и само да не са вече заточеници.

- Раз, два, размърдайте се, мърди такива, само с вас ли ще се занимаваме!

- Вън, вън, къде залитате, къде се мотате! - гонеха ги от вечното им заключение и туй то!

Слънце в очите! Ръцете опипват лицата - на мястото ли са си. Нозете тупкат по земята - и тя на мястото ли си е. Толкова време бяха някак привидно живи, без жените, без децата, без дома си, най-лошото - без надежда да ги видят някога. И без отечество мило.

Сега обаче започваше завръщането вкъщи, на което така малко се бяха надявали. Ноздрите се впиват в свежия въздух, смучат от него сякаш е наргиле, няма ги миязмите, няма я вонята, чист въздух и видело. Вече са на горната земя, вън от пъкъла - и всичкият този благодат без никаква тяхна заслуга.

Дотук с гниенето в черната дупка на заточението, вряща от жегата и гадини, дотук с подхвърлянето на някой комат на тях, клетниците, като на кучета. Ама даскали, свещеници, заможни хора, изучени по Роберт колеж и по странство - всичките нищо друго от несретници, по-долу от последния просяк. Колко странно завършваше заключението, дето го имаха за вечно, да се хванеш за главата.

„Прав е Левски - времето се е настанило в нас, чучнало се е нареди нас и ние в него и взаимно се преобразяваме“ - би изрекъл

другарят му Душо Хаджидеков, ако беше с него. „Добре, че не беше с него - би рекъл. - Ето, времето ви отваря вратите на заключението, така както апостолите някога бяха отваряли, без да докосват, вратите на затворите.” И би му чел както някога от сума ти вестници едновременно. Душо беше абониран за какви ли не вестници и Стоян идеше ли в Пловдив, му гостуваше и заради приказките, и заради вестниците, каквито в Брацигово нямаше. „Откъде такива бунтовни вестници?” - питаше Стоян, без да знае, че същите бунтовни вестници получаваха синът му направо в Брацигово. „Да живеят Австрийските пощи!” - бе отговорът на Душо. Та и сега щеше да му рече: „Ето ги цариградските вестници, ето ги европейските, пък вие още не вярвайте. Свободни сте, защото България е свободна.”

Щеше да му рече, ако Душо беше още жив. За кого ли Стоян можеше да е сигурен, че е сред живите от всички онези славни люде, дето му се изпречваха незнайно как на пътя и веднага му ставаха приятели. За гибелта на повечето беше узнал в пролуката между двете му арестувания след въстанието. Първия път го арестуваха като най-опасен бунтовник, командвал въстанието в Брацигово като член на Военния старейшински съвет, дето баш с доставка, закупуване и раздаване на оръжие се беше занимавал, а маазата му беше тъпкана с туй оръжие. Втория път имаше наредба да се арестуват най-видните люде в Пазарджишката кааза. Между двадесетината арестувани беше и той, преди започването на войната с Русия можеха да ги избият тъкмо като първенци. Това беше наградата за първенството сред българите.

- Извеждат ни, за да ни избият! - шепнеха край него невярващо.

- Ей, Тома Неверни, не мърси свободата с гнусните ти съмнения! България възкръсна и ти с нея! Ако тя не бе възкръснала, щеше да си се пържиш във вечното си заключение и костите си щеше тук да оставиш. Хайде, към къщи!

- Ще ни местят в друг, още по-страшен кът, съвсем накрай света - обажда се друг, - думичка не им вярвам, намерил си на кого да вярваш! Всичко е лъжа и измама, без никой нищо да чуе и види. Стоварват ни в пустинята, слънцето и скорпионите ще ни довършат, те няма какво да се цапат. И после никой няма да е чувал за нас. Ама

сме си имали определено заточение - няма значение, няма заточеници, няма заточение. Аз си искам заточението. Нито ще излизам, нито ще ходя някъде.

Имаше такива инатливи глави, които не искаха да мръднат от заточението си, та тояги и приклади се посипаха по тях.

- Ненапразно ви трошат инатските глави. Тя, свободата дошла, вие жумите срещу нея и казвате, че я няма.

Струпаха ги на едно място всичките бити-недоубити - четници от четите на Хаджи Димитра и Стефан Караджа, работници от организацията на Левски, бунтовници от Старозагорското и Панагюрското въстание. Четяха им заповедта за освобождаването им. Поради освобождението на България.

- Боже, доживях да го чуя, Боже, оцелях - носеше се от вси посоки някакъв ромол като от падаща вода, застъпваха се гласовете.

Опитваха се заедно да се убедят, че не сънуват, радостта беше толкова огромна като самото небе, като самата земя, та не знаеха как да я преглътнат, без да ги изгори. Как тъй Господ определи да живеят тъкмо те във време, в което след 500 години България като феникс птица изпляскваше сякаш от небитието. Един взе съвсем налудничаво да пее някакъв тропар - да изрази блаженството си, кой го знае, може да беше и поп, друг викаше „Ура!“, та си изпроси боя. Но най-сетне всички се втурнаха напред към корабите, които щяха да ги доведат вкъщи.

Откакто го заловиха, бай Стоян чакаше края си и нямаше една основателна причина, поради която да оживее. На младостта си ли да се оповаваше, той, старецът на преклонна възраст от 50 години или на милостта на враговете си, които бяха събрали от кого ли не сведения, че е бил един от ръководителите на най- дългата бунта - Брациговската, която държа в страх и трепет Империята сума ти дни. „Господи, нареди така, че да дочакам и другия ден!“ - дотам се простираше молитвата му. И той достигаше смазан от бой до другия ден, смаян, че е жив. В Одринския затвор го бесеха с главата надолу като апостол Павел. Не съм обаче апостол Павел, та да издържа! И пак дишаше! Колко народ погина още докато ги разпитваха и изследваха, той обаче по някакъв неведом начин оцеляваше. Пратят

ли да те съдят, не да те изпитват, значи вече са ти приготвили въжето... Въпреки безспорните доказателства срещу него все оставаше на ниво изследване, но не на съдене. От мъка как не се задуши кога в Одринския затвор видя и сина си, Данаила. Ами той създава комитета, най-близък другар беше на Васил Петлешков, Константин Величков, Тодор Каблешков, приятел на даскал Петър Бонев от Перущица, под бащината закрила на побратимите му поп Георги Тилев и Душо Хаджидеков от Пловдив. И в Панагюрище при Бенковски беше ходил, у Бобеков беше пренощувал, та и това навярно се знаеше, не дай си Боже. Ами ако го обесят, тогава какъв живот щеше да има за него? Братовчедите му измъчваха заедно с него, но че и единият от синовете му сега беше под подозрение и имаше опасност да му хвъркне главичката като на толкова брациговци и пазарджиклии, това не му даваше мира. Откакто го зърна и него в килия в Одринския затвор, вече и болка не сещаше, да го варяха и печаха, все тая, нему му стигаше, че се вареше и пържеше на огъня на мисълта, че Данаила е в страшна опасност. Като знаеше как мъчат и изтезават него и бащата на Константин Величков и другите брациговци, можеше да си представи какво го чака сина му. Но имаха късмет, огромен късмет така, както сетне често щеше да става в живота му. Пристигна амнистия, щото след нотата на княз Горчаков, че Русия няма да търпи повече издевателствата над християнското население на Балканите, пътят към война между Русия и Турция бързо се отваряше. Амнистията хвана Данаила, тъй барем синът му беше на свобода, малко ли беше. Иначе само неколцина останаха в затвора и Стоян сред тях. Сетне Данаил всичко му обясни. В заповедта за амнистията стояло - амнистия за всички, но не и за ръководителите. Добре, че Данаил бе отишъл при английския консул в Одрин, познат с милостите си, да моли да бъдат пуснати и неосвободените, не само за него и за братовчедите им се бе молил и ето, че бе сполучил. Озова се на свобода и мислеше, че макар и с оголяла къща, загубил целия си движим имот във въстанието, който бе трупал зърно по зърно, ще бъде оставен да изживей старините си. Криво си беше правил сметката. Добре знаеха кой е, за да го оставят на мира.

Между двете арестувания му оставяше отчаянието на баташките вдовици и сирачета, просещи из Пазарджик, и ужасающият вид на богатите някога перущенлии, превърнати сега и те в скитници по градовете. Беше минал през пепелищата на селата, които бяха се преселили с деца и жени в Брацигово, за да вдигнат заедно общото въстание и заедно да се бранят. Не можеше сърцето му да не го боли, нали като член на Военния съвет те бяха действали и по негови заповеди. Кладата на Петлешков още димеше във всяко съзнание, гледката на Георги Търпоманов, който трябваше сам да копае гроба си, бе прогорела всяко родолюбиво сърце. Пепелта от изгорените околни селища се носеше от вятъра и сякаш скърцаше между зъбите им. Скайлер и Макгахан минаха тъдява на път за Батак. Добре че и Лейди Странгфорд и разни американски и английски благодетели и благородници се появиха, че хората да имат дреха на гърба си, пък по-късно и покрив над главата.

Април се обяви Руско -Турската война от Царя Освободител, през август 1877 г. на 16-о число дойде това му второ улавяне. Арестуваха го в Пазарджик, едно от заптиетата му беше познато, та склони да обясни защо - имали заповед да арестуват първенците на Пазарджишко: „Пък ти, бай Стояне, хем беше богат като бей, хем въстание вдига срещу нас, та оголя.“ „Колко ли първенци останахме живи, та да се чудите кого да арестувате“ - отговори му мислено Стоян. И от Пазарджик ги повлякаха пак в Пловдив, на Пловдив вече знаеше не само училищата, но и затворите. А на ден тук бесеха по 50-60 души. И над града се носеше викът на разярената тълпа, която се опитваше да ги избие с камъни. И от армията на затворниците мина в армията на заточениците, заточиха го в гр.Ерменик- Адана, Мала Азия. Добре де, на заточение, ама жив, това пак е армия на живите! Друга работа е колко ще стигнат целта на заточението - Адана. Тази Адана ще да иде от ад... Доставянето на заточениците щеше да стане с кораб, но преди това те трябваше да изходят огромни пространства пеша. Върху смазаните му от бой кокали увесиха десетки оки тежки пранги. А-ха, да се свлече на земята, синджирите тежко кънтяха сякаш всичко в него се разпадаше. И в първия момент не се свлече, и после не, че този който паднеше,

беше пребиван с тояги или разстрелван, но това само при милозлив вардач. Марш, марш, напред към пъклото! Тогава сякаш хептен се бе уякчило предположението му, че няма как да го бъде. Тежестта на прангите караше кокалите му да пищят от болки. Уж отговорът на въпроса, как могат тези старчески кокали, редовно снабдявани с бой, да носят прангите, бе от ясен по-ясен- не могат, но ето че зад гърба му останаха стотици километри. И да не вярваше, те бяха извървени от него.

Туй зловещо място на заточението му го бе чувал не от друго, а от търговията си по пазарите на Империята. В Цариград му бяха складовете и в Одрин, в Мустафа-паша, но търговията му - по цялата Империя, търговия с най-смолистите и яки дървета от Родопите. Какви силици му бяха останали, та да измине още сума ти път пеша? На какво да се нада? Ами, каквото е, такова. Каквото Бог даде! Будеше се с Божието име на уста, заспиваше с него, друго нямаше. Край него наистина като круши капеха хората, и то млади, юначни младежи, не жалки старци като него. Където падаха, там оставаха - това беше правилото. Никой нямаше намерение да пренася и спасява ранени и болни заточеници, колкото по-малко бяха заточениците, толкова по-малко гърла щеше да има за хранене, защо да се трошат за тях пари от хазната. Кървава диря оставяха заточениците, но той как остана жив по време на пътя - туй само Господ знаеше. Не му го прошепваше - защо - но тайната пак бе само у него.

И като премазано гущерче с Божията помощ до корабите стигна, и до гр.Ерменик, който ги погълна както рибата - Йона. Но имаше нещо, за което синовете му можеха да му завиждат. Някога четите на Хаджи Димитър и Стефан Караджа им бяха все в устата, де седнеха, де станеха, то възторзи, то надежди - се връз тях. Сега той седеше сред четници и въстаници, които бяха успяли да спасят главите си, едно заточение бе приключение за младостта им. От устите на недостижимите герои научаваше всичко за пътя на четите или за вдигането и потушаването на въстанието, нали бяха натъпкани заедно в едно чрево адово, време за приказване имаха бол. Светло му ставаше на душата, че може да си хортува с хора като тях въпреки

мрака на оключението. „Навярно те ми дават от младите си сили, та не хвърлям топа” - предполагаше не на шега.

И изведнъж - изпълзъл на горния свят, дори не изпълзъл, а доставен на горния свят от ръцете на палачите, а де. Слънце, не катран се лее по тялото му, Божият свят му се усмихва. „Я да видим, аз мога ли сам да се усмихна на Божия свят? Бре, ставало, мога” - и една отдавна забравена усмивка, дето не я знаеше, че още я има, като вълна се разля по лицето му и стопи чернилката. Сега първо трябва да се научи да ходи, другото - сетне. Ако си изкарал месеци, сгъчкан като в полог в едно пространство педя на педя, движението после може да ти се види най-голямата мъка на света, а може да ти мяза и на невъзможност някаква. Едно, две, хайде бре, старче, хайде оттук дотам, напред към Свободна България.

Свободна България при него започна от Левски, за другите не знаеше как бе, но при него с туй се захвана. Синовете му все за сватбата на България със свободата разправяха и се каращисваха с Василя Петлешков, вряха се по тавани и мазета да четат „Горски пътник”. Дотолкоз, че този „Горски пътник” им беше заместил „Библията”. Дядо Димитър, баща му, най-строго вярващ християнин, вървеше подире им: „Едното не може да отмени другото. Че ще ставате бунтари, хич не значи, че ще живеете не по Светото писание. „Горски пътник” може да е харен, но без Светите писания нищо не е харно. Опичайте си акъла.” Дядото, син на преселници, нетърпели зулумства, нямаше нищо срещу революцията, но нямаше да позволи тя да мине без живот според Евангелието. Той ги следваше по петите и мърмъросваше: „Питайте баща си как го направих за резил пред цяло село, че е ял блажно през великденския пост. И с месеци не съм му говорил заради това.” А синът му Стоян слушаше него, слушаше бунтовните приказки на синовете си и другаря им Васил Петлешков, пък се грабваше и - хайде - на Кричимския манастир да уточнява Божия промисъл с монасите, включени в заверата. Но истината за пътя към Свободна България му се разкри, когато чрез Душо Хаджидеков Левски се появи в живота му. От Душо, от първа ръка, беше научил защо му викат Дякона, защо - Левски, а от общуването с него веднага му стана ясно защо е и Апостол. Нямамо при него ексик

приказки, приказки на голямо, всичко било предварително премерено и претеглено, вмъкнато във времето, огледано от времето, огледано от всички страни. За да блесне истината пред очите ти, трябва да си хлопнал вратата пред заблудите. Той се имаше за трезв човек и гледаше да не се поддава на измишльотините, с които си хранеха умовете други заможни хора, но не много акълии на негова възраст. Затова му помагаша и многото познайници с най-възвишени умове, които като него диреха брод към свободата. С Душо имаха не само едно поприще - търговията с дървен материал, но така им бяха сраснали душите, че не можеха един без друг и все се търсеха. Всички сме във времето, учил ги Дяконът, времето отсъди, че българската църква няма да е веке под чужда камбанария. Пак времето е решило, че държавата ни ще е наша, българска, а не турска. Как ли щеше да стане това? Нему ли не беше ясна мощта на царската армия и на оръжието ѝ? Нали бе избродил пътищата на Империята и с кон, и с камила, с каруца и с файтон. Как можеше да се отхвърли тази тежест от гърба на българския народ? Ами като се изправи този народ в цялата си големина. Но все пак все гледаше да възпира синовете си да не се изхвърлят много-много, за да не се произвела беля за тях без полза за майка България. От думите на Душо общият кураж се вля в душата му. На никого нямаше да разчитат. Българите щяха да се освободят скоро и то сами, без да чакат милостта на някого. Вземат се в ръце и нареждат общата работа, така че всеки да си е на поста и в длъжността си. И от даскал Петър Бонев и от поп Георги Тилев му бе известно, че в Букурещ се е образувал Централен революционен комитет и неговият пратеник Васил Левски е вече в страната да я подготви сама да се освободи. Георги Консулов от Пазарджик беше веднъж тайнствено намекнал, че Левски е не само в страната, но и много наблизо. После, по време на Панагюрското въстание стана ясно, че и Душо Хаджидеков, и Петър Бонев, и Георги Консулов бяха от хората на Левски, комитетски хора. За освобождението на България и тримата предаваха всъщност становището на Дякона - тази работа с четите не можела да стане, трябвало да се обхване всяко селище, всеки човек, за да е извършена самостоятелно от българите. И той си влезе в поста си и в длъжността

си, всичко тръгна от бързо по-бързо, но Левски по това време вече не бе сред тях да ги ръководи. И както Стоян беше на поста си, така всеки смяташе, че си е баш на мястото. През въстанието го туриха във Военния съвет да взема решения: „Както печелившо водиш търговията си, тъй и въстанието ще го водиш до победа.“ Не стана обаче така, победата не дойде с въстанието, но как дисциплината в работата е решаваща се видя още при Организацията на Левски. Ако Общи не бе допуснат до Организацията, щеше ли да го има този грандиозен провал, щеше ли турската полиция изобщо да залови Дякона? Като член на Военния съвет Стоян трябваше да вземе в ръцете си съдбините на само на Брацигово, но и на още 6 села - Ясъ-Кория, Бяга, Радилово, Здребичко, Аликоново, Козарско. Синът му с Величкова организираха революционния комитет в Ясъ-Кория от онези бегълци от потурчвания от целите Родопи, че и Македония, ясъкоричаните, инат-хората минаха под клетвата над Евангелието и пищова. Големите им гугли се полюляваха отдалече и напомняха върховете Света Неделя, Света Елена над селото им. Ясъ-Кория беше много, много тайнствено място и юначните му по два метра жители бяха сякаш от рода на някогашните гиганти. По върховете му като търкулнати тъкмо от великани се бяха насъбрали причудливи скали, на някои имаше изрязани и знаци, селото си знаеше, че там някога са живели хора и са им оставили тези знаци в наследство. Помнеше се къде са били старите оброци, къде параклисите и манастирчето. Събираха се в боровите гори да пукат и да се учат да улучват нишани по дърветата.

В каменната мааза на Стоян бе струпано оръжието на въстанието, сума ти пари от канторите и складовете му бяха отишли за закупуване на оръжие. Само това стигаше за смъртна присъда. Една друга голяма част от парите му беше дадена в заеми, людето трябваше да си набавят жито, муниции, облекло, да се погрижат за фамилиите. Готвеха се за победа, не за заклание и затова всеки трябваше да притежава необходимото. Измъчваше се от твърдите думи на сина си Данаила, който скиташе къде ли не за оръжие и барут, че турците са затегнали извънредно контрола, явно помирисвали дима още преди да се е вдигнал и че контрабандистите

не смеели да продават. При раздаването на пари за фамилиите нямаше какво да се мисли, не беше така при оръжието. Това оръжие трябваше да се озове в правилни ръце, при които щеше да послужи, да не стои зад вратата, а да се стреля с него. За всичко трябваше да се мисли - на кого първо да се даде оръжието и на кого - не. И кой щеше да е десетник, и кой - стотник, и какви щяха да са връзките между отрядите от различните селища, хайде, на брациговци им познаваше и зъбите, за тях не беше трудно да отсъди, но за другоселците - знаеше ли се, кой какъв бе - не се знаеше. Че човекът е и плашлив, пък може и само за себе си и за фамилията си да мисли и за никого другиго.

За строенето на табиите отвори складовете си за дървен материал, бичкиджийниците работеха тъй, че се задъхваха, от тях цялото село се оваля в стърготини и мирис на смола. Потомците на дюлгерите, преселили се тук от Костурско, вдигнаха за 24 часа около селището истинска крепост от мазни, лъскави дъски, високи до небесата, птица да не може през нея прехвъркна, камо ли куршум. Които са си отвън, отвън да си стоят. Укрепен лагер стана градецът за страх и трепет на душмана. Селището се обявяваше свободно и крепостта щеше да варди людето и свободата им. И ако всички села в България вземеха същите мерки, ето ти стотици, хиляди свободни крепости, ето ти я Свободна България. В крепостните зидове щяха да рекушират куршумите и гюлетата, та те да воюват невредими. На наследниците на костурските зидари, бягали тук в края на XVIII век, нямаше какво да им се опре - дали ще е строеж на таби, на църкви - православни, католически, все едно, къщи, училища, големи като църкви, нови селища, всичко го можеха, отвесът на зидарските им тайфи бе отмервал началото на строеж на църкви и манастири в Германия, в Италия и в Австро-Унгария. С постройките си на църкви преобразяваха България - изведнъж дървените колони на старите църкви при новите щръкваха от камък, кръгли и гладки, да ти се ще да ги погалиш.

Табиите и куршумите им, строгият ред и дисциплина дадоха плодовете си, след въстанието разбраха, че Брацигово се е съпротивлявало най-дълго от въстаналите села и градове. Краят на

Панагюрското въстание ги завари в непрестанни боеве. Предаването стана неизбежно на фона на димящия Четвърти революционен окръг. Още докато траеха боевете с башибозука беше подхвърлена бележка за пълното опожаряване на Батак. Светлините от запалените селища правеха деня нощ, разрастваха се и обръчът им все по-яко заключваше градеца в прегръдката си. А никой не изпълни обещанието си към брациговския укрепен лагер да му се притече на помощ. Не сдадоха селото на разграбление и коление, договориха предаването си с редовна турска войска, макар че и той като почти целият Военен съвет беше върло срещу предаването. Всеки след това се окопа в собствения си окоп - къщата, но знаеше, че скривалището му е на ачика и затова няма никаква стойност и че всеки момент можеха да нахлуят заптиетата.

Съвсем очаквано след нея започнаха хайките за водачите на въстанието, предводителствани от най-големите бедняци и хаирсъзи, по същия начин както бяха довели заптиетата у Петлешкови. Кой беше надзирател на позициите, кой заседаваше всеки ден с Военния съвет, кой нареди да се оберат кантарите на градеца за гюлета и да се турят брънки на топовете, кой раздаваше пушки и барут? От боя при залавянето си мислеше, че си отива, но пак усети в затвора при новия бой: „Жив съм! Не съм предал Богу дух!”

Сега, когато корабът напредваше в синята вряща пустош и вълните го застигаха като бели риби, му се привиждаше, че Брацигово плува успоредно с кораба. Брацигово с каменните къщи и кафявите лъскави талпи по къошките и чердаците, обрамчено с табиите от въстанието. Очевидно получаваше мираж като жадните в пустинята, та малка ли беше жаждата му по дом и семейство, на неговите години да го разкарваха накрай света сред тези пустини. Поп Сокол си беше жив и ръсеше с китка за здраве от камбанарията на „Свети Йоан Предтеча” и благославяше в четирите посоки. Камбанарията се люлееше като мачта на бял кораб, но заради оловото, дето бяха излели в сърцевината ѝ не падаше. Поп Пейо в цялата си величавост държеше слово до Синджирли бунар, слушатели му бяха Ликоманови, Търпоманови, Боянови, поп Димитър Арнаудов и брат му, отзад се извисяваше А. Мижорков. А по

улиците бяха негови другари и от съвсем други селища, най-отпред Гого Ангелиев водеше артилерията. Жената на Петър Бонев бе вдигнала високо и показваше детето си на поп Груйо Бански, дето го бе родила в нивите, когато куршумът бе улучил мъжа ѝ на позициите. Душо Хаджидеков, нали поддържаше училищата в Пловдив, и сега бе намерил мястото си сред даскалите, с тях се мешеше.

Като ги стовариха на българския бряг, пак го наваляха страховете, че родната планина е недостижима за болните му нозе. Но направи добра сделка - купи си магаренце и го подкара към дома като щом то се заинатеше да не върви, почваше да му разказва кой ги чака вкъщи.

Тъй си се водеха, на шега, на майтап магаренцето изкачи и последния баир, разстлаха се цъфналите розови градини на Брацигово, всичко розово, кипнало...От миризмата ли, от що ли, се провикна: „Жив съм! Ура!“ Мислеше си, че е извикал, не, дума не беше продумал, тялото му обаче, смачканото му старческо тяло ликуваше. Светът бе преобразен, с всяка нова стъпка на магаренцето светът му се разкриваше такъв какъвто никога не бе виждал. Реката, баирите, слънцето, облаците бяха докоснати от вълшебна пръчка и струяха в него. Той беше и река, и облак, и цъфнала роза, защото завари тъкмо буйния цъфтеж на розите, сред които плуваше мършавият гръб на магарето му. Ей там бяха и техните розови градини. Заради тях къщата им и лете, и зиме ухаеше на гюл. Жена му гуждаше розов цвят и във възглавките, дето сама тъчеше. И пронизан от ухания и светлина като миро се точеха от него благодарностите към Бог, но и към хората, чрез които стигна дотук. Към момчетата от четите, които му бяха подавали от техния комат, към неизвестните клетници като него, които по пътя го крепяха да не се свлече на земята и там да остане, към войничетата, които бяха заровили костите си в българската земя, за да е сега свободен и жив, но и към онзи от биячите, който можеше да го довърши, но не го направи, към турския комендант в Пловдив, непуснал разбеснялата се тълпа с камъните отгоре им да ги стъпче, към изпитвача, дето не записа в протокола думите на предателя, които щяха да го окачат на въжето.

Хубаво, мило беше да се скиташ сред страната на доброто, което са ти сторили наред злото. Сякаш беше се надвесил над един огън, който щеше да го топли до края на дните му.

Искрите на доброто не спряха дотук. А в следващите месеци щеше да опознае още черти на народа си - честността, хумора и ведростта. Точеха се гостите, едно да го чуят какво ще им каже, друго- да си върнат борчовете, които бяха направили да изкарат „морабето“. Парите, дето им бе давал на заем, до стотинска върнаха обратно. А в приказките им - кодошите от дюлгерския таен език, чрез който се бяха сговаряли преди въстанието и се бяха съобщавали сетне. И от нишките на преживяното, без да се усетят, плетяха пелените за новите люлки. Градецът вреше и кипеше, имаше си вече българска войска и български чантаджии, пък един ден синът му взе, че му стана кмет.

Внучката на Данаил Юруков реди цветята над семейната гробница, където си почива Данаил след толкова спечелени и изгубени политически битки и толкова написани книги със спомени за толкова много хора от строителите на България. Въпреки стремглавата ѝ научна кариера в Германия и Канада тя е тук, върнала се е за семейството си и за мисията си , с проектите си в областта на лингвистиката ще прокарва пътя към модерността. Баба ѝ е Теофана Величкова, сестрата на Константин Величков, шила знамето на пазарджишките въстаници през лято 1876-о. Още една българка, стояла до революционерите на равна нога. Много са бунтовните българки и те не се появяват на пусто място. Преди тях са бабите и майките им, които са въртели цели фабрики в стопанствата си, когато мъжете са отивали задълго на гурбет.

Братовчедка ѝ М. е владетелка на оптимизма, колко пъти я е окуражавала в трудни ситуации с една дума или едно изречение, с хумора си правеше трудното леко. Като пряка наследница на издателите и преводачите на “Мозайка” тя и най-много можеше да разкаже за бруталното разпардушване на издателството, за пирамидата изхвърлени книги пред апартамента на „Толбухин“,

където последно са димели цигарите на издателите при национализацията. За глада на издателя Георги Юруков в Белене, превел преди това като неясно предчувствие какво ще му се стовари на главата книгата на Александър Неверов за гладомора „Ташкент град на изобилния хляб“. С баща ѝ, чичо К., страдал от всякакъв род пречки, измислени от комунистическата власт на него, брата на политическия емигрант, имаха често същите такива стегнати и ведри разговори, ведростта напук на всичко раждаше правене, действия, дела. Делата на чичо ѝ бяха видими от много народи - язовирите, проектирани от него. Обясняваше ѝ изумителни неща за водата на Три водици, където сега им бе върната земята. Имало там, близо до Бесапара, храм на трите нимфи, с водата на изворите, които се леят доднес, се извършвали свещенодействия. А по комунистическо време водата за свещенодействия била хваната за хартиения завод на Стамболийски. Е, това бяха направили комунистите- лековита вода, каптирана за промишлени нужди. „Две са най-непростимите неща, които сториха на българите - казваше баща ѝ, който от мъка по изкоренените му след изземването стотина декара ябълкови градини не беше стъпил в селото десетилетия, - че отровиха земята с химия и душите на българина с лъжи.“ Но селяните си го знаеха и почитаха, чукаха на вратата му в Пловдив за жалби и молби, той им беше адвокатът в Пловдив, макар че отдавна не беше адвокат, след дълга и мъчителна безработица, хвърлила в отчаяние цялото му семейство тъкмо след изземване и на къщите им на гара Кричим /Стамболийски/ и на нивите и градините. Запазена беше една късаща сърцето Автобиография от него за кандидатстване за работа, свидетелство на озъбеното време , в нея се казваше: “Аз съм безработен, жена ми е домакиня, възрастната ми майка - също, имам току-що родено дете“. Току-що роденото дете беше тя, в най-трудния момент от съществуването им. И пак детето било гледано като царче. Три-четири годишна тя вече има спомен как книгите на издателство „Мозайка“ служеха за купуване на хляба. Бяха складирани в една едноетажна къщичка в двора, която наричаха „пералнята“, навярно заради плочестия ѝ под и множеството чешми с циментови корита, в нея беше прала някога

служинята. Там сега бяха съкровищата на детството им. С децата от махалата по цял ден се вряха в масивната постройка, измъквайки я някоя медна огромна тава, я някой кантар с топузи или сребрист ибрик с изчукан от едната страна надпис „Водата мие нечистото“, а от другата - „На младенеца еди кой си, Сурва, лето 1860“. Освен Вавилонската кула от книги на издателството в нея бяха спомените на къщата им, строена далеч преди Освобождението и купена от някой Агопос Пловдивченин. Пита за него паметта на арменците в Пловдив- Агоп Гиликян, който метеше калдаръма на Стария град с огромната си кожена чанта, в която бяха безценни отломки от арменския архив. Нищо не можа да ѝ каже за жалост за съименика си, а той знаеше всичко за арменските родове. Беше малко над метър, слабичък и бледничък, сякаш времето беше свалило всичко от него и беше останал само дух. Децата на махалата разполагаха със спомените на столетните си домове наистина като със свои съкровища, заменяха ги, подаряваха си, включваха ги в игрите с куклите, мебели за куклите от медни тави и тигани, от делви и гърнета, къщички от старинни фенери и кафези за птици, облекла за тях самите от кадифени рокли, избродирани със свила, цилиндри, от вътрешната страна на които пишеше „Тримонциум“ или „Париж“, дървени налъми и проядени от мишки контохчета. Махалата беше в сърцето на Пловдив, беше известна като арменската махала и сюрреализмът ѝ бе неотразим, до днес за писателката тя беше резервоар за идеи. Миришещите на бъз, рози и здравец игри от сутрин до късна вечер сред големи дворове с мраморни чешми с бронзови чучури от риби, птици и антични глави, преливащи от цъфтящите клони на розови бадеми, на японски кървавочервени рози, на бледорозови, златисти и карминени зокуми, на белите и лилавите сумрачни гроздове на люляци и салкъми. Нозете на децата се плъзгаха по плодовете на капещите черници и по цветовете на акациите, та нозете им ухаеха все на хубаво преди майките им да ги топнат за къпане в металните вани със слънчева вода, затоплена по големите балкони. Игрите свършваха чак когато след десет почваха да се провикват майките и бабите да ги привикват за сън, а в косите им по балконите, докато вечеряха, се завираха прилепите на нощния

напечен южняшки град. Тя би написала най-възхваляващата си поема за този естествен живот и тази махала, които сега нямат нищо общо със съвременния градски живот на Пловдив. Съседите им в Капана все още си бяха в къщите, не бяха прогонени оттам с драматични отчуждавания тъкмо преди перестроечно време, както и те не бяха прогонени още по същия начин и по същото време от вековните обиталища на фамилиите си, в които се бяха пръквали възрожденци, занаятчии, поети и не бяха натъпкани в бетонните кутийки на блоковете. Къщи, които сега струват стотици хиляди евро, бяха оценени по 10000 хиляди лева и така завинаги комунистическата власт смени облика на центъра на Пловдив. Старите фамилии трябваше да бъдат прогонени, което не мина без един или няколко инфаркта на хора, които не си даваха домовете, и с болести на тези, натъпканите в бетона, принудени насилствено да сменят обичайния си живот в къщи и дворове. Чудно ли беше тогава, че голяма част от новото поколение на махалата, а и на съседната - Капана, вече беше зад граница, несъгласна с това семействата им периодично да бъдат обирани до шушка за сметка на други джобове. А махалата и Капана бяха съхранили многоцветната и уханна автентична история на Пловдив. В арменската махала живееха семейства още от павликянските времена, те бяха потомци на онези преселени през 970 година арменци-павликяни във Филипополис, техни бойци са споменати сред армията на канасюбиги Крум. Имаше и бегълци и след 1916 година от Турция, но всички бегълци тогава или сега бързо с двете си ръце бяха си създали богати красиви домове с цветни прозорци и веранди, с резбовани мебели със седеф и избродирани с коприна покривки, които тя много обичаше като дете. Обичаше и виковете „Метцмама“ на приятелчетата си и живописните им възпълни баби, които изплуваха от морето с цветя на дворовете си с филии със сладко или лютеница и със сурови яйца с какао за пиене за уякчаване. И филиите, естествено, бяха за всички, за цялото ято деца, не за едно и две. Човеконенавистен ще е бил този режим, който разруши с такава жестокост този идиличен природен живот, организиран от хилядолетна мъдрост по този начин. И болестта на някой в махалата се изживяваше като общо

преживяване, помощта беше отвсякъде и затова и тя минаваше бързо-бързо. Имаше една лекарка, доктор Пенка Кукладжиева, дъщеря на преследван от народната власт прокурор, който си беше отишъл веднага след Девети, тя посред нощ скачаше и търчеше до тази къща, в която имаше болен. Тя беше доктор Чехов на детството ѝ, беше много талантива разказвачка с публикации във вестник „Анти“. Говореше ѝ за невероятния родолюбец доктор Георги Лазаров в Америка, който беше финансирал паметника на Мильо. Писателката беше писала за Мильо още в първата си книга през 1989 година по спомени на майка ѝ, когато още никой не се беше сетил за този символен образ на Пловдив. Същият този наивен Вазовски образ е ходил обаче да пали свещи на избитите след Девети като помощничката на баба ѝ, една много будна и справедлива жена, която терор не плашел, а всъщност си било много страшно. Баща ѝ бил прибрал котето, безработната си челяд и здраво заключил вратата, като очаквал всеки момент да го приберат като кулак. Няма тази смелост на домашната помощничка на баба ѝ. До ден днешен страхът се носи над тези семейства като техен специфичен дъх, страхът да изкажат истината. И защо да не се страхуват, когато в комисии и журита за издаване на книги са хора с досиета, писали доноси срещу колеги. Славният доктор от Америка, Бог да му даде много дълги и щастливи години живот, беше финансирал и паметника на Сашо Сладура. Бащата на Сашо /Александър Николов/ е известна личност, паркостроител като Люсиен Шевалас. Като Шевалас е женен за чужденка - неговата жена е чехкиня. Димитър Коруджиев, с когото се засрещнаха съдбите им още съвсем в началото на пътя ѝ, бе написал великолепна, остроумна, достойна за вицовете му и за куража му книга за Сашо Сладура. Така сладък за населението заради вицовете си. Сладкият любимец на народа е прибран в лагера от Мирчо Спасов тъкмо заради това, че той е надежда на този смазан от насилие народ. Твърди се, че е убит с лопати и кирки. Във всеки случай дни след попадане в лагера него вече го няма. Виктор Хара има свой еквивалент в България, само че убит не от фашисти, а от комунисти, не само ръцете на виртуозния джазов музикант, целият той бил

изпотрошен. В Пловдив имаше един голям негов познавач, това беше известният Тошко Тодоров, който можеше наред улицата да те спре и да ти покаже негови снимки, изрезки от стари вестници, да ти сподели проучванията си. Никаква държава не го потърси и сега тези автентични материали сигурно не са в Архива. Ако не бяха вестници като „Демокрация“, „Анти“, „Век 21“, „Свободен народ“, „Литературен форум“, сега нямаше да се знае нищо за терора непосредствено след Девети септември. Тези, които пишеха в тях, се „разотиват от живота“ по израза на Коста Радев в мизерия, но с изпълнен дълг. Толкова можахме да направим, толкова ни бяха силите... Никаква държава не се заинтересова от тях. Тъкмо от техните среди бяха и писателите, създали алтернативното Сдружение на българските писатели; тя заедно с Васко Колев, Георги Величков, Кръстьо Пастухов беше от основателите му. Ако не беше и емигрантът доктор Георги Лазаров, Пловдив нямаше да има своя паметник на Сашо Сладура. Бях при откриването му, кметът Чомаков произнесе слово, а от небето закапа дъжд, сякаш небесата плачеха за рано погубения живот на веселия, надарен музикант. Млади музиканти, художници сега посядат в нозете му близо до цигулката му, младежите са щастливи да са край него, той сигурно- също. Сега вече няма как обществото да се прави, че не знае кой е той и какво се е случило с талантливото му същество. Само че доктор Лазаров в интервю във вестник „Марица“ скоро писа, че е смятал при промяната през 1989 година, че с това свършва диктатурата на некадърните над кадърните, а сега вижда, че, напротив, тя се е засилила. Не бива да не включим в сметката на разправата със Сашо Сладура и това - разправата на некадърните с кадърните.

Тумбестата гъба на Чифте баня се грижеше за демокрацията в махалата. В нея всички бяха равни, и богати, и бедни жени се къпеха в нея плът до плът, тъй като в къщите имаше всякакви украси, но не и бани. Бани единствено са съществували в богатите търговски къщи в Стария град. Обществените бани в Пловдив тя уважаваше много предвид факта, че Областното събрание на Източна Румелия е било в Хюнкяр хамам, преустроен от Пиетро Монтани. Помни журналистическите битки срещу подмолното тайно събаряне на

толкова старинната баня “Тракия” с кръглата голяма зала, в която някога се е отпочивало след вълмите пара и гореща вода в мраморните курни чрез ядене на баници, които се носели в бохчи заедно с хавлиите. Помни и баня Ортаммезар в еврейската махала, и нея бе посещавала. Беше влюбена в тайнствените къщи в еврейската махала Ортаммезар, потънали сякаш в себе си, медитирайки, оттеглени в дълбочината на дворовете си със смокини, череши и вишни, и те с цветни стъклца по прозорците и вратите, оформящи някакви приказни дворци за детското ѝ въображение. Там бе и Синагогата с небесния таван и златните звезди. В нея и пред паметника на Спасителите на българските евреи в Пловдив се събираше всяка година благодарната еврейска общност в началото на март. Патриарх Кирил, адвокатът, писателят и журналистът Недко Каблешков и адвокатът и талантливият поет и преводач на Тютчев и Брюсов Йордан Ковачев, защитникът на Трифон Кунев и Никола Петков, минал втората част от живота си по лагери и затвори, основател на международната Лига за правата на човека, главният редактор на вестник “Юг” Лука Говедаров, председателят на Адвокатския съвет Ангел Станков бяха дали своята дан за спасението на сънародниците си, участвали с героизъм и достойнство във всички войни за обединение на България и дали своите жертви за това. Още от времето на Органическия устав на Източна Румелия е било гарантирано равенството на всички граждани на областта независимо от вероизповеданието. Религиозните общини са се ползвали от неотчуждаемост на имотите си, освобождаване от данъци и са имали право да устройват свои училища под държавен контрол. Законите и присъдите са се издавали едновременно на български, гръцки и турски. Обществените дела се решавали съвместно от екзарх Йосиф, турският мюфтия и еврейският равин. Без много приказки Източна Румелия била далеч по-демократична, с далеч по-голямо равнопоставяне за общностите си от останала Европа.

Държавите Америка и Франция бяха много популярни в махалата, тъй като много от роднините на арменските им съседи бяха там, сред игрите им се появяваха пластмасови къщички и кукли Барби, пристигнали с колетите отвъд океана. Имаше и още по-екзотични

фамилни следи, които водеха към арменски манастири и църкви във Венеция. „Колко ли човешки усилия ще бъдат нужни да се възстанови един такъв естествен според природния ритъм живот? И възможен ли е той при днешната цивилизация?“ - питаше се тя.

Белег на космополитността на махалата бе този огромен склад с книги на „Мозайка“, преводи от всякакви езици, дори от китайски и индийски автори в пералнята в двора на къщата им. Космополитността на жителите бе гарантирана чрез френския колеж „Свети Августин“, който първоначално се намирал в сграда близо до махалата. Девическият колеж „Свети Йосиф“, основан от монахини-йосифинки през 1866 година, и той бе тук в центъра, Италианското училище, Дойче шуле с известната пианистка, възпитаничка на Дрезденската консерватория - жената на кмета Божидар Здравков - и те; арменската общност се бе разляла около църквата „Сурп Кеворк“, която се намирал пак наблизко в Стария град, преотстъпена още в 1767 г. на Пловдивската арменска епархия и обемал цялата тяхна махала. Белогвардейската общност от бегълци от болшевиките ползвал църквата „Свети Димитър“, гръцката общност си имал Гръцкото училище, еврейската общност - Еврейското училище близо до паметника на спасителите на българските евреи и всички те били площадки за игра на децата от махалата. Знаменателно за християнството в града е, че светецът, чието име носи арменската църква, е посетен по времето на император Диоклетиан както източноправославните светци, избити на мястото, където сега е църквата „Свети Свети Константин и Елена“. Чуждите училища и църкви са съществували още през турско време в града и заедно с чуждите консулства са били предпоставка за общуване на пловдивчани с най-различни култури, имало е бракове с преподаватели в тези колежи и с членове на консулските семейства, още възрожденската интелигенция задължително е говорела френски, а и руски.

Леля на братовчедка ѝ М. е легендарната преводачка и издателка София Юркова, с която имат и изумителна прилика. Софийка, както са я наричали близките ѝ, с една дълбока и рядка хубост, без нищо от хубостта „захаросан тип“, със заем започва епохалното си дело -

издателство „Мозайка от знаменити романи“, много изумителни неща има в това интелектуално начинание в началото на 20-и век. Първото е фактът, че жена се решава на това през 1909 г.; представяше си армиите от домакини в Европа по това време, зависещи изцяло от мъжете си, за да разберете куража и свободата ѝ. Тя си извоюва пространство за моженето и знанията си, без да пита никого. Другото, което по това време не е правено, е мобилизиране най-доброто от интелигенцията като преводачи към издателството. Колко издателства имат честта към тях да работят като преводачи Константин Величков, Елисавета Консулова-Вазова, Гео Милев, Николай Райнов, Константин Мутафов, Димитър Подвързачов. Мобилизирането на интелигенцията за общи дела става и с абонаментната система, която тя създава, абонаменти поддържат даскалите и от най-затъntenите села, нахлуването на европейската култура е организирано с фантазия и практичност. И като че ли затъмняващият всичко факт е невероятният подбор на автори и качеството на преводите. Много от авторите на книгите, които са преведени от нея, братята и сестрите ѝ, скоро стават носители на Нобелова награда. И цялото това семейно предприятие, поето от братята ѝ след ненавременната ѝ кончина, съществува до национализацията на издателството и прещането на Георги Юруков в Белене без нито стотинка субсидия от министерства и държава, само на собствен риск и отговорност. И двамата братя Васил и Георги Юрукови са завършили Военното училище и са много талантиливи преводачи. Васил Юруков е бил редактор на „Военни известия“ по време на войните, когато се появяват в него разказите на Йовков и Елин Пелин. При преговорите за създаване на Обединена Европа политическият емигрант в Париж Васил Юруков е бил поканен от българска страна, а не някое комунистическо величие.

Писателката имаше намерение да напише разказ за книгата на Александър Неверов „Ташкент град на изобилния хляб“, преведена и издадена от Георги Юруков. Щеше да ползва реплики от гърлата на гладните стада хора, прокуждащи с ярост налитащата гладна смърт, преведени от Георги Юруков някога, без той да предполага, че

страданието и гладът на малкия Мишка ще се влеят един ден в неговата съдба, предизвикани от същите хора.

Не е чест и достойнство за българското книгоиздаване днес, че не е отдало заслуженото на труда на колегите си от това издателство, от онази автентична, преследвана по-късно българска интелигенция. С изключение на Димо Казасов, Атанас Свиленов, Камен Дамов, Мариана Дамова, Катя Кузмова-Зографова и Йордан Каменов така същностният образ за литературната ни история и социология на София Юркова не е осветен. Гладът не е изпълнил дълга си към личността ѝ, която се радее с личности на жените първопроходци като Екатерина Каравелова, Елисавета Консулова-Вазова, на Евгения Марс и Елисавета Багряна, макар че това първо голямо издателство за преводна литература, обединило българската интелигенция по пътя ѝ към европейската цивилизация чрез възрожденските ни идеали е създадено в Пловдив недалече от къщата на Партений Белчев. Защото семейството ѝ е страдало тъкмо за Свободна България и я е изграждало.

Във „В тъмницата“ Константин Величков описва инквизициите в Одринския затвор на баща си Величко Петков и на общия им пралядо Стоян Юрков. Двамата са неразделни. И двамата са другари най-сърдечни с Тодор Каблешков, и двамата са разочаровани жестоко от политическите нрави. И ако все пак Данаил Юрков остава без пенсия, но е в страната, Константин Величков бяга панически от най-милото си - България, обруган, оклеветен, опозорен. Онзи, който е в тъмницата и написва „В тъмницата“, който участва в изработването на етническата карта на българите, възложена от Екзархията, заложена в основите на Сан-Стефанска България, е преследван с клевети от българи заради предаността му към истината. Отнася със себе си картините, които вече никога не се връщат. И той повече не се връща, само десетилетия по-късно дъщеря му докарва в София тленните му останки.

Данаил Юрков в прелюбопитната и извънредно актуална днес брошура „Размишления за произхода на българите“ споделя убедеността си в автохтонния произход на българите. Близо до неговото е становището на редкия с учеността си и прозренията си

възрожденски деец от Татар Пазарджик Стефан Захариев, пръв записал факта за съществуването на Дионисиево прорицалище в планината, което се дири до ден днешен. За жалост огромният му архив е унищожен по време на Руско-Турската война, а с него- и кореспонденцията му с Веркович, от която щяхме да имаме много повече сведения за „Веда Словена“. Бащата на братовчедка ѝ К.С. беше потомък на светлия възрожденец, та така родът се беше сдобил с още една глава на народен водач. А с братовчедка ѝ К.С., с дъщеря ѝ В.С. и съпруга ѝ В.С. - с още поети и историци. Братовчедка ѝ К.С. разполагаше с удивителна остроумност и познания, които при наличието на таланта ѝ за говорене, непременно щеше да напише значителни книги, но тя не го направи за съжаление, винаги даваше предимство на съпруга си.

Докато Данаил бил народен представител, докато кметувал и емигрирал, дядо ѝ Костадин продължил учението си в Юридическия факултет на университета в Екс ан Прованс. Френският език му допадал като латинския. Имал усещането, че взема участие в нещо тайнствено и величаво, нещо което нямало нищо общо с вонята на прогнилата Империя. Копнежът му по дома вече бил далеч по-слаб от копнежа му по тази Европа, която откривал с всяка глътка въздух. Братовчед ѝ в Торонто, архитектът, в пътуванията си е минал и през старинния университет, бил е с дъщеричката си София по местата, където учи и живее Костадин докъм 40-годишната си възраст. Дъщерята на архитекта носи името на онази далечна прабаба, чието име се знае при преселението на българските селяни от костурските села в Брацигово - София. София върху волската кола с прикята и имуществото ѝ и с онзи единствен китеник с изтъкана годината на преселението им - 1770. Китеникът се пазеше от леля ѝ Соня - името упорито се предава от поколение на поколение както чуждите езици и преподавателската професия. Леля ѝ Соня, учителка по френски, е била от интелектуалния кръг на Чудомир в Казанлък. Всяка година на 24-ти май тя намирал в дома ѝ възрастни госпожи, дошли да я почетат - нейни бивши ученички. Внучка ѝ Соня, дъщерята на архитекта на българската църква в Торонто, е също архитект с

практика из Канада и Америка. Наследниците на брациговските строители строят сега не само в Европа, но и на други континенти. Създаването на красота като семейна професия. В къщите, които баща ѝ проектира в Канада, е звънът от хармонията на брациговската къща, много простор, големи прозорци, за да влезе пейзажът вътре, много достойно място, отредено за дървото и камъка в къщите му. Неслучайно много жители на Канада го предпочитат за проектите на вилите си - съчетанието на дом и природа е дълбоко в българската му кръв. Писателката си спомня по повод българските възрожденски къщи разтърсващото признание на Макгахан, че в опожарените селища по време на Априлското въстание той е очаквал да става въпрос за колиби, а не за тези грамадни каменни къщи.

В Канада е един от най-важните хора за нея - чичо ѝ Данаил, внукът на Данаил Юруков, завършил право в Сорбоната като беглец от България след Девети септември, той е приложил юридическите си знания в Торонто. За интелигентността на младежа, любимец на чичо си Васил, беше слушала много от баща си. Много нужен придружител на душата ѝ в литературните ѝ търсения бе чичото, всичко написано тя споделяше с него и нито веднъж през толкова много години не намери у него липса на внимание. Някакъв странен синхрон има в общуването им, в него усеща една житейска философия, в която образоваността на Запада и мъдростта на източния мистицизъм са преплетени. Юридическата му професия навява спомена за съдийстването на Данаил Юруков след Освобождението в Съдебния съвет в Пазарджик. „Нямахме нито закони, нито някаква инструкция - споделя той - за правата или за длъжностите ни.” На въпроса по какво да съдят им било отговорено: “По турските закони.” Но понеже те не се намирали никъде, трябвало да съдят по съвест. И първите ни съдии без образование съдили по съвест и по понятията си за справедливост. Споровете били главно за плячка. Окръжните съдебни съвети били събрани в Свети-Троицкото училище, което съградил с толкова любов приятелят на баща му Душо Хаджидеков, а не могъл да му се порадва - убит бил с другите затворници на 03.01.1878 г., възмездие за отворената война за Освобождение. Една единствена бабичка дошла при Данаил Юруков

като съдия не нещо да иска, а да види право ли съди новата, българска власт. „Ти за какъв си назначен? С каква заплата?“ - се чуело отвсякъде от устите на южнобългарската интелигенция. Познати сценки на познат менталитет. А първият председател на най-старата адвокатска колегия в България - Пловдивската - е пак от Юруковия род, син на братовчеда на Стоян Юруков - Никола Юруков.

Навярно Костадин в дългия си протяжен престой в странство не е ял просто бащините си имоти, а е работил с юридическата си диплома, която бил придобил. Сведения за това обаче времето не е оставило. Времето е много капризен актьор в човешката съдба, то уж своеволно пропуска нещо, друго задържа и остават човешките тълкувания, които не са божиите. От престоя му там са само правните му книги на френски, започващи с Монтескьо и духа на законите. Дебели томове, подвързани в червено сукно и черна коприна. Огромно количество томове, транспортирани са сигурно с железницата, когато се е насочил пак обратно към Ориента. По всичко изглеждало, че се е трайно заселил в сърцето на Европа, далеч от тежката съдба да си българин. Но в един момент хамали нарамват денка с правните му книги и той се качва на железницата на път към къщите на гара Кричим и чифлика в Ново село и Текира /Три водици/. В Брацигово баща му вече всичко бил продал, но не, за да го изяде. На преклонна възраст след затвори и заточения баща му Стоян никак не бил се разделил с предприемчивия си за стопански дела дух. Ликвидирвал собствеността в Родопите с намерението да купи къщи в София. „Кешки да ги беше купил“ - смеят се наследниците му. Във влака за София, гласи семейното предание, среща турския бей, който го убеждава да му продаде чифлика си в Ново село и Текира, земите си в Полатово и Куртово Конаре и там, където е гара Кричим. Той купува чифлика с всичките си пари и праща сина си Михаил да учи агрономство в Италия, за да обзаведе модерно стопанство. Когато Костадин се прибира от Франция в началото на 20-и век, къщите и стопанските сгради в гара Кричим са вече построени, всичко необходимо за едно модерно земеделие е налице, подготвено от брат му, агронома, само брат му Михаил вече го няма, защото не е между живите. Костадин съдийства в Русе и в

Апелативния съд в Пловдив, но усеща с цялото си същество, че връщането му е за друго, не за юридическата професия. Земята си го зовяла, него космополита. Запазено е бележничето му заедно с два цилиндъра: единият- български, другият- френски, в бележничето - сметките за броя на ябълките и прасковите, които ще се засадят на огромни площи, най-модерни сортове ябълки и праскови от странство, едните свършат плододаването, другите започват. Днес един от братовчедите ѝ, инженер, научен работник, преподавател в Хранително-вкусовия институт по инженерни специалости с френски, е повторил онова стопанство, само че в земи около Ямбол. Повторенията в историята, които говорят за продължение. Духът на Михаил и Костадин се е върнал в него, за да оре и сее под вещото ръководство на жена си - професор агроном. Жена му е типичен образ на българка, под нейните ръце непрекъснато расте нещо - деца, внуци, жито, овошки. Професорката осъществяваше завета на баща си в ямболското село - земята и къщата, в която били вградени мелничните камъни от мелницата им, никога да не бъде изоставяна.

Писателката пък има друг опит с градини, горчив, но също типичен за българската действителност. Веднъж засади 40 дръвчета върху чернозема на Три водици с помощта на един приятел от селото. Наоколо се бяха наваляли селяни да наблюдават как гражданката копае. Разказваха истории, например за това, че земята сега не била така плодородна като някога, тъй като при унищожаването на синорите бил унищожаван и хумуса на почвата, тя не знае така ли е, но знае, че всичко бои и зрее върху тази благословена земя. Никога няма да забрави танца на якия селянин при утъпкването на пръстта при бучването на овощното дръвче. Той имаше дебелия врат и могъщия стан на дядо си белогвардееца, Врангеловия офицер, попаднал в Три водици, че е на железопътна линия. „Ще се заселвате край железопътната линия - изкомандвал им Врангел. - Като ви позова, веднага да може да се метнете на влака.” След три години пръскане и варосване на дръвчетата от Борето, когато бе пуснала без никакъв наем на голямата нива, дръвчетата сякаш и те бяха емигрирали. На нивата нямаше дръвчета, помисли че заради проклетата си разсеяност се е озовала на чужда нива. За жалост

нивата бе същата, но някой бе изкоренил цялата ѝ овощна градина и то тъкмо, когато дърветата щяха да плододават. Наблизо псуваше един дядо овчар, който често пускаше овцете си в житата: „Не виждаш как ви ограбиха, седнала си да се тюхкаш за едни дървета.”

Но да се върне към историята за дядо си. Време е за Костадин да мине под венчило. В Брацигово кога чуквали двадесетте лазарника, попът вече питал младежа: „Кога ще е „Исайе ликуй”?” Костадин все мислел, че му е рано за „Исайе ликуй”. И този път решението за женитба не било сякаш навременно. Запознали желаниа из цял Пловдив ерген с ореола на завърнал се току-що от странство чорбаджийски син с дъщерята на даскал Партений Белчев, прочутия даскал от Сопот и Карлово, сега учител в гимназия в столицата на Източна Румелия. Един син имал даскал Партений и много дъщери, приживе голям бил дертът му как да ги задоми. И да били хубави, били щерки на беден даскал. Христина била на възраст за стара мома. Някога много рано и бързо се ставало стара мома, но обществото включвало всякакви механизми, за да не съществува в рода стара мома. Отхвърленото от сетнешното модерно време патриархално общество обаче работело все в посока на раждането на много деца в рода. Та затуй моделът „стара мома” бил почти недопустим. Това и направило българския народ един от най-младите на Балканите. Та разпъргавил се Пловдив да търси на „френеца” от Брацигово с чифлика наблизо мома и му намерил баба ѝ Тина, спокойна, флегматична мома, която след гимназията не се мръднала като другите си сестри да учителства. Стояла си въщи и чакала тихо и кротко да се появи принца на бял кон. Винаги я е вълнувала метафизиката на най-обикновените истории. Всички ѝ викали: „Тино, вече си стара мома”, а тя се цупела обидено като ошипана госпожица, но пак не се помръдвала, знаела си, че принцът ще дойде. И той дошъл напук на всички завистници, поискал ѝ ръката, но чак тогава се уплашил какво е направил. Толкова млад и зелен как щял да си хариже живота на семейство, а не на книги. Уплашил се Костадин, не на шега се уплашил, та избягал обратно във Франция. Тогава злобееенето на махалата в подножието на Небет тепе,

в която живеел Партений Белчев, било толкова осезаемо, че горката изоставена годеница не смеела да се покаже навън сред клюките. Но пак много не се безпокояла: “Той ще се върне.” И той се върнал, за да бъде омъжена и поредната от дъщерите на даскал Партений, още една от щерките била уредена със семейство, че кога имаш цели пет дъщери, дертовете ти за омъжването им са големи. А тази за разлика от другите не се помръднала да учителства някъде. Чакала си слугинята и я получила, когато се оженила за богатия Костадин. Имали горчив опит дъщерите на Партений с любовта с чорбаджийски син. Едната - най-красивата - с тънкото кръстче, с главичката на сърничка, руса и бяла, с високо кокче над бухналата коса имала любов, която целият град с трепет следял с един от синовете на Личеви, онези пребогати Личеви, които подарили и терена за църквата „Св. св. Кирил и Методий”, която била в махалата на Партениевата къща. Не рачил баща му да даде сина си за бедната даскалска щерка, пратил го в далечна страна да следва, за да ги откъсне. Та страхът от чорбаджийския син бил вече у Партениевото семейство, но този път късметът ги слетял. Заживяла Тина със слугиня, кабриолет и овощни градини, които като цъфтели в чифлика пълнели цялото пловдивското поле с аромати и розови и бели багри от цветовете на ябълките и прасковите. Облаците на тези градини се съзирали дори от върховете на пловдивските тепета. И макар и не в първа младост като в приказките родила момче и момиче. Вярата ѝ в принца на бял кон не я излъгала. Тя пъхала милиони в чекмеджето на есен от градините, за да ги извади всичките на пролет за оране и бране. Нищо, че я мързяло дори да разгледа градините, финансиите държала тя. Мързяло е дори да се срещне, слугинята правила и това.

Преравя пространството, тъмното, невнятното, за сродни души. Там до къщата на Вазов е застиналата фигура на братовчедка ѝ К., която прави същото - преравя пространството за сродна душа. Тя е фин камертон, който откликва на мислите ѝ, най-фина направа е този камертон, културата и добротата са се слели в сияние в нея.

Дъщерята на родописеца доктор Димитър Деянов е просмукана от литература и изкуство не само по линия на Партений Белчев, но и по линия на Асен Христофоров от Деяновия род, техен роднина. Романът му „Ангария” е писан тъкмо за Деяновите. А „Трима с магаре из Рила” ѝ е пътеводителят при скиторенето ѝ лете и зиме из Рила. Стои сред огромните прозорци на старинния си апартамент на ул. „Иван Вазов” и наблюдава с неутешима тъга отдалечаването на човечеството от естествения живот. В сегашното време добрите стават по-добри, а лошите - по-лоши... Цялата е кехлибарена, най-тънък кехлибар с гъст цвят, пропускащ игрите на светлината, посрещне ли те, потреперва - как да ти помогне. Майка ѝ, невероятната ѝ мъничка и пъргава майка посреща кого ли не от провинциалната рода за ден или месец с въпроса още от вратата: „Сега да ми кажеш какво обичаш да ядеш, че да знам какво да готвя за обед.” Понякога пристига от нейде си щайга с домати или ягоди, от някой благодарен пациент, който не е забравил, че тя му е спасила живота някога. Фантастичната домакиня и майка въобще не е само домакиня, а известна столична лекарка. Между сервиранията на невиждани и невкусвани блюда можеш да чуеш къде роднините ѝ са крили Левски или какво се е случило с онзи съдебен медик, удостоверявал престъпленията на Сталин във Винаца и Катин. Мъжът ѝ е посветил уникалния си ръкопис, който трябва да се изучава от българските историци - Дневника от немското пленничество на частта му от Окупационния корпус, в която е бил лекар по време на Втората световна война. „Ами това трябва да е във Военно-историческия музей!” - възкликна, докоснала се до невероятно свидетелство на времето. Този неин чичо лекар, асистент по уши, нос и гърло бе с душа на писател и историк, в най-невъзможни условия той бе водил дневник по дни и часове, указвайки в него на кого да бъде предаден, ако той загине. Дневникът е написан със същата любов и внимание към детайла и към сладостта на българския език, която е и в неговата хроника за рода на Партений Белчев. И дневникът му от немското пленничество ѝ спомня дневника на бащата на Анджей Вайда, останал в джоба на

шинела му след разстрела, по който историците днес проследяват пътя на избитите от Сталин 15000 полски офицери.

Дъщеря ѝ, когато се прибира за кратко от Германия, винаги пита с надежда: „Ще видим ли братовчедката К.?” Въпросът означава: „Ще пренощуваме ли у братовчедка ни, ще ме посрещнете ли с нея?” - така е свикнала много години да разчита на неизчерпаемата доброта и сърдечност на братовчедка си тук. А майката на К. възприема като заместител на починалата си баба.

Торо е сред любимците на братовчедка ѝ К., а професията ѝ е да създава градини. Цветята ѝ никнат сякаш от дивните градини на прабаба ѝ Тана Хаджи Бошнакова, която до последно ситне прегърбена вече сред цветните си лабиринти в Пловдив. В къщата си с източнорумелийско владало е отглеждала гюлове като в Сопот, но и джинджеви и смокини. К. сега е участвала в колектива за изследване на манастирските градини. Кога ли ще стигнат до Троянския манастир, откъдето е тръгнало всичко.

Къщата прадядо им Партений Белчев е купил, когато от Карлово се мести в Пловдив, “лето 1879” пише в Източнорумелийското владало. Къща източнорумелийски барок с по метър и половина стени сред къщите на Герджикови, Странски, Стефан Груеви и кой ли не, наблизо е и къщата на даскал Йоаким Груев, управата на Източна Румелия се е събрала да живее накуп. Къщата я отчуждават заедно с цялата махала, когато започва перестройката. Някои люде се готвят за това, което идва. Те го знаят, защото те са проектантите му. И изведнъж махалата със задънени улици без коли, със слели се едни с други дворове чрез афъзките, черешите, вишните си, чрез салкъмите и акациите си бива отчуждена и унищожена. Каква дума - “отчуждена”. Другарите са си присвоили правото да конфискуват, национализират, отчуждават. И това, което е твое, заселено с твоите, а не с техните спомени. Стълбите на двуетажната им къща, поскърцвали под изправената, издължена фигура на Вазов, са вече съчки на боклука. Пристройката в двора, пълна с изданията на „Мозайка от знаменити съвременни романи” на роднините им от страната на Юрукови, я дърпат с багер и не могат дълго време да я разрушат, както Баня „Тракия” малко по-късно. Махалата се прощава

с естествения живот, започва бетонният живот, креенето под бетонни покриви и всичко това, за да дойде някой да живее в центъра, където никога не е живял. Ах, центровете на Западна Европа, в които от половин хилядолетие са населявани от едни и същи семейства.

С братовчед си поддържаха непрестанна връзка. И той мина през етапа невъзвращенство. Беше му омръзнало от най-важните му проекти нищо да не вижда бял свят. И ето че без забрани проектите му взеха да се реализират без проблеми в Торонто. Първата българска архитектурна кантора. Можеше да си вегетира в някоя канадско голямо архитектурно бюро, но не за това бе дошъл. Преди това в Тунис като преподавател по архитектура го бяха взели за французин заради идеалното му произношение. Имаше невероятен успех като преподавател в Архитектурния институт. И като художник на картички - море, лодки, продаваха се навсякъде в Тунис. Акварелите му имаха една прозирност и чистота, която напомняше за душата му. Насред свободата беше орисан да се харесва всичко негово - проектите му, лекокрилите му пейзажи, вида му, ах, вида му. Заради вида му потомки на най-видните фамилии на „бившите хора“, на интелгентския елит преди комунизма го следваха с признанията си по петите. Необичаен беше видът му, неговият, на сестра ѝ, на дядо ѝ Костадин. За фамилията тя беше „нашето смугло българче от Македония“ и на невероятните мистични като портретите на Шъркелов и Мърквичка снимки от костурските преселници, от седянките пред каменните струпвания на зидовете на Брацигово се виждаха все моми и ергени с матови лица. А те - братовчед ѝ архитектът, сестра ѝ, дядо ѝ Костадин имаха бяла кожа, гарванова коса и много блестящи диаманти за очи, в които синьото и зеленото странно пречупваха светлината. Получаваше се едно усещане за сияние заради тези им очи.

Сградите му в Канада бяха спечелили интереса на местните жители тъкмо заради тази българска традиция в архитектурата, която никога не пренебрегваше - връзката с природата, с мястото, с обичаите и при най-модернистични търсения. Той никога не строеше абстрактно, на „платформа без история“. Затова му бяха дотолкова

противни безличните блокове в България, които бяха заменили живите къщи с много дърво, светлина и дъсчени подове с място по червените покриви за гълъбите. Къщите му бяха къщи сякаш за любители на изкуството, извивките им, нишите им просто налагаха поставянето на произведения на изкуството.

„Рисуването - от рода на Ковача на дядо му Партений” - произнесе мислено, докато мислите ѝ блуждаеха сред Киево-Печорската лавра, където при едно пътуване той- архитектът открил паметна плоча за хора, завършили Киевската семинария, и между тях - името на пращадото.

“Не е отишъл там случайно, та Киевска Рус от нас е създавана, водачът на прабългарите, основали Киев, се е наричал Кий”- обяснението за нея беше безспорно. И изведнъж пак усети, че българският си я зове, като утроба, която ще си я прибере. Беше български писател, българският език я бе избрал за писател, не някой друг език. А в чужбината чуждият език, където и да е, някак пречи на българския. Дойдеше ли такъв момент, трябваше да се прибира, не не в хотела, в хотела ще нахвърли разказа за пращадото си Партений Белчев, а ще си се прибира в България. Докато беше в Германия, беше изпотрошила пари за една къща, за да се прибира по сто пъти с бебето си под мишница в България. Докато не кандиса и не се прибра окончателно. Детето ѝ барем едновременно проговори на български и немски, баща му беше немец, а българският език живееше в него с най-големите си тънкости, та и с архаични и диалектни думи.

Едната потомка на Партений, братовчедка ѝ във Виена, интервюиращият от австрийската телевизия нарече „представител на България, културен посланик на страната си”. „Как проектирате мостове, такива крупни архитектурни обекти? Това не е женска задача.” - „Как няма да ги проектирам, та един от дедите ми е строил Троянския манастир.” Един от дедите ѝ наистина беше ковач, един от многото строители, привлечени за възстановяването на Троянската обител и на църквата в нея. Ковачът се заселил в махала Миленча на хвърлей място от манастира, колко, тя не може да знае, не е била

никога в махала Миленча. Но може да си представи какво е бил за Ковача ковашкия занаят - скулптурване, извайване. Не може да не е рисувал, щом от неговата страна всички в рода рисуват, до един. Цветята, които архитектката във Виена нарисува, астрите, богородичките, маргаритите, всичко остана в онзи апартамент, в който след смъртта на родителите си приютяваше кого ли не без наем като онзи неин колега архитект Берберов, син на жената на Иван Милев от втория ѝ брак. Другата ѝ братовчедка - К., пак от страната на Ковача, му готвеше супи, друго не понасяше. Корените на архитектката вече бяха прораствали в Австрия, а не тук. Сред многото ѝ награди беше и наградата за стъклена къща без нито една метална част.

Един друг наследник на прадядо ѝ Партений, на единствения му син Стефан, се обажда от автобиографията си „Живот и изкуство“, чете я чак след смъртта му. Разминали са се в живота, никога не са се запознали, макар че са живели близо едно до друго - той- като бас на операта в Базел цели 30 години в Швейцария, тя- в Германия. Един оперен артист от световна величина, превзел всички значими сцени от „Миланската скала“ и „Гранд Опера“, през операта във Франкфурт и в Ню Йорк до Залцбургския фестивал. Изпълнител на Вагнеровите опери без една, на „Борис Годунов“ и оперите на Верди. Един световен оперен певец, чиято професия всъщност е друга. Той е много талантлив архитект като другия ѝ братовчед, архитекта в Торонто, като архитектката А. във Виена, дори известно време на Запад си докарва доходи и с работа в архитектурни студия. Той е ученик на Борис Христов, посъветван лично от учителя си да не се завръща в комунистическа България. Опитът им с похватите на комунистическата власт е много сходен. Родителите му след като години не получават визи за страните, в които пее, все пак се добират до него с виза за съседна страна. Опитите в българското посолство да им се уреди престоя, за да се видят със сина си, завършват с мозъчния удар на бащата от стреса. Отвратен от гаврата

със семейството му, синът подава искане за статут на политически емигрант. Световното признание на таланта му е на фона на отказите в родината след спечелени конкурси да пее извън страната. Дори на фестивал в Москва не го пускат. На фона на тези издевателства луксозният живот на оперна знаменитост на Запад му осигурява духовната връзка с най-изявените творци на 20-и век - от Херберт фон Караян до Борис Христов. Това, което изумява, е творческата му дисциплина и сърдечния живот с майка си, която е успял да изтръгне от лапите на комунистите, нея няма да им даде. Вагнеровите опери изискват съвършен немски, за да се артикулират тежките фрази и да се следва играта със звуците на Вагнер, всичко това е постигнато с прецизност и виртуозност. Мекото артистично, натоварено с емоция пеене, е неговото амплоа, „модерната режисура“ с нейната студенина и изкуственост отхвърля като враждебна на изкуството. Голямата култура е неговият път към успеха, никакви музикални виртуозства не могат да спасят липсата на дълбока духовност и знания. Носител е тъкмо на типичната голяма всестранна култура на българската интелигенция. Той не само пее на няколко езика с неповторимо прецизно обработени роли, но в него липсва всякакво „гешефтарство“, което е така разпространено сред западните му колеги. Той още в началото се отказва от допълнителните високи хонорари от архитектурна дейност само за да се посвети изцяло на пеенето. В него царства хуманизмът на тази българска интелигенция, който много често далеч превъзхожда човешината на западния интелектуалец. А знанията му много често са далеч по-широки от тези на западните му колеги, понеже те не са чували нищо за постиженията на руска, полска, чешка, сръбска култура и изкуство, с които той е израсъл и които за него съвсем не са нещо необичайно.

Необичайна е обаче средата, в която израства. На дядо му Антон Дяков е кръстено село в Добруджа заради подвизите му- село Антон Дяково. Баща му е шеф на землемерната комисия, измерваща земята на новоприсъединена Добруджа. Следва дълга кариера на царски дипломат във възлови по значението си посолства. На този фон са много лесно обясними отказите за визии за концерти зад граница.

Въпросът за извънредната му музикалност я кара с трепет да мисли и за музикалния талант на сестра ѝ, която е изтерзана от шумовете в блока, в който са навряни след отчуждаване на предосовобожденската им къща. Шумове, на които тя и да чуваше не реагираше, тъкмо заради немузикалността ѝ. Дядото Партений Белчев бе пял в църквите в Сопот и Карлово, бе учил църковно пеене в Духовната семинария в Киев. Ето я защо беше поговорката „Кръвта вода не става“. Да, тя не ставаше вода, талантите му се бяха предали поколения напред.

Разказът за Партений Белчев го отлага цял живот, за кого ли не писа, изслуша толкова чужди истории, за да ги направи история за поколенията, но за него все нещо я спираше. Сега посегна към образа му заради онази родословна книга, написана от чичо ѝ Димитър Деянов. Той беше лекар, доцент, страхотен специалист по уши, нос и гърло, защото доценти и професори много, но лекари-специалисти не можеш току така да откриеш над път и под път. И този лекар-специалист, дето цял живот се бе занимавал с хорските уши, е имал такива уши, че е чувал всичко и то съвсем правилно, имал е такава невероятна памет, че е съхранил картините на изгубената завинаги София, в която можеш да береш гъби там, където сега е квартал Лозенец. Издънка от Сопот, той с потомците на дядо Партений са едни от тези, които създават съвременния вид на София. До един учат висше образование, често не едно, до един си строят грамадни и удобни къщи с дворове и градини с двете си ръце, без наследство, без богатства, само с доходите от професията си. Тази родова хроника, която той е създал, е един от най-увлекателните романи, които тя е чела. Роман за богатия, спокоен и благодатен живот на средната класа на следосвободенска България. Тази класа променя изцяло селския облик на София. София се превръща в европейска столица със сгради, строени от архитекти и строителни инженери с европейско образование. Почти не е позната в следващото поколение на Партений жената, която е само домакиня. Както не е позната и фигурата на самотната жена. Семейството вече не е патриархално, не налага никому нищо, но в същото време връзките между и далечни

роднини са основополагащи в живота. Задължителното гостуване на лели и чичовци е част от възпитанието на децата. И една фраза от тази родова хроника, която напомня на редовете на Иван Венедиков в „По делата им ще ги познаете” - когато се съберат няколко роднини на гости, в двора играят поне десетина деца. Дворовите са градини със специално поддържани видове, един от роднините отглежда и птици и софиянци се събират пред двора му да наблюдават идилията. И този живот протича на фона на екскурзиите с децата по Витоша. Заради природата и бавния ритъм на живот надали друга европейска средна класа е имала толкова спокоен и красив живот.

Родовата хроника веднага въздейства върху съзнанието ѝ и разказът беше готов за дни, беше много вълнуващо да пишеш за човек, да се абстрахираме, че ѝ е роднина, на когото поназнаваш не само живота, но и живота на потомците му и техните съпрузи още две поколения напред. Картината е особено пълна и недвусмислена. Колебае се с кой цитат от Вазов да въведе разказа, може би от стихотворението, което е посветил на пралядо ѝ „Виждам го”, може би с извлечение от „Даскалите” или от „Под игото”, някое изречение, в което става дума за даскал Климент, чийто прототип е той според проф. Ив. Шишманов, или от интервюто на Вазов с Шишманов, или пък откъс от „Епитропите”. Беше я покъртило изречението от „Под игото”, че най-близък на Бойчо Огнянов бил даскал Климент. Като се знае, че прототип на Бойчо Огнянов е братът на Вазов Михаил, езекутиран при русофилските бунтове, става ясно, че Вазов всъщност казва, че на самия него най-близък по дух е Партений Белчев.

На проф. Ив. Д. Шишманов, като говори за своите герои от „Под игото”. Иван Вазов казва: „Климент Белчев е моят учител Партений, който ти е познат от „Даскалите”.” /стр. 244/ „Този симпатичен образ господин Вазов бегом го е скицирал в някои свои произведения: „Под игото”, „Чичовци” и „Епитропът”, под името Климент.” /стр. 9/

„Хубавото у него беше, че често се отклоняваше от урока и ни разказваше съкратено за драмите на Шекспир /помня оттогава фабулата на „Ромео и Жулиета”/, или пък ни декламираше стихове от Ломоносова, Державина и Хомякова по руски с голям патос.”

Колко ли души в България, не само в Сопот, са били чели драмите на Шекспир тогава. Сред книгите ни е и един том на Шекспир на английски, побрал всичко писано от него. Другият ни дядо Костадин Юруков на заглавната страница е написал: „Купил лето 1882, Лондон”. Партений навярно ги е чел на руски, тъй като е знаел руски, френски и турски, но не и английски. Отварянето на България към Европа може да се прочете по книгите, донесени от странство.

Нека да кажем и стихотворението, сложено до „Борът” и до „Майце си”, до най-скъпото на Вазов.

ВИЖДАМ ГО

*Виждам го сега с любов признателна
тоз мил, добър и пълнолик човек.
Помня говора му полуруски, мек,
и речта му жива, увлекателна;*

*Често четените оди на Державина,
разказите му, сред самия урок,
за крал Лира или за някой гръцки бог...
Дряновицата на стола му поставена;*

*строгостта в очите му пред нас изписана,
пред епитропа усмихнатий му лик,
шубата му руска с бобровий вратник,
цяла от тютюна умирисана.*

Ролята на прадядо ѝ Партений за спасяването на Сопот при Страшното не е изведена на видно. Но нея я вълнува и друго, как Бог бе поискал да са приятелки с внучката на неговия другар Бочо Загорски, обесен тъкмо в началото на Страшното, когато започва Партениевият маратон за спасение на Сопот от Страшното.

ВЕСТОНОСЕЦ /НА ПАРТЕНИЙ БЕЛЧЕВ/

Белчо Стоянов се насочва към бъдещето си. Ковача изоставя вековното убежище на семейството си вдън гори тилилейски след падането на Търнова града - Трявна, прескача един голям Балкан и друг по-малък с кончето си, което има еленови очи. Изведнъж конят заковава новите си димящи от галопа копита, с които го е подковал преди да излязат на дългия път, извива глава и с еленовите си очи му проговаря, както често си говорели по този начин "Дотук". "Добре, дотук" - съгласява се Ковача, той е много благ човек, пък си и няма никого друго на света освен кончето, та много го слуша. "Я сега да се огледаме къде е това тук? Камари от камъни, все едно току-що са я съборили Вавилонската кула." Няма нужда да пита какво ще градят, та да се цани, да изкара някой петак и за себе си, и за кончето. Авантюристичното преселение на Ковача е свършило в нозете на Троянския манастир, който той ще възстановява с майсторлъка си. Специално са го извикали по поръка на игумена като славен майстор.

Белчо навярно неслучайно носи това име, голяма част от наследниците му са руси и бели. Всичко в живота му отсега нататък ще диктува манастирът - неговия живот, неговото благо, неговото пребъждане.

Обителта била призовала Ковача към себе си, тъй като това бил най-добрият ковач надлъж и нашир.

Игуменът на манастира събирал майстори отблизо и далече за манастирски градежи за оградните стени и църквата. Прав бил Ковача, това не мязало на манастир, а на съборена Вавилонска кула.

Надарен бил Ковача, bravите, ключовете му приличали на цветя и на птици, но просветен той не бил. Дедите му векове живяли в гори тилилейски, никой да не може да ги открие след разгрома на Търнов град, векове съществували все едно ги няма за властта. Ковача бил първият, който се примъкнал на видело. А да си на видело било много опасна работа, затова свидетелствала участва на манастира.

Бучнал 4 колци в земята, оплел клони, замазал ги с глина и дошлата скоро зима само уякчила дома му. С игумена се разбрали и за задачите му, и за платата. Чудно рисувал Ковача, всяка свободна минутка рисувал, но и преди - колкото повече рисувал, толкова повече обеднявал, понеже в това време другите не си губили времето, а копаели, жънали и пълнели хамбарите, а той хамбар нямал. Обичал да лее и изчуква кончета за пред огнището и шипци за огнището с форма на щъркелови клюнове, решетки за прозорци като тънки кенета и калоферски дантели. Е, пак покрай дантелите се запознал с бъдещата си невеста. Стояла пред тях си в махала Миленча с миловидно личице, отговарящо на името на махалата им, но лицето видял по-късно, отпървом само гледал как момата премята някакви копринени кончета, после сякаш ги вързва и тогава са готови най-фини пърхащи пеперуди, едва напъпили цветя, пищно отворили драпериите си рози, птици се канеха да летят до други, които хвърчаха на дълъг полет. Попитал я как става това, че не схванал отведнъж. Сложно му се виждало, подпитвал я - откъде го е видяла или сама си го е измислила. Специално тейко ѝ я пратил в Калофер да свикне да изработва дантели за пердета и покривки за богатите домове, та белки и техният дом да станел богат. След месеци той я завел в обителта при своите метални решетки по прозорците на църквата и манастира. Те наистина мязали на нейните дантели и тя разбрала какво искал да ѝ каже с тях - че цялото време беше мислел за нея. Откъснал ѝ една богородичка от манастирската градинка, подал ѝ я, за да я нарисува, калемът бил в пояса му, винаги го носел, та ако срещнел нещо, дето топли сърцето му, да го запази завинаги. Нарисувал си момата с богородичката и скоро портретът ѝ застанал до самата нея в стаичката на измазаната вече с вар стаичка на дома му. Синът му бил Стоян Белчев и така щяла да продължи традицията в имената, ако пред него не се появил насреща му игуменът на Троянския манастир Партений. Монахът Партений тъкмо бил въздигнат в игуменство.

За да се стигне до личността на Партений, описан като даскал Климент в "Под игото", трябва да се мине през монашеското име

Партений. А за да се добере пък човек до църковното име Партений, трябва да направи мисловното пътуване до Сопотския манастир "Свети Спас" и Троянския "Успение на Света Богородица". Като две застигащи се вълни били двата манастира, колкото едната по-висока, толкова и другата извисена. Затваряли обсега на едно сакрално пространство на българското Възраждане. Но ако Троянският манастир в началото на 19-и век е ставропигиален с неотменно проникване на гръцкия език, то манастирът „Свето Възнесение" в Сопот е чисто български и вилнеещото фанариотство ни най-малко не е успяло да накърни българския му дух. Всъщност Сопот е доказателство, че българската църква всякога е била жива през Турско, а измислиците на фанариотщината се разбесуват едва след затваряне късно, късно през 1767 г. на Охридската архиепископия.

Изнася Сопот гайтани, преди, шаяци, но най-важният му износ са даскалите и свещениците. Армията на даскалите и свещениците - първата армия на пробуждаща се България. Рядко в България по това време има в толкова малко население съсредоточено толкова много образована интелигенция и толкова много богати люде. Даскалите не са сред богатите люде и това Вазов добре го е предал в "Епитропът" като прототип на даскала е пак Партений Белчев, синът на Ковача. До 1762 г. игумен на Троянския манастир е монахът от Сопотския, „преподобният игумен" Христофор. Манастирите са пълни, препълнени с „послушници манастирски", възжаждали четмо и писмо. И прииждат от Сопот даскали да се запретнат да образуват това голямо благодатно човешко множество на черковно и старобългарско четмо и писмо. Древни знания се пазят в манастирите, духът на царската и патриаршеската библиотека витае из тях. Книги, които днес нийде ги няма, но чиито отзвуци са в други книги като на монаха Натанаил Охридски или на отец Спиридон Габровски говорят за това, за което днес книгите ни са неми - за нашия император Управда - Юстиниан, българин, който си пише на роден език. И по-назад - за свети Константин Велики, който води също дневник на родния си език, който не е нито латински, нито гръцки. Все за четмо и писмо иде реч в манастирите ни още от времето на Свети Климент. През 1785 г. игумен на Троянския

манастир е сопотчанинът Паисий, който има особено свято дело - да спаси от затриване Троянския манастир. Че тогава в Троянската обител се случило това, що се случвало навсяде - били изколени игуменът Калиник, и игуменът Пахомий, и сума ти монаси, и опустял манастира, и гарги само прелитали от килия на килия, глухо тропали разчекнатите врати на празния като хралупа манастир. Посъбрал Паисий куражлии монаси като него и се започнало превръщането на манастира в крепост. След смъртта на Паисий през 1817 г. в Сопот в Троянския манастир се появява първият игумен Партений, макар че той само косвено е свързан с нашия Партений. И той виждал мисията си в уякчаването на манастира, през 1820 захванал да огражда манастира с висока стена. „Стена дига, за бунт се стяга” - лесно било по онова време, както и по това да бъде наклеветен човек. Клеветата стигнала чак до видинския паша и той рекъл: “Я, да го видим този юначага!” И си го тикнал в затвора, както се полагало за бунт, и да благодарял, че главата му останала на раменете. А стената останала недостроена. През 1832 г. игумен става другият Партений, пак сопотчанин, и това е много важна година за нашия Партений, защото твърдо той е роден след тази година. През 1835 г. йеромонах, родом от Сопот, носи на игумена един особено важен ферман за съществуването на манастира. Ферманът е за „царско дозволение” за обновяване на обителта и черквата. А Партений Белчев е роден през 1834 година.

Бог поискал един игумен от Сопот да събуди искрицата на просвещението в сърцето на Стоян Белчев. От мига, в който той чул проповедите на игумена, игуменът станал най-важният човек в живота му. Той го венчал, когато се родил синът му, той вече здравата се бил размечтал синът му да стане така учен като него. И игуменът Партений топнал сина му в чудотворящия купел и го извадил от него християнче с името Партений, кръстник му станал и му дал своето име. Детето щяло да повтори игумена Партений по ученост и добродетели, знаел си бащата. Това, че синът му бе приел името на игумен от Сопот в Троянския манастир, се беше оказало решаващо за бъдещия му живот. Дядо Боже щеше да направи така, че той да стане учител в Сопот и да се ожени за жена от род, сроден с

баба Съба Вазова, а него Вазов щял да опише най-подробно в „Даскалите“ и не толкова подробно в „Под игото“ и в „Чичовци“ вече не със своето си име. А дали с даването на детето на църковно, а не светско име, не било предопределено и теологическото му обучение в Киевската семинария? Управата на Троянската обител си го пратила там, след като се убедила в способностите му, проявени в килийното училище в махала Миленча. Училището било свило гнездо в Салапиевата къща.

Партений стига с гемия през Черно море и Днепър до Киев.

Не му са потънали гемииите на Партений, връща се с голям кораб от учението си. Облечен е вече в кожухче с боброва яка, пуснал е и мустачки, а няколко денка с книги му създават увереността, че животът му не бил напразен. Пренася в България томовете на Пушкин, на Г. Державин и Н. Карамзин и му се струва, че се носи не по водите на Черно море, а на самата поезия.

На брега обаче поетическото му настроение е прерязано като с нож. Посрещачите го поемат с ръцете на заптиите и мигновено го хвърлят в каменната бърлога на Видинската крепост, която май тогава е била най-страховитата от всички крепости по българските земи. Младият теолог става заключеник във Видинската крепост. Изведнъж камъните на цялата крепост сякаш се стоварили върху многоучената му глава. На Империята тъкмо високообразованите хора ѝ били най-паче врагове, от тях можело да произлезе какво ли не.

Ако иска да усети нещо от прадядо си, има на разположение цяла къща, неговата къща, почти непроменена. Къща, напомняща на къщата на Йоаким Груев, но в много по-малък мащаб. Тесните и високи прозорци бяха с гипсови украси наоколо, прозорците бяха променени едва в късното ѝ детство с двойно по-широки, но това сякаш окраде нещо от тайните на махалата, които проникваха през тях. А тайните бяха многобройни. Тайната на вековния бъз, в чиято пяна се гушеха детските им главички, накацали по дебелиите му клони на орляк. Тайната на рушащата се каменна арменска къща отсреща, в която само по милост божия сякаш все още живееха хора, тя се бе

разклонила с безбройните си стаи, а дворът ѝ се струваше на децата по-голям от градския площад, защото събираше котките, колибите им и страшните истории, които си разказваха вътре.

Историята на Партений е историята на появата на просветеното гражданство от монашеската проповед. Толкова българско явление, за което е достатъчно да си спомним за Левски. Изисканата реч на даскала се е родила първо в устата на монаха и свещеника. Партений принадлежи към нищожното малцинство на просветените в началото на Възраждането.

Далечните последици от неговото обучение в Киевската духовна семинария били въвеждането на поезията, рецитацията, руския език в обучението. Всичко това - резултат от дейността само на един човек, за когото истинските блага били духовните, а не материалните. Толкова заразителна била тази негова любов, че станала вековна традиция. Завърналият се от Киев в Сопотското училище даскал, устройва едно невиджано и нечувано пиршество на духа. Пред смаяните деца, чиито бащи са напълно неучи и не могат да им помогнат хич в ученето се леят кристалните води на Пушкиновата поезия, поезията на Хомяков, Державин, Лермонтов и то на руски. И това, което е било мелодия и приказни звуци, откъснати сякаш от невидими пръсти от пространството, се превръща скоро в разбран смисъл. Децата за месеци с учителя си научават руски, оттам нататък цялата руска книжнина и вестници стават достъпни за сопотненчетата и те четат и превеждат на родителите си. Собственото му пламенно влюбване в поезията, откриването ѝ в Киев, където очевидно в Семинарията съвсем не е четял само църковна литература, го преобразява в нещо непознато - рецитатор на поезия. Всъщност това рецитаторство напомняло нейде в душата на народа за средновековните му скитащи певци на песни с незнаен произход. Рецитирането не е анализ, то е страст. В българското училище емоцията, страстта винаги са били добре дошли. Така и страстта като учение била заложена в душите на децата. Партений Белчев говорел с душите, чрез поезията им предавал хубавото и доброто. Литературата в българското училище още от зараждането

на светското образование е обвееана от чувства на автори, деца, учители, а не сухо логическо упражнение. А и поезията дала сигурен пристан извън треперенето за собствената кожа през вековете на чуждата власт над земята ни. В света на поезията нямало страх от робство, в нея бил танцът на красотата като пеперуден танц и децата били заплени от възможността, която се ширнала пред зора им да живеят само сред красота. Цялото преподаване за пръв път през Възраждането се извисява до преобразена в действителност поезия. За пръв път до катехсиза и Евангелието се преподава чудото на мерената реч. Образованието като въздействие върху въображението, пред въображението изскачат като заледени цветя на прозорец стиховете на Пушкин и Лермонтов, дъхът на учителя ги стапял, за да се появят нови изображения в съзнанието и изведнъж един напълно непознат свят нахлува в подбалканските градчета. Великата старобългарска литература, най-великата европейска литература на 9-и век по признанието на всички енциклопедии, спряла развитието си с чуждото завоевание, изляла някога мощта и соковете си в руската литература, сега чрез него съдействала за раждането на новобългарската литература. И какъв божествен смисъл е вложен в съдбата му, че по време на преподаването в класната стая е седнало момченцето Иван Минчев Вазов, разтуптяното му от възторзи сърчице се е качило в гърлото. Неиде в тези часове са заченати зародишите на „Малко цвете съм в полето, аз съм синият синчец“ и на „Епопея на забравените“, и на цялата поезия на бъдещия народен поет на България. Бог е промислил сред учениците на Партений да е бъдещият патриарх на литературата ни, но и племенниците на Васил Левски (вече в Карлово), когото учителят е познавал и на когото е давал сведения как се учат децата на сестра му Яна. Левски особено държал на образованието на племенниците си. Има запазено до ден днешен писмо на Яна до брат ѝ Василя, в което тя гордо цитира хвалбите на даскал Партений Белчев за учението на децата ѝ. След десетилетия, когато окончателно стават ясни биографиите на всеки - и неговата, и на учениците му - той носи въщи като златно съкровище всяка новоизлязла книга на Вазов и поредната книга за Левски.

Партений Белчев се венчава с Тана Хаджи Бошнакова от онзи чорбаджийски род на един от най-заможните търговци на Сопот - Иван Хаджи Бошнаков, родена в Сопот в 1850 година. Хаджи Бошнаковите са представители на крупните български буржоазни родове, каквито са и Вазовите. Вазов я нарича "напета мома". Тана си играе нищо неподозираща с куклите в градината с приятелки, сред шибоя и богородичките ги е настанила, облегла ги е на чемшира. Около светлата ѝ главица се полюляват плитки, облечена е в сукманче, тича боса по полятата със светлина градина.

"Тано, ела за малко." Партений е дошъл при баща ѝ да я иска за жена. Тана е вече на възраст за женене - 15-годишна. Баща ѝ ѝ посочва младия учител, който отскоро е в школото им. "Тано, този човек ще ти бъде мъж." Засмива се Тана, кима с главица и бърза да се върне при приятелките си с куклите: "Добре, тато, мога ли да ида пак да си играя?" Женитбата е уговорена така. И Тана сигурно е нямала време за куклите като се е оженила, но имала голям хаир от мъжа си - научил я е на четмо и писмо, че е била неграмотна, та дори и на френски език.

Женят се и имат двама сина и пет дъщери, от които единият син умира скоро след раждането.

„Помъишляю день страшный и плачу” - преумножава се ужасът, а църковната песен дрънчи в главата му непоносимо. Денят страшен за Карлово беше настъпил и той тичаше към Сопот. Трябва да е древният маратонец, спасил близките си и градчето Сопот. Там са дядовите му, Хаджи Бошнакови, на съпругата му Тана родата, трябва да ги предупреди за ятагана, и тях, и другите, и всички. „Спаси, Господи, раби твои.” Не е в първа младост, "Слава тебе, Боже, слава тебе, Боже" - трябва да мине пътя въпреки башибозука, който е на всяка стъпка. Краката сякаш изритват зад себе си пространствата, сами набират скорост. "Нека да стигна, Господи, позволи!" По пътя във въздуха пред зора му като махала на часовник се ветреят седемте бесилки в двора на църквата „Св. Николай” в Карлово, гроздове на лозницата на българската свобода. А те всички негови другари, ах, другарите му, прескъпите му другари. И сред тях

роднината на Дякона Бочо Загорски. Защо, Господи, защо от умните най-умните, от добрите най-добрите? Ръсят се сълзите, дават го, по едно време така го душат, че трябва за миг да приседне на крайпътен камък. Ако някой от високо наблюдава всебългарските трагедии, ще види на различни места в близки времена стоят двама души, обхванали главата си с ръце и плачат. И двамата са светли, миловидни, горе-долу на една и съща възраст. И сълзите им капят от виденията на ужаса, който идва. Единият е Партений Белчев, а другият е пак даскал - даскал Петър Бонев от Перушица. Те са впили взор в идващото, с взор ще прогорят бъдещето, което трябва да отгадаят, че става дума не само за тях, а за близките им, за цял Сопот, за цяла Перушица, за България. Даскал Петър Бонев тъкмо е изследвал пещери и потайни места край Перушица, където да бъдат крити жените с децата, кога почнат боевете, извадени от каменните си къщи с кьошките и дъхтящите на бор мусандри, ще трябва да ги заменят с пещери и хралупи на диви животни. Този бяг на Партений Белчев ще го направи спасител на Сопот, колкото и други чорбаджии после да се опитват с думи да задържат населението да не напуска градеца. Събитията ще потвърдят, че бързото оттегляне от Сопот е било единственото правилно решение.

Двамата даскали Петър Бонев и Партений Белчев са на една обща снимка от музея на Възраждането в Пловдив от паметния Пловдивски учителски събор от 1870 година, основатели са на Учителския съюз, самочувствието като даскали ги е довело и до професионално обединяване.

Тичал, падал и ставал учителят. „Господи, да не се изпотроша да не стигна Сопот, само това не, Господи.”

„Страшното в Карлово почна - могъл да издума в първата къща на Сопот. - Няма как и тук да не дойде!” Хукнали людете по върлото. И с тях семейството на Вазов, и семейството на жена му Тана, Хаджи Бошнаковите, и самата тя. Станал символ на изпълнен дълг Партений.

А после живял дълго, достатъчно дълго да поучителства в Девическата гимназия в Пловдив, да си купи къща в подножието на тепето от Агопос Пловдивчанин през лято 1879-о, както пише в

Източнорумелийското владало на къщата. Щастлив човек е Партений, в свободна България преподава, нареден в редицата на Йоаким Груев, Найден Геров, Константин Геров, а от време на време разсъхналите стъпала на съвсем не новата му къща поскърцвали под краката на Вазов, който не пропускал да си го навести заедно с безброй негови стари ученици от Сопот, Карлово и Пловдив. Най-хубавото му време с Вазов било времето, когато поетът бил отседнал в Пловдив. Докато пишел „Епопея на забравените“ в къщата под наем на Сахат тепе, заедно обсъждали бъдещите стихотворения с даскала, че той познавал много от героите му лично. Пред очите на Партений израстнала българската интелигенция от учениците му, връзките между която той считал за нещо най-важно в държавата. На паметника му един ден пак за това щяло да пише - „учител на младежи“. А сред потомците му щяла да цари мълвата за едни негови тетрадки, пълни със стихове.

Писателката подготвяше изследването за архитектурата в Пловдив и , разбира се, не можеше да мине без родните брациговски майстори. Бащата на приятел на баща ѝ бе построил декорите на Главната - къщите като вази и като замъци с кули, като клавесини и като горски къщи с наблюдателници на покрива. Архитект Стойко Стойков, неговата родна къща и тяхната, тази на Партений Белчев, бяха на една улица. Баща ѝ бе съсед и най-близък приятел с връстника си Желязко Стойков, сина на прочутия архитект, алпиниста и ужасно ерудирания Буби, също архитект, мислещ светкавично бързо и остроумно, реставрирал Рилския манастир, Бачковския манастир, носител на първа премия от конкурса за Народния театър в Пловдив, с когото в най-дълбоки снегове с дървените ски на рамо изкачваха Рила и Пирин. Въпреки всичките бляскави победи на двамата в учението далеч по-важен им е Туристическия съюз и дивеенето в горите тилилейски. „Българите са Деца на планината. От пашкула на гората са се пръкнали. Цялата хубост на България е в тях. Но за да я осъзнаят в себе си, първо трябва да проникнат в нея“ - така говореха бащите им и не се чудеха

ни най-малко на самотните им срещи с мечки в клека край Саръгьол или над някоя родопска махала. Строителят на Главната беше от Странджа. Долмените, змейовите къщи на Странджа - първите къщи. Оловният припой и железните сглобки на каменни блокове в Перперикон и Старосел можеха да се открият в камбанарията на „Свети Йоан Предтеча“ в Брацигово. Имаше такова вълнуващо поле за изследване, сухият градеж на някои брациговски къщи и къщи в Ясъ-Кория и подобният на бетон камък в Старосел, който за нея не бе камък, а вид бетон.

Сред незабравимите ѝ приятели беше отец Храбър, стаичката на униатския монах бе в мазето на блока на брат му, беше като кораб от друго измерение наред затъващия все повече в меркантилност Пловдив. И пасажерите на този кораб бяха от друго измерение- до един възпитаници на Френския колеж „Свети Августин“, Пловдив, ученици на отца. Отец Храбър беше завършил теология във Франция и математика в Софийския университет. Беше оцелявал в Белене и в затвора за религиозна пропаганда. Който иска да прочете истински талантлива, гъста и сочна проза, нека прочете многобройните му книги, които той подаряваше с неизменна щедрост. Пак негови ученици финансираха издаването на книгите му, всеки носеше своята лепта, за книгите той я приемаше, защото книгите му говореха за най-скъпото - за Исус. Ролята на униатските манастири през Междусъюзническата и на отец Жерве Кенар за спасяването на България от заличаване след тази война от него ги знаеше. Особено пространно говореше за дейността на отец Жерве Кенар, директора на френския колеж „Свети Августин“, по опровергаване на клеветите на сърби и гърци за нашата войска чрез трибуната на католическия вестник „Ла Кроа“. Отец Храбър се хранеше сякаш от въздуха, неотклонно всяко бурканче мед или връзка банани връщаше с категоричното „Не употребявам“. Полагаха му се за годините лагери и затвор обезщетение от жалките около 1000-1500 лева. Отидоха с него да подадат молбата за обезщетение в една служба с помпозно стълбище, на върха на което беше кацнал като на трибуна възжеланият кабинет от „бившите хора“, които бяха излезли от убежищата си, за да получат това, което държавата за

пръв път им бе отредила. За пръв път за тях бяха не камионетките, побоищата, ругатните, лагерите, гибелта, а обезщетение. Нещо невиджано и нечувано! Какво тъжно множество се беше скупчило пред кабинета, хора бити-недоубити, мизерно, но чисто облечени. 1000-та лева на фона на издигащите се вече в алуминий и стъкло представителни сгради на тези, които никога не се бяха борили срещу комунистическата власт, напротив, чиито родителите бяха активно обслужвали престъпната комунистическа власт, ако не като вардаци по затвори и лагери, то като партийни секретари, колективизатори на земята, чиновници по осъществяване на конфискуването и изземването по Закона за едрата градска собственост. На поизгърбеното гръбче на монаха беше неизменното кожено елече с козината навън, което сякаш напомняше за кожата, с които иконописците изобразяваха Свети Йоан Кръстител. Подпираше се на тояжката си. Чуваха се укори срещу него, че мястото на монаха е в манастира, но той знаеше, че трябва да си свърши работата, да си донапише и издаде книгите и мислеше, че Исус това иска от него. Лекичко като врабче изкачи стълбището с нея. Накараха ги да чакат часове. „Ей тъй съм чакал пред кабинетите на политици - да ги запозная с моя проект за Всемирен календар. Чакам, чакам, а когато съм вътре, изслушат ме с поглед в часовника си - сиреч, нямам време и гледат по-бързо да ме напъдят. Чурук хора. Или пък хич не ме приемат - къде ще си губят времето с мене. Не знаят, че аз ги изпитвам - мога ли да се облека на тях или не стават за нищо.” Най-сетне вътре. Озоваха се пред млада особа. Трябвало за обезщетението присъдата. И сигурен ли бил, че бил съден за това. Той ѝ подаде някакво станало трошливо листче, беше свидетелство за съдимост, забравило годините си, в него пишеше, че е съден за религиозна пропаганда. Да донесял присъдата, така не ставало. Това било нищо - момата почти хвърли документа, който той бе кътал през всичките си страдалчески години, през които бе загубил всякакво имущество, но документът сега беше с него. Той го вдигна от пода и я погледна с кехлибарения си поглед, но не се разплака, напротив, иронична усмивка играеше на устните му, я, кого са поставили да раздава пари на жертвите. „Но аз никога не съм виждал

присъдата си, те не ни ги даваха, колко пъти сме били в затвора без никаква присъда.” - „Тук присъда трябва!” - категорична бе момата. Той можеше да ѝ разкаже толкова много за инквизициите на Львов мост, имаше в торбата си от книгите си за нея с историите на избиванията на свещениците, включително на обявените за блажени. Но тя нямаше време. И тогава момата мина към ръкопашни действия, взе да блъска с две ръце в гърдите мъничкия отец. Изблъскан с две ръце от персоната, той седна за малко отвън. Погледът му бе в пода, нещо свое си размишляваше. „Чурук човек” - чух го да промълвява. Политическият затворник и заточеник с всеопрощаваща усмивка напусна кабинета ѝ, това бе поредната му среща с „чурук хора”. Вън се срещнаха с шефа на Адвокатския съвет Камен Георгиев, приятел на баща ѝ, и той бе изблъскан така със свой клиент за същото.

„Знаете ли коя църква в Рим напомня на Голямата базилика в Пловдив- „Санта Мария Маджоре”, построена след като насън на папа Либерий се явява Дева Мария и му казва да построи нейна църква, където има сняг. На следващия ден на мястото, където е сега тази църква имало паднал сняг. В нея за пръв път са осветени славянските богослужебни книги и е разбита триезичната догма - славянският език е обявен за литургичен. Досущ като „Санта Мария Маджоре в Рим” ” - рече монсенъорът в Католическата черква. Беше излязъл пред църквата и се заговори за отец Храбър. „И в нея има мозайки, които по изящество и размах напомнят за пловдивските. Само че са по-късни - от V век, а тези са от IV. Сцените в римската църква са от Стария и Новия завет, а върху пловдивските мозайки са се разположили над 70 вида птици за радост на природозащитниците, които винаги са отбелязвали на какъв важен за птиците път лежи България.” Изумителните размери на пловдивската епископска базилика се хвърляха на очи. „Не е ли и тя доказателство, че дедите ни, траките, са си първите християни?” - отрони се неволно от нея. „Разбира се”, кимна с глава монсенъорът.

Изненада се, че католическият свещеник се съгласи с нея. „И Свети Константин - един от тях. Той, тракът, избира за своя столица тракийския Бизантион на траките бизи /визи/ - мислеше си тя усилено. - Тук навярно се е състоял Филипополският събор през IV век, заклеймен като еретически заради арианските епископи. Събор, свързан с голямата тайна за раннохристиянската българска църква, изследвана от проф. Асен Чилингиров.” Ако иска нещо все още да прочете след всичко изчетено, то това са само Дневниците на Свети Константин. Написани на родния му език, който не бе латинският. Но първо трябваше да бъдат намерени.

Задададе му въпроса: “Как са знаели строителите, че тук е имало древна огромна базилика, та са построили отгоре пак църква?” Мястото бе магическо, едно от няколкото магически места в Пловдив. Площадът с градинката и дигнатия кръст от Камен Вичев знаеше грозните тайни на инквизициите на католическите свещеници.

Беше чела статиите на Евгени Босилков във вестник „Истина”, където пишеше, че ако е мислим край на света, то това е възможно само като край на църквата. Така че които възжелаваха край на църквата, трябваше много да внимават, да не е това края на света. Около Камен Вичев са почти една срещу друга 2 черкви - католическата с мраморния саркофаг на Мария Луиза и православната „Света Петка”. Дотук е водел всеки пловдивски маршрут на цар Борис III, покланяйки се на рано отишлата си майка, се е покланял на рано отишлото си детство. Но тази католическа черква пазеше и един не по-малко важен за България спомен - за брациговските майстори, съградили тази сграда, но и църкви и манастири из цяла Европа. Братът на дядо ѝ Данаил Юруков подробно беше писал за езика на строителните им тайфи. Една от потомките на изумителния строител Никола Боянов беше била нейна колежка, красива и остроумна, женена в известния род на Сярови, от който бе един друг неин любимец - Христо Сяров, за когото имаше вече готов разказ.

Понякога си мислеше за Торонто, за отец Борис Дрангов, за първата българска черква, проектирана от братовчед ѝ, който беше подарил проекта , наслагваше върху нея мислено Баташката и

Перущенската черква и гюлетата, забити в камбанариите. Как би трябвало да бие тази камбана от гюлетата? Торонто - едно от свърталищата на десетки и стотици хиляди българи от всякакви прослойки. От времето на Илинденско-Преображенското въстание България захранва Канада, а и Америка с населението си. Отец Борис Дрангов имаше огромна прилика с дядо му полковник Борис Дрангов, баща му Кирил беше трагично убит при престрелка в къщата им, в която е бил той със сестра си Райна.

А полковник Дрангов, Дякона и Левски имаха общ физически тип-сияйни, синеоки, светли, сякаш лъч от светлина.

Научих се сега, че Левски е дохождал в Пазарджик преди две-три години, престоял в ханищата на Ръжанков и Михо Стефанов, виждал се с д-р Гръмников, с Консулови и с Петър Бонев и водел преписка с последния.

Данаил Юруков, „Старо време“

Беше рисувала в “Пастуша”, където са били боевете за Перущица, познаваше добре внушителната снага на Червената църква, чийто ангел от стенопис беше в Археологическия музей в София. Още една огромна раннохристиянска църква, свидетелстваща за ролята на земите ни.

Данаил Юруков говореше за преписка на Петър Бонев с Левски, и това той точно е знаел, винаги се е удивлявала на точността на сведенията му. Оттам тръгна разказа ѝ за Петър Бонев. От целия Пазарджишки комитет Левски е избрал тъкмо даскал Петър Бонев за кореспондент. Пред очите ѝ се мержелееше едно пънче, издълбано отвътре като котле. В него сега е празно, а там е трябвало да са последните писма на Левски до Петър Бонев, те идвали до Иван Арабаджията, той ги препращал. Но така се случило, че последните писма след залавянето на Левски останали в пънчето - пощенската кутия на въстанието и после никой не ги видял. Само Иван

Арабаджията ще е назнайвал нещо по въпроса, но той не бил от разговорливите, знаел да пази тайна.

ПОЩА ОТ БОГА /НА ПЕТЪР БОНЕВ, ВОДАЧА НА ВЪСТАНИЕТО В ПЕРУЩИЦА/

„Как ся вади бубино семе” - заглавие. „Който иска да си извади добро бубено семе трябва да си пробере харни пашкули, добре увити от здрави буби” или “Кога и как ся сади лозе”. Друго заглавие: „Кога ще си сади человек лозе първо трябва да земе пред очи земята, гдето ще сади: защото и тя може да е по-топла и по-студена спротив местоположението.” И - „Селский къщник”, „Стопанский календар”- статии на даскал Петър Бонев от Перушица. Който си представя възрожденците ни на някакъв пиедестал, далеч от народа си, много греши. Цял живот даскал Петър Бонев се е подготвял за даскалуването, за обучаването на народа си, от който на педя не се е отделял. Да бъде даскал на сънародниците си по всичко. Да си даскал трябва да знаеш повече от тях. Лютата мизерия, черната нужда след смъртта на бащата, когато е едва три годишен не го спира по дадения му от Бог път. А Бог е предопределил водачът на Перушица да се роди в годината, в която е роден Васил Левски - 1837 г. И най-вече за даскал по революция се е подготвял Петър Бонев Тошев. Блика тази му подготовка от статиите във вестник “Македония”. Бог го праща при учители като Христо Г. Данов в Перушица и Константин Геров в Пловдив, да е събрал меда на най-доброто от народното образование. Пак небесните му защитници внушават на братята и зет му дълга да го издържат на по-високи науки в гимназията в Белград. И ако средствата и да не са достатъчни, Петър Бонев вече е в състояние да се бори за правото си да стане даскал на българите. Пише на самия крал Милош и си издейства стипендия.

Бог действа българите да получат завършен характера на своя водач и даскал. И през 1862 г. в Белград пристига дякон Игнатий и

оттогава започва запознанството между двамата велики мъже в българската история, които ще имат общо дело за вършене на златното гумно на българщината. Няколко години по-късно са рамо до рамо на една и съща позиция при превземането на Узун Капия в Белград с Легията. Войници в българската войска, много скоро ще са водачи на всебългарската въстаническа войска.

Времето забързва своя ход, за да се осъществи мисията на всеки от тях. Идеалът - освобождение народно - ги прави такива, каквито са. На 25.05.1869 г. един сапунджия с два товара сапун се клати между бликналата зеленина около Перушица. Весел е сапунджията с песен на уста, на гости идва, на гости при стар приятел, пита за къщата на Петър Бонев. Отново Божията промисъл ги събира вече, за да не се разделят никога и Петър Бонев да стане един от най-близките изпълнители на волята на Апостола. Както под благословията на отец Кирил Рилски се ражда дякон Игнатий, тъй изпод десницата на Левски се ражда комитетският човек даскал Петър Бонев.

В Перушица пък е образът на жената, която ще е на равна нога с него и в любовта, и в революцията народна. Женен за нея, с малко дете, той има пълната свобода да се появява и изчезва както революцията повелява, но в дълга и отговорността си към семейството да е същият като в дълга си и отговорността си към народа.

Снове Петър между Перушица и Пазарджик, насновал е кросното на сума ти връзки с ученици, учители, родители, дете на революционери ги е обърнал и на "талим" ги обучава, и на бунтовнически песни. Личният бележник на Левски - в него градът Пазарджик, името на х. Афъзаа /друг вариант на псевдонима на Левски „Афъз ефенди"/ и името П.Т.Бонев - Петър Тошев Бонев, до тези имена - думата „подписка". Това е следата в личния бележник на Апостола за една от най-важните роли на даскал Бонев при подготовката на въстанието. Ролята му на кореспондента на Пазарджишкия комитет с Левски. Левски е избрал да кореспондира с комитета чрез него. Заедно с Левски той е инициаторът на този комитет в Татар Пазарджик.

Имаме наличен спомен за едни развяни фенери в черната тъмнина на дълбоката нощ, развяни сякаш от южняшкия полъх на житата по пазарджишкото поле, фенерите осветяват пътя не на кого да е, а пътя на Левски и даскал Бонев в Пазарджик от църквата „Свети Архангел“ до квартирата на даскал Бонев. Ще пристъпят двамата прага ѝ, ще влязат във възширочката приемна, в която пердетата ще са спуснати. Ще заприиждат другите членове на комитета и заседанието ще започне. Споменът е на х.Рашо х.Илиев. Учените ще изследват в кои квартири е живял даскал Бонев по време на учителстването си в Пазарджик, ще нанизват фактите на броеницата на времето - първо учителстване в Пазарджик, второ... Ще разказват как е бил певец в черквата „Свети Свети Константин и Елена“, но тя изгоряла и как е останала бележка от него за това върху заглавния лист на книгата „Служба и житие на Свети Иван Рилски“. Във вестник „Право“ от 1870 г. се намира друга следа от стъпките на даскал Бонев в Пазарджик: „чорбаджи Велчо Ангелов си отвори запустялото училище като постави за учител П.Бонев от Перушица“. Даскалът както навсякъде е и читалищен деец най-усърден. Първите театрални представления са свързани с него и сказките пред Женското просветно дружество заедно с Ю.Ненов, доктор Гръмников и Г.Консулов. Ст.Захариев, ученият, писателят, авторът на „Географико-историко-статистическо описание на Татар Пазарджишката кааза“, наместникът на пловдивския митрополит, без когото не е минавало никакво черковно и народно движение в града, виновникът за изпращането на Константин Величков на високо учение в лицей в Цариград, му е най-свиден приятел. Освен с Левски като него даскал Бонев има кореспонденция с Веркович.

И Данаил Юруков свидетелства в книгите си за кореспонденцията на даскал Бонев с Левски: „Научих се сега, че Левски е дохождал в Пазарджик преди две-три години, престоял в ханищата на Ръжанкови и Михо Стефанов, виждал се с д-р Гръмников и с Петър Бонев и водил преписка с последния.“

За писмените си разпореждания до Пазарджишкия комитет Апостолът е избрал тъкмо него за кореспондент на целия комитет. Левски е преценил чия глава най-добре ще предава неговите

указания и ще решава на момента най-добре. Писмата идват чрез Иван Арабаджията от Царацово, той ги кѳта в един празен пѳн с издялкана сърцевина и ги донася на даскал Бонев.

За писмата и за пѳнчето, в което ги крие бай Иван, дясната рѳка на Левски, стопанката му Иванка нищо не знае. Тѳй повелява комитетската тайна. За другото обаче - знае, та знае, то цяла Перушица е наясно кой ѳ е водачѳт по стрѳмното кѳм вѳстанието, па и цяло Пазарджишко. Знае Перушица, но си го кѳта и крие и предател в нея не се е родил.

Даскал Бонев си е намерил нежна мѳничка перушенлийка с матова кожа и бадемова очи, онази Иванка заради която ризата му е все бяла като пеперудено крило и трепти на светлината под асмалѳците в двора. Семейното гнездо си я е повикало, за да бѳде гнездо, предаността ѳ няма граници, ако не пере, ще готви, хлябѳт ѳ е най-прочутият в махалата, но тя е и безмѳлвният свидетел на набухващото тесто на бѳлгарската революция. Мѳлчанието е чисто злато, несметно богатство впредвид на това, което е видяла. Изключително благоразумна е Иванка, помни в каква немотия е израснал съпругѳт ѳ, гледа всичко да бучне в градината им, за да няма за какво да троши малкото грошове от даскалската плата на Петър. За нищо не пита Иванка, кога беше трудна той и от това нищо не разбра, сама тя си се грижеше за нужното, но работата из рѳце за миг не изпусна.

Накрая даскалѳт имаше чувството, че тя нейде като вѳлшебник изпод рѳкава измѳкна детенцето и той вече беше баща. Малката кръстиха на Божията майка, че да си има и друга майчица, която да се грижи за нея и то така както може да го прави майката на Исус. Влюбени до полуда са двамата в Мария и ако за нещо са се сдѳрпвали през живота си, то е заради малката тѳкмо заради прекомерното си влюбване в дѳщеричката. Тя пѳк бѳрзо усеща, че има с какво да се гордее и на улицата при игрите с децата все обявяваше кой е баща ѳ, с тази си гордост като с цвете се бе закичила, миришеше го това цвете, че много омайно ухаеше. Весело им е когато са двамата- Петър и Иванка, леко им е на сърцето, хармонията помежду им расте от ден на ден, обхванала е Перушица с

преизобилното ѝ поле, родните Родопи с издутите върхове, напълнени сякаш със зелен въздух, и задаващото се време е обхванала, което им е обещало всичко най-хубаво за България да донесе. Сещат, че със същата лекота ще повдигнат въстанието в Перушица, за да има поне за Мария и децата свобода като за тях няма.

И наскоро хармонията и обичта Иванка вижда един ден как рухва гърбът на съпруга ѝ върху масата, пита го с кой роднина е станало нещо лошо. За Левски плачел, повече от роднина, били го обесили в София. Рухнала и тя отгоре му, уплашила се не на шега Иванка, че знаела колко душата на Петър била завързана в един възел с душата на Левски, как щели да се развържат душите, всяка да си следва своята съдба?

Скоро е бил Великден, на третия ден на Великден на прастарото оброчище „Света Богородица“ в местността Пастуша до древната църква с още неиззвонилите се ангели от стенописите ѝ до изворчето се вият хора. Свещениците освещават водата, църковното пеене се смесва с жуженето на целия събуден за живот Божи свят, а първите диви перуники и лалета вече са подали главички и се люлеят развеселени. Свещениците пръскат за здраве и берекет, многозначително се поздравяват хората за Великдена тази година, знаят за какъв берекет иде сега реч - за берекет от свободата, дето ще си я вземат с пушките, купени от братя Дренски от Пловдив.

Даскал Бонев е получил най-важното си писмо през живота - „Кървавото писмо“ на другаря си от Пазарджишкия комитет Тодор Каблешков. От „Кървавото писмо“ кърви ще се леят. Писмото възвестява първо възгласа „Да живее България!“, който ще люлее околните балкани през цялото въстание. Защитата на Перушица къща по къща може да започне. Семейството го чува да дава указанията си за храна и вода и къде да се крият и той изчезва на позициите. Даскалуването на даскал Бонев този път ще е водачеството на въстанието.

И въстанието миришеше отначало много ухайно, на рози и празник, всички участваха в празника. Вярно, другарите на Петър

Бонев видяха даскал Петър Бонев да плаче на връщане от огледа на пещерата до манастира „Свети Тодор“, която щяха да използват за скривалище на жените и децата, чува го да казва, че всичко се е свършило, но никой не искаше да мисли за думите и плача му върху самотния камък пред самите тях. Даскал Бонев е плачел за платата, която цялото село щяло да плати за българската свобода, кървава плата в касата на свободата. Тези кървави грошове от жертви щяха да се вложат в небесната банка. Мислеха за това как ще дойде свободата, на бял кон ще дойде, я с четата на Бенковски, сам Васил Соколски, дето е доктор в четата ще я доведе, я с чета от Брацигово, че брациговци са големи куражлии и са обещали да дойдат.

На един от дните на въстанието, Иванка в ужаса вече не може да каже в кой ден - добитъкът обезумял вие, от трясъка на боевете пощурели кучета се щурят нагоре-надолу по сокаците - една сянка се втурва в кухнята, Петър е, грабва я ей тъй, както пере, грабва и Мария и хуква с тях през вратата. „Ами прането, Петре, недоизпрано ли ще остане, ами къщата така ли ще зее?“ - объркано шепне Иванка, но бързо се взема в ръце. Трудна е, всеки момент може да роди, че и за това трябва да се мисли. Трябва да се приберат в църквата, всички жени и деца- в църквата, там сам Исус и Божията майка ще се грижат за тях. „Така е, при Исус и при Божията майка е най-добре.“

Корабът на църквата, натоварен с майките и децата, е сред горящото море на Перушица, сред пушеците от стрелбите на башибозука и редовната войска. Светят в прозорците запалените домове на Перушица, отвън е обсадата от напирателната тълпа от озверели мъжища. Моли се Иванка, но и действа, има дете да ражда, дете да опазва. И прави това, което много малко сколасват да направят - да се освободи от ада на обсадената черква, да успее да го разчупи първо в мислите си и да избяга с рожбите си - една за ръка, друга - в утробата ѝ. Най-сетне може тя, трудната, да полегне наред царевичака, сред острите му зелени стръкове, само слънчицето ще е отгоре ѝ и радостно ще премигва сякаш нищо от боя не е видяло, сякаш боят го няма и всичко си е както преди с децата, имота, овошките и лозята. Много време още ще мине да зажълтеят

мамулите, ще трябва да го дочакат, дотогава всичко лошо ще е минало, ще си отчуват с Петра и другото дете.

Нещо я първа по челото, майски бръмбар ли е, откъм лозята идва, смешно са се извили стеблата на лозето като ревматични пръсти, що е, не знае Иванка, знае само, че нещо се свива под лъжичката ѝ, детето почва в нея да рита. Скоро ще е, скоро ще е раждането.

На същия ден нейният Петър е в Разановата сапунджийница, зад тезгяха светлее главата му. Нищо не продава даскалът, куршуми раздава, битка води. Въстание е вдигнал даскал Бонев, не го е предал в нито една своя стъпка, нито подло споразумение е сключил с Тамръшлията, нито децата и жените на Перушица е пратил заложенници в Устина. По правилата действа даскал Бонев, правилата на единствената честна революция. Комитетският му живот в Перушица започва с един сапуджия, дето му идва на гости, сега животът му свършва в сапунджийницата. Първа го куршум по челото, добре че другарите му са наблизо, за да палнат Разановата сапунджийница, тялото да не попадне в ръцете на врага. Съзира наред зеления си полог дима от Разановата сапунджийница Иванка, отгде да знае какъв е този дим, нали вече родното гнездо е само пепел и дим като животът им.

Петър е дотук, но Иванка продължава храбро пътя им, на другия ден наред зелените копия на царевичака се сгъва в родилни болки. От тялото ѝ излиза момченце. „Да живее България!“ - оттеква откъм горяща Перушица. Родилката вдига високо детенцето - и Петър, където и да е , и сам Бог, и Божията майчица да го видят какво е юначе. Рита във въздуха юначето, иска сякаш да ходи.

„Петър умря, Петър се роди!“ - ще се носи в Перушица, докле я има. Даскал Бонев е получил пощата си от Бог - момченцето си.

А Иванка ще се вдигне от земята, черната, попила толкова кървища от саможертвена Перушица, изпратила кърваво писмо на България с кръвта на избитите цели семейства. Път я чака, спасителен път, Иванка ни за миг не забравя най-важната си задача - да изведе децата от обръча на войската и башибозука, от който е чернилка всичко наокло. Тя не знае как ще стане това, но Бог знае. И тръгва Иванка с дете вече на ръце и друго, хванато за полите ѝ. И

чудото става, когато Бог е решил, чудесата стават. Току-що родилата Иванка с още болящата утроба сколасва това, което мъже не сколасват. Пробива обсадата Иванка и спасява децата си, за да се родят поколенията на даскал Петър Боневия род. Бог е бил с нея. „Бог с нами” - пише на знамената на войската, която ще дойде в Свободна България.

Дотук историята на Петър Бонев. Но тя има още един герой, дете много ѝ се иска да ѝ е роднина, макар че не е. Ех, повече от роднина го чувства този красавец и бунтар, така близък до Ботева, с чело като неговото, с тъмноруса коса и брада, с тъмносини очи, сякаш са склоновете на Родопите, кога сянка на облак е паднала върху им, с такова синьо са очите му. А характерът му - чисто злато, звънливо злато, с което свобода можеш да си купиш, нищо друго. За него един друг братовчед пише, неговият братовчед Димо Иванов. И братът на дядо ѝ Данаил Юруков, кого ли не е познавал той, кой от героите на Четвърти революционен окръг не му е бил приятел.

СОКОЛЪТ ДОКТОР ВАСИЛ СОКОЛСКИ

Левент, носил кама и револвер и говорил все за “народните работи.

Димо Иванов, негов братовчед

Празнувахме празника св. Кирил и Методий с подобаващите тържества, които ставаха край р.Марица, на острова, наречен „Св. Кирил и Методий”.

През деня Васил Соколски, аптекар при доктор Гръмников, се бе облякъл в селски дрехи и заедно с други младежи играеха хоро из улиците.

Данаил Юруков, „Старо време”

Васил Соколски, докторът и аптекарят, образът на бесилката му се ветрее наред Пловдив пред църквата „Свети Георги“ в българската махала, през Турско „Мараша“. Историята му е невероятна като вида му. И все с невероятни случки е свързана персоната му, лудата му красива глава.

Една от най-невероятните истории от биографията му. Явява се като призрак в затвора след въстанието сред изловените перушници. Него ловджиите на люде са си го чопнали в Балкана, когато е превързвал ранени въстаници, няма да ги остави така, я. Нали е доктор. Докторът на Хвърковатата чета. Хвърчи четата, с нея и той, де има мазила и билки с него са, де има надежда за ранените, там е той, той е надеждата. До Еледжик и до гара Белово стига с четата, ама изостава с ранените, помощ да им окаже. Но после четата я няма, нийде взорът не я вижда, щура се по дерета и върхове, катери се, спуска се, докато потерята го залавя близо до Златица. Напред мъченията и поруганията едно повтаря, тази версия за себе си иска да им внуши. Като доктор излязъл бил в планината, дето го сгасили комитите и го отвлекли да им служи, и той им бил жертва, нищо общо нямал с тях. Толкова и му повярвали, били го, та го пребили.

Дивият ужас от мъченията бил лицето на техния доктор и аптекар, когато се появил в затвора сред тях. „Боже, той е жив“ - стенели душите на перушници. Каква я бяха сторили, цялата вина бяха хвърлили отгоре му, нали го знаеха загинал. Тогава това бе най-умното - цялата вина върху него. Разпит след разпит повтаряха едно и също: „Доктор Соколски ни подведе да се вдигнем срещу царщината.“ Толкова им е бил умът, ей го сега, докторът пред тях, жив и цял, ами сега къде да се дянеха с греховете си.

„Нямате грях“ - отсича невероятната персона, която и страданието не е научило да мисли и действа практично, в своя полза, егоистично. „Нали аз и Петър Бонев ви топнахме в жаравата, нали ние ви вдигнахме на въстание“, ще си сърбал попарата - тях успокоява докторът. И сега не е загубил духа си, с който откъдето минеше, вдъхновяваше людето. И го чули още да казва: „Поемам си вината, вас да пуснат, мене да обесят.“

„Как ще те бесят, Василе?“ - гузно въртят глави въстаниците. А знаят много добре, че и сами са му приготвили бесилката.

А той същото го реди и пред турските си изпитвачи: “Тях пуснете, те са невинни, мене обесете.” Също като Бачо Киро пред съда, също като Петлешковото “Сам съм, други няма”. Петлешков, с когото са били заедно на Оборище. Васил е избран в управлението на онова Велико народно събрание, той подписва решенията му, та сега ли ще предаде от страх делото си. Няма у него страх и никога не го е имало, откъде да го вземе страха, той е от лукаваго. И пред пловдивския управител Хамид паша настоява: “Обесете ме!” И пред чужденците от анкетната комисия.

Въстаниците чуват от него не клетви, а любящото “Прощавайте, братя”. Бесели го прилежно заптиетата, но бесилката под тежестта на юнашкото му тяло се счутила. Хубаво, ще почака, то му е ясно, че няма да спазят хилядолетния обичай и да пуснат осъдения, когато е дошъл такъв знак от небесата - да се счупи самата бесилка. Измолва правото на една последна цигара. Спокойно допушва живота си и се качва на бесилката.

Все весел, хубав, опърничав минава през живота си доктор Соколски, волен сокол сред мрачевини, събрал слънцето в човката и перата си. Отначало не бил нито доктор, нито аптекар, а овчарче из Добруджа. Пратили били детето от беднотията след началното училище в Жеравна да си изкарва прехраната като пасе овцете. Колко характери са пречупени така от черната грижа на немотията, но не и неговият. Някаква светла воля си го води все напред и си го измъква от дъното. И през житейския си път умее той да зарязва и хора, и ситуации, които не са му по душа, които не се отнасят до него. И в този случай - захвърлил овчарството и се появил на самото море, да пълни синьото на очите му със синилката си. Хванал се прислужник в хан в Кюстенджа. Било ясно, че пътят му ще минава през слугуване, като бил без нищо, нищичко, но слуга пък никога не станал и слугинството не досегнало ни най-малко характера му.

Начинът му за излизане от дъното бил непрестанният бунт, но за бунта трябвало другари. Запознал се той с буйни връстници и така влязал в първата си чета и скоро и в първия си затвор. От първото му

четничество в камчийската планина е затворът във Варна. Ех, че славни дни почвали! Пуснали го, а не го обесили заради малолетието му.

Звездният му час настъпил кога се главил слуга при доктор Венко Гръмников в Сливен. Следи с изненада и възхита как болни люде се изправят след илачите на доктора. Тук се крие велика тайна, казва си Васил Соколски, дето истинското му име е Васил Байчев /Бойчев/ Рашков. Аз ще изуча тази тайна и тя ще стане моя, с нея ще помагам на хората, че много ги обичам. Рекъл си и Бог на часа му помогнал, бил пратен в Букурещ да учи медицински науки във фелдшерската школа. Там са и хъшовете, та освен за лекуването на люде, в Букурещ с хъшовете обмислят излекуването на България чрез освобождение.

Като се връща, доктор Гръмников го чака в родния му край, в Татар Пазарджик, Бог е приготвил по-нататъшните му науки при доктора. Той му става аптекар. Как се забъркват мазила и как се смесват прахове и за какво служат. Д-р Гръмников е сред бляскавата пазарджишка интелигенция и овчарчето от Добруджа вече може да води всякакви интелигентски разговори с Константин Величков или Петър Бонев, със Стефан Захариев и Георги Консулов. Сам се е изградил до най-образования слой на обществото. Още тогава даскал Петър Бонев си го е харесал и му разправя за красотите и духовете на Перушица, харесал си е го за съдружник в предприятието по освобождението на родното си село. И наистина доктор Васил Соколски прелита пазарджишкото поле и кацва в Перушица, където го чака възторжено население да му пие илачите, да му слуша песните и да му гледа небесната усмивка. Чака го и любимата, вдовицата на Димитър Лачков, с която ще създадат семейство, обвеяно в страст. Хукнал с даскал Бонев да устройва комитетските работи, не можели да го спрат, така им влязъл аптекарят доктор Васил Соколски под кожата на перушценлии, че него пратили с даскал Бонев на събранието в Оборище. Преди въстанието е избран за подпредседател на комитета в Перушица. Гордост на Перушица е той и на Оборище, избран е за един от деветте комисари там и за началник на охраната на Великото Оборищенско народно събрание. Заедно с апостолите като комисар подработва решенията

на въстанието. Перушица и Г.Бенковски са в конкуренция за доктор Васил Соколски, кой да го вземе при себе си. Надделява Бенковски и доктор Соколски е докторът на Хвърковатата чета. Перушица остава да си го чака, как ще доведе конницата да ги извади от пъклото.

Никой никого не можел да извади от ада, но да поеме жертвата, можел. Това и направил доктор Васил Соколски, положил кротко и осъзнато кости в темелите на българската свобода, свободен като свободата, за която се борил.

И тъй като всички пътища на българското Освобождение водеха към митичната фигура на българския Апостол, до който различни членове на фамилията ѝ някога се бяха докоснали и бяха пили от неговия дух, нямаше как той да не я занимава. Не обичаше холивудските и сапунени опери, които се градяха около нещо толкова автентично българско и трагично като Левски. Предпочиташе да знае тъжната съдба на семейството му след Освобождението пред измислените подсладени с цветя и рози негови любови. Никак не беше привърженичка на обругаването на българския народ, че е предал него или убил Ботев. По-скоро виждаше чудото - колко години никой не беше го предал и Организацията се е разраствала под носа на турците. Права беше нейна приятелка от стар заможен род от Карлово. Това бе разказът ѝ: „Дядо ми го викат в конака да даде показания срещал ли се е с Левски, поради подозрения, че знае скривалището му, но го крие. На път за конака пред дядо ми изскача Левски: „Абе, момче, махай се от Карлово, крий се, по петите ти са.“ В конака отрича години да го е виждал. Това е тогава. Но сега, колко много хора биха го предали сега, за пари и за уреждане. Затова сме на този хал.“ Имотите на дядо ѝ са били, както му е редно, национализирани, роднините ѝ пак по добра комунистическа традиция пратени по лагери и изселени от Пловдив и София по Делиормана, а тя въпреки блестящите ѝ професионални качества беше безработна.

Разказът, който написа за Апостола, беше за мистичната роля на църквата ни в изграждането на личността на дякон Игнатий и за молитвите на монахиня Христина, които го бяха крепяли по пътя му.

МОЛИТВИ /НА МОНАХИНЯ ХРИСТИНА/

Приема го в приемната на Бога, в нейната извечна светлина светът е голям колкото Бог.

Да прибави живот към живота му - единствено възможно чрез молитвите. Заради молитвите постъпи в манастира. В един момент усети, че не може и не иска нищо друго да прави освен да се моли. Всичко друго мъчително я отдалечаваше от това, за което беше очевидно създадена - да общува с Бога. Още като дете, седнала в училищната стая, тя трудно следеше което се говореше от учителя, мислите ѝ бяха броеници от молитвени думи, които се редяха, независимо от това какво идваше отвън. Още помни деня, в който откри, че молитвите ѝ наистина помагат. Велик ден беше този, в който разбра какво му е нужно на света - молитва. Майка ѝ се беше лошо поболяла, от дрогерията взеха илачи, баячка и знахарка докараха, болестта не само не си отиваше, но се беше разпищолила така, че сякаш бе решила да ги свърши тях всичките. Тогава Христина изтича в килера, дето бе тъмно и тихо и никой нямаше да се сети да я смуцава. Бързо редеше думите на молитвата, а образът на Света Богородица се бе сякаш запечатал върху сърчицето ѝ, такъв, какъвто беше изрисуван върху иконата на Божията майка от олтарчето в собата им. Тъмна, дивна, намираща се сякаш много далече и много високо висеше Божията майка сред сребристите води на обкова на иконата. Обковът беше сякаш чудотворните води, които избликваха от всяка стъпка на Божията майчица. Много стъпки правеше Божията майка, за да се родят много лековити извори, а там, край морето беше царството ѝ. Тя бродеше на Атон и всички камбани биеха непрекъснато от полъха на дрехата ѝ, когато отминаваше край тях. От нейния дъх растяха цветя и манастири и желаещите да я чуват деня и

нощта се тълпяха в манастирите и ставаха монаси. Тя и сега си беше там, детето я виждаше приседнала до един розов храст, замислена и заслушана в молитвите на жаждущите нейната закрила, закрилата на майката на всички християни. До мръкнало се моли момиченцето в килера, чак тогава се появи в собата при болната, никой не бе забелязал отсъствието ѝ в залисията на мъката. На видело майката най-сетне отвори очи и рече: „Виждам я Света Богородичка, пред мене, ей тука я виждам, ще ми помогне, защото знае, че имам още ситни-дребни дечица, трябва им на този свят да ги отчувам.” Момиченцето инстинктивно запази в съзнанието си тази случка и случеше ли се нещо лошо с някой близък, където и да беше, тичаше в килера и почваше да си представя домашната икона и образа на Света Богородица сред щръкналите като калеми за писане кипариси на Атон. Когато постъпи в манастира, тя отдавна беше готова за служенето. Със себе си донесе домашната икона, от нея не се делеше, а образът на Света Богородица от Атон вече отдавна крачеше до нея. Често ѝ се привиждаха пустини, душата ѝ я теглеше към отшелническия подвиг на Свети Антоний и Свети Иван Рилски, но така и никога не се реши как да го осъществи.

Монахинята приема Дякона в килията си в манастира, под нея е неговият дом - скривалището, което никой не може да намери, пази се то от ангелските сили. Дойдат заптии, ръчкат, вършеят, а скривалището станало невидимо. Като го изпрати по живо, по здраво, се настанява сред молитвите като птица в гнездо и почва да подбира думите за молитвата. По свой тертип реди думите “Ти, Богородице, света майко”, сериозно нещо са думите, много внимава, коя дума да подбере и къде да я сложи. С трепет и ужас посяга към думите, да не сложи дума, която може да му навреди, да не постави с дума камък по пътя му - да го препъне.

Молитвите да го изведат извън пътя към кръста за разпъване, затова моли Разпънатия, да го избави от насилническа смърт. Опасна е работата му, страшна е, те двамата са заедно в нея, ама тук, зад манастирските стени тя е защитена, а той, с какво е защитен той, който броди из клетките на лъвовете, че и постоянно ги тегли за опашките. Трудно е делото на народа ѝ, невъзможно изглежда, но

ще го бъде. Господно дело е присъствието на Дякона в него. Мъчително е придвижването му напред, а спасението на делото трябва да върви заедно със спасението на душите. Постигането на свободата трябва да е постигане на висшето добро. Без вътрешната свобода няма добро за личността, без външната свобода няма народно добро. Божествените заповеди и дарове достигат и чрез нея до Организацията. Учат се заедно с Дякона да побеждават страстите, за да стигнат до страстите Христови.

Монахинята се упражнява в мистическо съсредоточване. И тя пребивава в Божествената премъдрост, в която нещата са абсолютни и истинни. В безкрайните територии на Божествената премъдрост е целостта на Създанието и всяко отделно нещо е цялостно и със свой смисъл. Само в светлината на мистичността може да съзре какво се случва наистина в момента. Осъществимостта на делото в Бог е мисълта, която я занимава деня и нощта. Бог не е повече в Дякона, отколкото във всеки друг участник, защото Исус е във всеки християнин.

Някога рилските монаси бяха избрали Дякона за водач на борбата за народни бъднини. По чуден начин те бяха узнали, че ръководителят на народа за освобождение е вече роден и го бяха подирили. Съобщиха му за властта, с която от Бог бе одарено момчето и зачакаха. Той с усмивка пое кръста си, което пак беше божи знак за избраността му. Богът у всеки у българите се беше слял с Бога в него и оттам идеше силата му. Но където има сила, има и опасност от грях. И нейните молитви бяха и за това: „Избави, Боже, своя избраник от грях, опрости греха му, волно и неволно допуснат, подкрепи ръката му, милостиви Боже.” Егоизмът и разединението бяха по-страшни и от лъвовете, на които бяха хвъргани бунтовниците.

Думите, какво може да се направи с тях, да се използва мощта им не за пустословие, а за свързване с Бога. Една душа, която съществува сякаш само за да се моли за друга душа. Като че ли монасите от Рилската обител са я избрали за духовна спътница на Дякона, усеща, че са ѝ го поверили и друго дело тя няма на тази земя. И за да е подготвена за поредната среща с Дякона, монахинята с дни

се въздържа не само от храна, но и от разговори. Като избягва храната и думите, тя съхранява цялата мистична енергия за молитвите. За да изпроси милост за него и за всички, наредени зад него, и да получи просветление. Само тя си знаеше какво бе за нея просветлението, онова особено състояние, при което се молеше вече без думи. Самата тя ставаше тогава молитва и се издигаше на струйки светлина към небосвода. Сякаш великите исихасти Свети Теодосий Търновски и Свети Патриарх Евтимий ѝ помагаха да се моли тогава по този начин. И Кирил Рилски, игуменът на Рилския манастир, свещеникът, служил в Карлово, и определил духовния път на Дякона. Онзи Кирил Рилски от баташкия род от Костурско, който бе станал по Божия воля духовен отец на Василя. Той го беше подстригал като Дякон Игнатий, за да служи чрез Бог на освободителното дело.

Все се пита - достойна ли е да изслуша най-интимните му тайни, достойна ли е да го изповядва. Но за изповедите си той си я избра, причините за това бяха известни само нему. Много отдавна тя изскача в съдбата му в най-важните му мигове. Когато Бог му въздаде любовта си при покалугеряването му, тя беше верен свидетел на ставащото. Когато дойде времето да се посее барутното семе на Организацията, и тя участва. Колкото на един Дякон приляга да сее такова семе, толкова и на една монахиня. Но нали и Свети Константин е бил с меч под кръста? А в Организацията тя можеше много да свърши. Беше добре научила да дава на кесаря кесаревото, както на Бога - божиято, не беше потънала само в молитвите, така че да не може да изплува. И оттуй голяма полза за Организацията можеше да изникне. И пощальонка на Организацията беше, и пари събираше, и свои пари даваше, и в покупката на оръжие беше замесена, както и в снабдяването с фалшиви тескерета. Най-обичаше да го крие, щото тогава той само с нея общуваше. И толкова много до него беше, а беше потресена от желанието му тя да го изповядва. С какво право тя приема изповедите му? Та тя не е дори сигурна в любовта на Бог към нея, въпреки своята необятна любов към Разпнатия, към неговата майка, на която Господ бе рекъл за едного - „Жено, този е твоя син“, сиреч - ето ги всичките люде, те са твои чеда.

Усъмни се, колко пъти се усъмни тя в Божията любов към себе си, но то всъщност беше хубаво, означаваше, че тя не се бе възгордяла. Но ето че сега съмнението се разширяваше - ако тя бе недостойна за изповедничка, нямаше ли само да му вреди с изповядването му. Толкова неща трябваша да се преценят, за да не се нанесе вреда на Дякона и делото му. Най-големият ѝ страх - да не стане преграда между него и Бог.

Най-добре го усеща, колкото и да е далеко от нея, когато самата тя е спокойна, толкова спокойна, че отстрани изглежда, че тя сякаш дреме. Тогава умът ѝ е гладка вода, в която се оглежда образът му. И сякаш има един тунел в пространството, в края на който е той. Мести се той, движи се, щъка между людето, движи се и тунелът. Вижда го сред хора, много хора, но и самотен, много самотен, да драска в тефтерчето си, синьото на очите му се е сляло със синьото на небето и от това се бе образувало едно вселенско сияние. Като през бинокъл гледаше в тунела и ѝ беше леко на душата, че го знае жив и здрав. Леко ѝ беше на душата, че го виждаше, че Бог ѝ го показваше. Но имаше дни, които се точеха в месеци, в които нищо не се провиждаше. Колкото по не го чувстваше, толкова по-трескаво се трупаха молитвите една върху друга, купища молитви - дано помогнат. А дълго време нито мирът се връщаше в душата ѝ, нито прозрението. Напротив, тогава, колкото се увеличаваха молитвите, толкова се засилваха страховете ѝ. Панически пипаха ръцете ѝ в пространството - къде е Дякона, чуват ли се молитвите ѝ. Таксидиотите бяха най-верните ѝ другари, заедно с товарите от книги на магарешкия гръб ѝ носеха вести за Апостола.

Появеше ли се от нейде си, първо си попяваха заедно някой и друг тропар. Самият му вид веселеше човешкото сърце, а като се прибавеше и гласът му, дето и да не пееше, пак бе вливане на една чудна мелодия в друга. Дали Бог не му бе изсипал толкова ведрост, за да е сам славословие на великото, радостно Господно дело. Хората като пчели на мед се лепяха по него и без да го знаят кой е и що е - искаха да получат и те своята пита сладост и веселост. Попеят си те с него двамата, посмеят се, пък се шмугнат в килията, да си свършат най-важната работа - изповедта. Бързаше той към своята

изповед пред Бог. Нещо му е и на него леко с нея, не сеца никак притесненията ѝ, той е насъбрал всичко преживяно сякаш да го излее пред нея. Погледът му искреше и я окуражаваше - Бог ни е избрал за тази роля на изовядващ се и изповедник, да я приемем с радост в душата, не просто смирение, радост усещаше тя от това, което вършеше.

А откакто са двамата, знаците от Бог се множат. Пред иконата на Богородица се нареждат в поклон безкрайните редици на богомолците от Организацията. И Господ като слуша него, слуша и тях.

Но терзанията ѝ не са от вчера, те са от извечния въпрос - може ли правда да се достигне с кръвопролитие. Затова от самото начало, от посвещението си в делото, монахиня Христина измолва прошка, но и чудо: "Чуй, Господи, думите ни! Стори, Боже милостиви, така, щото царството ни да се върне без проливане на кръв. Ти, дете можеш всичко, направи чудото, Господи мой." И монахинята трескаво диреше оправдание на делото: „Свети Константин начело с войските си с небесния кръст ще благослови и нашето дело. Той е най-вече наш светец, нали е от нашите земи .” Дяконът, дете сега беше Левски, той беше Апостола, тръгнал в свята мисия. И Дяконът държеше високо кръста над револвера на Левски. Но трагичният въпрос си висеше все така неразрешен в монашеската килия - как да извършим народното дело като Христово, без да се пролее кръв. Левски бе приел революцията в сърцето и призоваваше Христос за помощ, за него въпросът не стоеше - революция без кръв няма. Но ето, че буреносните облаци се съгъстват и грехът удря като гръм. Грехът става толкова ярък и кървав, че нещо се срути в нея. Дяконът е бил принуден от обстоятелствата да посегне на живот, живота на слугата, вдигнал шум за неговото идване. Грехът е извършен, за да не бъде разсипана Организацията, но случилото се е грях. Не е съдник монахинята, опазил я Бог пък да е съдница на Василя, но тя бързо потъва в мистичното състояние, в което съществува единствено като моление: „Опрости го, Боже, освободи го от греха, ти пое всички наши грехове с кръстната смърт, опрости греха му, не го изоставяй, не изоставяй делото на народа ни, дай ни Божия подкрепа. Опрости

и мене, Господи, че аз съм монахиня, но съм с делото на Организацията, не допускай да се раздвои и разкъса душата ми, дай ми отговора, дай ми силата да го приема.” Очите ѝ трескаво се местеха от икона на икона, опитвайки се да разчете помощ в очите им. “Само твоята помощ, Господи, може да доведе християнския ни народ до успех. Погрижи се за твоите Христови чеда, Господи, молим ти се, закриляй ни! Ведъти народа своего! Вести неговата правда, правдолюбче, въздай ни правда! Опази ни от змийските гнезда на греховете! Бъди с обречения за Отечеството! Богородице, майчице, закрилнице, бъди с него с цялото ти ангелско войнство!”

А Дяконът продължава да строи Организацията както се строи църква, всяка душа- тухличка в църквата на свободата, която вдигаше. Далече от него, монахинята се опитваше с молитви да държи разперен над него Покрова Богородичен. „Боже, погрижи се за него, както се погрижи за цветята в Метеха, които засадох, като ги поля обилно. Дай ни това, което никой не може да ни даде!” И пак с молитви вардеше скривалището в Метеха. Навестяваха ли ги заптиета, почнеха ли да ръчат къде ли не с приклади, почваше и молитвата ѝ: „Направи, Боже, скривалището невидимо, нека никое чуждо око не стигне до него.” И заптиетата пиеха по едно горещо кафе и си заминаваха.

Трупаха се зли предчувствия, разлайваха се като вълчи глутници, когато се дигнаха снежните вихрушки, изтощаваха до крайност монахиня Христина, насочваше тя копията на молитвите срещу прииждащия мрак, те трябваше да пронижат всяка негова частица, за да го разсипят на сажди по земята, та да светне божията светлина.

Къде около Коледа Дяконът се появи в Сопот, колкото да превърне предчувствията ѝ в страх и ужас. Ядоха в къщата на Неда с няколко жени и с майка му, толкова се разядоха, че всяка поиска по още парче от хляба, чупеха къшеите, раздаваха ги на себе си и на Дякона. И тогава от него се чу: „Изядохте ми главата.” Като ужилена скочи монахиня Христина, но той настояваше - сякаш неговото тяло бяха разкъсвали, а не хляба. Не знаели, че ако допълнително след вечерята се яде, то някой ще пострада. „Кой друг, освен аз” - обяви Дякона и замина за Ловеч. Остави я да води войни със злите прокоби.

Молитвата ѝ този път бе почти в несвяст, повтаряше едно и също, проплаквайки: „Да не пострада, аз да пострадам, той - не!“

Когато дойде вестта за залавянето му, бе готова да си скуби косите от мъка, ако не беше обаче сестра во Христа. Сестрите во Христа не са езичници, те не вият от мъка и не си дерат лицето с нокти, те пребивават в нетленната светлина на кандилцето и само си говорят с Бога, колкото и мъката им да се опитва да ги удуши. Но монахинята, както си беше монахиня, се събра се жените от вечерята заедно с Дякона, за да изпълнят един прадревен ритуал, предхристиянски и чисто езически, ако можеше да помогне, и той щеше да се стори, завъртяха жица на чекрък от три овни, водили три стада, три дни и три нощи въртяха чекръка, думаха, плачеха и заричаха: „Васил тук, та тук!“ Късаше се жицата и думането ставаше на плач, много плач се събра, понеже много се късаше жицата от вълна. Жицата от вълна, жицата на живота.

„Не бях достойна, щом Господ не чува молитвите ми, ще се скъса нишката на живота на Дякона и аз, горкана, ще съм най-нещастна, че Господ не приема молитвите ми.“

Дълго, незнайно колко дълго беше бдението ѝ след гибелта на Апостола. После още дълго, незнайно дълго се опитваше да се изправи след колениченето. Сякаш самата тя бе разпната, та всичко я болеше кански и не можеше да изцеди капчица сила от тялото си. Но трябваше да се дигне, че народното дело пак предстоеше.

Издигат се, наслагват се вълните от сцени върху фреските на църквата. Самотно пътешества монахиня Христина по вълните им. Отнякъде я достигат сините сияния от очите на Апостола и ѝ просветва на душата. Нищо не е изгубено, той е над цяла България. Олекотено и въздушно е вече общуването им - общуване само на две души. Сънува го, а когато се събуди, пак е в някакъв сън, в който той е все с нея. Душите им са два рида на Балкана, които трептят в маранята и се засрещат. И това ѝ стига. Благодарни горещо на Бога, че ѝ го е пратил в живота - да знае, че е живяла.

За нея най-гениалното, което беше създал българският дух, беше Ботев, Яворов, Траянов. Както тенденциозните писания, че целият народ предал Левски дълбоко я огорчаваха /истината беше обратната - години наред не се бе намерил нито един предател въпреки огромната му Организация/, така я огорчаваха опитите да бъде изкаран българин убиец на Ботев. Познаваше се с Ася Николова, уредничка на музея в Калофер, наследница на Хаджи Димитър, която много обосновано беше отхвърлила тези опити като недопустими. „Историята е наука, беше казала младата наследница на Хаджи Димитър, в нея нещата се доказват с факти, не с предположения на писатели.”

При Левски я занимаваше положението на семейството му след Освобождението. Това положение имаше абсолютен паралел с трагичното положение след 1989 година на хора, истински противопоставили се на комунистическия режим. Това, че за Венета Ботева не са се намерили пари за достойна пенсия, за да издържа децата на Ботев, докато такива са се сипели в джобовете на измислени поборници, което я кара да се откаже въобще от пенсия. Тя и след Освобождението е била наричана парясница, зарязала законния си мъж. И е перяла и чистела по чуждите къщи, за да имат хляб. Имала е късмета вуйчо ѝ, свещеникът от висш клир в Букурещ, да ѝ остави голямо наследство, иначе със слугуване по чужди къщи е нямало как да издържа децата си да следват.

За Венета се сещаше, когато срещна един ден след като се върна от Германия някогашен ухажор. Той беше в най-див вид, мръсен, опърпан, в двете му ръце имаше издути торби, брадата му стърчеше като бяло кече, беше побеляла. Понеже беше късогледа, не беше сигурна и се насочи към него. Тогава го видя да остава торбите до един контейнер с боклук и да се навежда над него. Някогашният научен сътрудник инженер сега беше в ролята на клошар. А беше от пострадало семейство на висш царски офицер, навсякъде по митингите на СДС можеше да се види черната му щръкнала брада и пламналите му от надежда очи. Българската демокрация във вида, който я знаеха всички, му бе отредила ролята на клошар.

Като става дума за Венета Ботева, нека стане дума и за Райна Княгиня, Княгинята от Панагюрище.

Когато се пишеше за Панагюрище, трябваше да се знае, че фамилии от Македония бяха заселени и там. А мъжът ѝ е бил учител в Брацигово.

Историята на Райна Княгиня трябваше да се чете в продължение заедно с книгата на В. Дипчев, да се разбере коя е Райна и какво се е случило на синовете на едно от най-аристократичните семейства в България. Че аристократите български са тъкмо тези възрожденски семейства, заслужили титлите си със саможертва. Да се види как синовете вместо да получат признание за саможертвата на майка им, както би било във всяка друга нация, бяха преследвани и унищожавани. Чудовищна беше самата мисъл - синовете на Райна Княгиня ексекутирани от българи. Както роднините на Вазов, Бачо Киро и колко още възрожденски аристократични фамилии.

Помни публикациите по темата във вестник „Анти“, потресът на всички, четящи вестника. Другите не искаха да знаят. Сякаш фактът на неузнаването променяше нещо. Българи бяха унищожавали синовете на Райна. Както бяха правили с българските свещеници това, за което разказват 17-те тома на монахиня Валентина от Калоферския Девически манастир „Въведение Богородично“. Трябва да има обяснение, някакво обяснение за тези избивания, то навярно е свързано с масовото напускане на страната и сега от населението ѝ.

А и странната легенда за най-голямото бебе на Партений. Влиза в къщата им в Карлово башибозук, всички се изпокриват и забравят бебето в люлката. Когато излизат от скривалищата си, изумени откриват бебето в люлката да спи, но до него се е появил по чудодееен начин един дървен кръст. Тогава тръгва легендата, че това е част от кръста Христов и той е запазил детето.

Освен снимката от гимназията в Прага никаква друга чешка следа нямаше в къщата им. Сред книгите на „Мозайка“, медните тави на баба ѝ, първи издания на „Не мили, не драги“, подвързани томове

списания „Мисъл“, разръфани пожълтели като стари зъби списания „Златорог“ , на камари се извисяваха правните книги на дядо ѝ Костадин на френски, но чешка следа нямаше и нямаше. Нито една чешка книга не бе оцеляла. В семейството имаше спомен за неговата среща в Прага с художника на древността на българските селяни Иван Мърквичка, съзрял в носиите им следите на антични времена, които бяха определени още от Иречек и Данаил Юруков като времена на траките. Мърквичка се беше засрещнал като учител с прадыдо ѝ Партений пък в Девическата гимназия в Пловдив.

Затова пък от баща ѝ бяха купищата ноти за цигулкови концерти от Дворжак. Беше си ги изписвал в благото време с чифлика от Чехия. Когато свиреше на цигулката за себе си и за семейството, само и единствено за тях, пред други хора никой никога не го беше чувал да свири, навярно е съзирал наслагванията на отраженията на времето във Вълтава.

Друго „чешко“ в къщата бяха преводите на сестра ѝ от Кафка преди да бъде преведен Кафка на български. Модернистите бяха буржоазни автори и сталинистите не позволяваха дълго време да бъдат превеждани.

В Прага тя не попита първо за Храдчани, а за къщата на любимия ѝ Франц Кафка. Нито къщата, нито квартала, нито градът я разочароваха, в тях беше вградена някаква мистична тайна, разхождайки се из Прага не можеше да не усещаш, че си попаднал в някакъв фантастичен текст, в който напълно оправдани са и играчът на въже, и малките като гущери пълзящи хора. Очакваше наказателната колония да се появи зад поредния средновековен ъгъл. И тогава се сети, че наказателната колония бе наистина тук през 1968 г., когато български войничета отиваха да наказват връстниците си по извратената логика на властимащите.

Кафка за нея бе изключително актуален предвид съвременната ситуация с бруталното, невиджано замърсяване на околната среда. Абсурдите дори надхвърляха Кафка. Храна, която не е храна, а химия. Въздух, който съществува, за да бъде замърсяван от колите. Деца, които нямат детство, понеже някой измислил компютъра и виртуалния свят, Боже, колко храна за литература ала Франц Кафка.

А, сега се за още нещо чешко - за „Балада за Георг Хенрих“ на Виктор Пасков. Героят му беше прокуден чех, който прави цигулки. С него я запозна мъжът на братовчедка ѝ В.С.. Той като чу името ѝ, се хвърли да я прегръща и целува: „О, „Клетвен знак“, проф.Асен Игнатов ми говори за тази книга, и аз говоря за нея.“ С проф.Асен Игнатов се бяха виждали само веднъж в редакцията на „Дойче веле“ в Кьолн. Но си говориха за Прага и Маркетка от детството ѝ.

За меркантилността на съвременниците си имаше скоро много интересен разговор. Рисуваше горе на Небет тепе, където е бил дворецът на Евмолпите, заговори я една преподавателка по лингвистика от Словакия, разговорът неизбежно стигна до Хавел, до думите му, че трябва да пазим от обезценяване както преди думи като свобода, демокрация, справедливост. Имаше какво да добави събеседницата ѝ за свършено различното от Хавел, меркантилно ново поколение, към което той бил безкрайно критично настроен: „Той го и пише в статиите си от последните години, нужна е нова съпротива срещу властта на меркантилността и парите и това е възможно само чрез методите на Ганди.“

Ако е благодарна на Господ за участието си в бунта срещу комунизма, то е и затова, че той я срещна из редакциите на опозиционните вестници с хора като Васко Колев, Васил Станилов и дъщеря му Пресияна, с монахиня Валентина, сина на Симеон Радев Траян Радев, с Лъчезар Тошев и Румен Стоянов, с архимандрит Гавраил Беловежков. Тези хора бяха капиталът, който беше натрупала през годините, друг нямаше. С Лъчезар Тошев имаха пространни и много ценни за нея разговори за опита на цар Борис III да излезе от Тристранния пакт, за Евгени Силянов и Георги Къосеиванов. Четеше с удоволствие близките до Асен Христофоров повествования на остроумния Румен Стоянов за „рунтавото“ и „проскубаното време“ и намираше, че е напълно прав в книгата си „Аз съм българин“, в която заявява, че е изпълнил дълга си към България чрез даряването на България на трима сина. От публикациите на монахиня Валентина беше на всички ясно, че е определена от Светия Дух за голямо дело. И то не закъсня - 17 тома за страданията и избиванията на православните свещеници в

България, история на драго сърце премълчавана и крита до ден днешен. На нея посвети стихотворение в стихосбирката си „Просветления“.

Разказът си „Разпознаване“ посвети на писателя Васко Колев със състена интелектуална проза, близка до прозата на обновителите на литературата ни Димитър Коруджиев, Георги Величков, Рашко Сугарев. Заслужава си да се напише едно изследване пък специално за рядко срещания морал и безкористност на тези големи прозаисти-модернисти. Проницателният и безкрайно скромен Васко Колев, който се радваше на публикациите ѝ сякаш повече от самата нея. Васко Колев, висок, смугъл и фин, зад очилата си будно наблюдаваше света и най-високите изисквания беше поставил не пред друго, а пред себе си. Говореше ѝ за неиздадения си роман, който стремглаво нарастваше, а все повече от така наречените демократи-издатели /на вратите на другите той изобщо не чукаше/ не искаха да чуят за него. И се питаше доколко демократите в България са демократи . Така както тя се питаше как така не се намери един демократ да закупи картината на сестра ѝ с международна награда от Америка „Пиета под Балкана - в памет на жертвите на комунистическия терор в България“. Тежеше му, как само му тежеше на Васко Колев, че не може да види делото си завършено. Да си „напъден“ от литературния живот чрез непубликуване на делото на живота ти. Тя не се бе чувствала така, тъй като бе възприела възможностите на Интернет - достигането до най-много читатели можеше да стане тъкмо чрез публикуването на безплатни електронни книги във www.scribd.com и в www.self.gutenberg.com. И без това целта ѝ беше тъкмо това - достигането до читателите, което преди 1989 година ѝ беше отказано, затова бяха и онези самиздати. И целта ѝ като че бе постигната - романът ѝ „Родом от Родопи“ бе събрал най-висок рейтинг в world library. Осъществяваше своята “Мозайка” или „Работилница за книжнина“ на главния редактор на „Анти“ Васил Станилов, само че в електронен вариант. Двуетичните ѝ стихосбирки бяха илюстрирани от нея и бяха събрани в поредица „Европейска библиотека“, един немски приятел ѝ помогна за немската редакция

на книгите ѝ и така тези книги си бяха съвсем европейски - плод на усилията на две нации, и то съвсем безкористни.

Когато научи за кончината му, посвети разказ на него, този, който както беше правил Трифон Кунев с бай Йордан Вълчев непрекословно, на мига „пускаше“ разказите ѝ в „Анти“ и „Про и Анти“. Някога едно интервю на стария ѝ любим първи редактор на нейна книга Георги Величков, от който разбра какво значи да си голям редактор, тъкмо защото си голям писател, я доведе във вестник „Анти“. Вече беше публикувала статии и разкази в цялата опозиционна преса, в „Демокрация“ от основаването ѝ, във вестник „Свободен народ“, също от самото начало, във „Век 21“. Васил Станислов подкрепяше всячески сътрудниците си да вадят истината наяве. На него имаше също много да му благодари, че я прие във вестника както се приема в семейство. Беше гостувала в прекрасния им дом със старинните картини, беше общувала с чистата и смела Пресияна. Архимандрит Гавраил Беловежов, осъден на 20 години лишаване от свобода, ѝ беше подарил с автограф безкомпромисните си откровения „Давам думата на моето досие“ и „Страданието не е етикет, то е достойнство“ и незаменими разговори в храма „Успение Богородично“ на ул. „Люлин планина“, а и в дома му. Тъкмо той я сближи с образа на Анджело Ронкали, с „българския папа“ Йоан XXIII, пристигнал в България да я подкрепи след първия голям атентат в Европа в началото на XX век - атентатът в църквата „Света Неделя“ през 1925 г. и станал най-приближен на царското семейство, застъпил се на широк фронт за спасението на евреи, а после като папа посрещал най-радушно като роднина българите в Рим.

Васко Колев, забързан, развълнуван, дотърча веднъж от редакцията, в която всички му се трупаха на главата, за да представи една от книгите ѝ в Софийска градска библиотека. А там през април 2000-та година доайените на Юруковата фамилия на издателите на „Мозайка от знаменити съвременни романи“ братята Данаил и Камен Дамови заедно с дъщерята на Камен Мариана събраха интелигенцията на София, както София Юркова беше събирала интелигенцията на България чрез преводите на издателството на юбилейна среща за издателството. Докладите на Камен Дамов за

основателите на издателството върна публиката в края на 19-и век, тогава, когато наред Възраждането израстват фамилии като Юруковата, Величковата, Симеон Радевата, Вазовата, готови да формират автентичната българска култура. Ако се разгледа разказа на Константин Величков за дядото на Данаил и Костадин Юрукови дядо Димитър, ще се види, че дядото на Симеон Радев Ради му е двойник. На срещата беше чичо ѝ Данаил Дамов, политическият емигрант, възпитаникът на юридическия факултет на Сорбоната, водачът на българската общност в Торонто, образецът ѝ за хуманист и космополит. Сподели му разговора си с внука на Томас Ман Фридо Ман при интервюто с него, което бе взела за „Литературен форум“. „Мозайка“ издава „Тонио Крьогер“ в 1929 г. на български, тъкмо когато Томас Ман получава Нобелова награда. Как бяха намерили допирните точки между сагата на Буденброкови и Юруковата сага - пътят от материалното замогване до културната мисия. Мариана Дамова обоснова тезата си за издателство „Мозайка“ като интелектуален център на България предвид и преводачите. Левите интелектуалци Гео Милев, Димитър Подвързвачов, Боян Дановски превеждат и сътрудничат с издателството рамо до рамо до обявените после за фашисти Фани Попова-Мутафова, Димитър Бабев, Константин Мутафов. Нейният празник - представяне на сборника ѝ с разкази „Песни на плача“ тъкмо в Софийска градска библиотека схвана като далечно продължение на представянето на издателство „Мозайка“. В същото време на щанда за книги се продаваше невъзможната за откриване книга днес на Благородна Божилова „Жертвено поколение“. В интерес на истината и тогава я продаваха под рафта, някак скришом. В словото си Васко Колев включи едно много критично изказване към безмислиците на „експерименталното писане“, което разлагаше езика и смисъла. На представянето говори и Лъчезар Тошев, книгата беше спонсорирана с 800 лева от фондация „Конрад Аденауер“ и бе обединила нейни разкази на документална основа за насилието след преврата на Девети септември. Приятелите ѝ в Пловдив Методи Ковачев, син на защитника на Никола Петков и Трифон Кунев, себераздаващият се адвокат Йордан Ковачев заедно с приятелите си от затвори и

концлагери Атанас Моллов и отец Храбър Марков бяха триумфирали, посрещайки с “Ура!” отпечатването на тази книга. По същия начин същите ѝ верни приятели бяха приветствали националната ѝ награда за ръкопис на роман от фондация „Развитие 21”. Личният ѝ опит ѝ сочеше това - талантлив писател ли си, талантлив художник ли си, ти винаги и на всяка цена ще подкрепиш надарения си събрат. И обратното - некадърни или хора въобще вън от бранша на творчеството, не можеха изобщо да разберат какво правиш. Както по времето на Кафка са смятали, че пред тях стои в най-добрия случай автор на смешни скици. Ех, отговаряше тя през смях, има го Интернет, в него повече хора ще ме прочетат. Романите ѝ имаха хиляди читатели каквито една напечатана книга тук едва ли би събрала. „Чете диаспората ни, здравата чете.” „Да, ама си извадена от оборота на парите, нямаш хонорари.” „Да, но имам читатели - отговаряше. - Сигурна съм, че и Димчо Дебелянов, и чичо ми Добчо Попов щяха да са щастливи да видят първата си книга и без никакъв хонорар. И дали графоманите не са повече сред печатаните и славославяните автори.”

Паметникът на католическия монах-успенец отец Камен Вичев в градинката на булевард „Мария Луиза” сред автомобилни газове, клаксони и вой. Фигурата е прораснала сякаш от земята, мястото е един от най-важните енергийни центрове на Пловдив, на което винаги са възниквали храмове. Един бегъл поглед стига, отсреща е православната църква „Света Петка” с множеството на изобразените жени-светици в нея с развяти клонки на мъченичество, от страната на отеца-успенец Камен Вичев е Католическата черква „Свети Лудвиг” със замръзналия лед на мрамора на саркофага на княгиня Мария Луиза, превърнал черквата в постоянна спирка на поклонение в пътуванията на сина ѝ цар Борис III. Пред нея до литналата бронзова скулптура на Исус е скулптурата на папа Павел Йоан II, който при посещението си в България бе обявил никополския епископ Евгений Босилков и успенците Камен Вичев, Павел Джиджов

и Йосафат Шишков за блажени. В 1949 година спира издаването на католическия седмичник „Истина“, в който са брилянтните богословски статии на отец Евгений Босилков. 1952 година в унисон със сталинските репресии срещу църквата в цяла Източна Европа се организира втората показна съдебна разправа с католическата църква. У нас съдът октомври месец 1952 г. издава присъди: за общо 36 души 405 години затвор, а обявените в новото време за блажени са екзекутирани, избитите още преди това са още повече като се започне с отец Фортунат Бакалски. Портретите на блажените се появиха в Католическата църква в Пловдив по едно време с нейните статии за католическите процеси. А Светлозар Елдъров ѝ беше подарил с автограф изследването си за католиците в България. Питаха я да не е католичка, не, не беше, но избиването на католически свещеници за нея беше точно толкова престъпно както избиването на православните свещеници. Беше ѝ особено вълнуващо, че сградата на Католическата църква беше строена от майстори брациговци, майсторите-наследници на зидарите от Костурско, гнездо на бащиния ѝ род. Но сега тя имаше съвсем друг въпрос - каква е била пророческата им дарба, та са построили Католическата черква точно тук. Че точно на това неголямо пространство са никнели като гъби през вековете храмове ставаше още по-ясно с последните разкопки. Под нозете на скулптурата на Исус беше зейнала сияйна площ от птици и орнаменти, направена в най-изящна мозайка в призрачна красота в пастелни тонове, сиво, бежево, приглушено карминено, златисто. Мозайките на Голямата базилика са на 1600 години. Откакто ги разкриха, неизменно пътят ѝ минаваше оттам. В жегата различаваше фигурите в пастелни цветове. Ходиш си, бродиш си, “Човекът, който се шляе “ на Хулио Кортасар, и все едно стъпваш по мозайките на толкова години. Цяла улица с мозайки. Вървиш си по тротоара горе, а долу се движи паралелно река от най-фини мозайки, сякаш недокоснати от човешка ръка, появили се естествено като розите по булеварда, които странно високо и мощно бяха избуяли тази година.

Не знаем как се е казвала църквата, знаем огромния ѝ размер и неземна красота. Над 70 вида птици са на мозайките, а защо птици.

Отговорът го знаят нейните приятели природозащитниците. Защото през България винаги е минавала най-важната въздушна магистрала на прелетните птици. Пърхат небесните птици в краката на пловдивчани и им говорят всеки миг за небесното царство. Гражданите на Пловдив помнят много добре мъчителната сага с мозайките от Малката Базилика, които десетилетия за срам и позор на градската управа бяха струпани като дърва за огрев в някакви бараки с ламаринени покриви, а из града вървеше мълвата, че така са приготвени за разграбване като находките от десетилетните разкопки на върха на Небет тепе при дворците на Евмолпите. Сега и онези мозайки бяха достойно експонирани в Музея на Малката Базилика. Какъв енергиен център през хилядолетията бе това място бе видно и от факта, че до Голямата и Малка Базилика се е намирала и древната Синагога с първото изображение на менората в Европа пак върху подова мозайка. Особено важно обстоятелство беше времето, в което бе строена Голямата Базилика - времето на тракиеца Свети Константин от Ниш, времето на официалното приемане на християнството. От същото време са величествените разкопки на Източната порта на Филипополис и крепостта, към която е била Портата на Понеделник пазара - IV век.

Монсенъорът на църквата „Свети Лудвиг“ е излязъл пред вратата и също наблюдава археолозите, които сноват между полегалите грамадни колони като кулата на св. Симеон Стълпник. В църквата е имало колонада с такива колони, за да е видимо извисяването на християнската душа. „Голямата базилика напомня на „Санта Мария Маджоре“ в Рим. Мозайките и там са самото великолепие, но са малко по-късни от нашите. И Голямата базилика хем е по-ранна, хем е по-голяма. За да разберем какъв център на ранното християнство е бил Филипополис.“ „Не е ли естествено - вмъква тя нещо, което отдавна си го е мислила. - Нали сме учили, че робите са били първите християни, ами траките са били едни от най-многобройните роби в Империята. А траките това сме ние, те са друго име на древните българи.“ „В „Санта Мария Маджоре“ папата приема св. св. Кирил и Методий и славянският е обявен за литургичен заедно с обявяването на използването на славянската писменост за съвместимо с

възгледите на църквата. Триединната догма е разбита завинаги.” Сравнението, което прави монсенъорът е изключително важно - в Пловдив, където по скалните светилища на тепетата се намират знаците на първата писменост на човечеството /6000 г.пр.Хр., Харалд Хартман/ има базилика от времето на Свети Константин, аналог на църквата в Рим, където са осветени преводите на славянски на Светите писания! Древното християнство на Пловдив първо е започнало със свети Ерм, проповядвал в огромния град с крепостите, казармите на легионите, храмовете, дворците на тракийските велможи, сградите на римската администрация, на монетарницата, сечаща едни от най-тежките монети на древността, затвора. В този град още първи век върху циклопския театър на траките /българи/, /нали на света въобще възникването на театъра е от Дионисиевите им тържества/, се издигнали беломраморните колонади на Античния театър, увенчан с гирлянди от скулптури. И в него до ден днешен са издълбани знаците на един от етапите от развитието на древната европейска /българска/ писменост, с която са направени надписите върху седалките. В нея са използвани в едно име и латински, и кирилски букви. Преди много време тя имаше щастието да се докосне до удивителната личност на археоложката Мая Аврамова, работеща в Мала Азия. Тя свидетелстваше и за скалните изображения на Кибела, които там се унищожавали далеч с по-голяма скорост отколкото артефактите тук, и за намерените надписи във Фригия, съдържащи пак кирилски и латински букви заедно. Край нея звучи гласът на приятеля на семейството им Димитър Чиликов с изумителните, дадени от небесата знания, които образовани археолози нямаха: „Не една азбука е родила нашата древна писменост от поне 6000 г.пр.Хр., а множество.” А над Голямата Базилика и „Санта Мария Маджоре” витаят думите на папа Павел Йоан II за св. св. Кирил и Методий като съпокровители на Европа. За да се изследва тяхното дело трябва да се изследват тези връзки между Филипополис, свети Ерм, евентуалното посещение на св. Павел не във Филипи, а във Филипополис, базиликите от времето на св. Константин в града, отношенията на св. Константин с траките, ранните азбуки на древните българи, надписите в Античния театър

със странната азбука, данните за такава азбука в Родопите, паралелите между Голямата Базилика и „Санта Мария Маджоре“ в Рим. Боже, колко работа ми предстои, си казва тя.

С монсенъора се заговарят за монаха униат Храбър Марков, учителя по математика във Френския колеж „Свети Августин“, за подземното му стайче, за мизерията в него, лагерника от Белене. Тя можеше да прибави за приятеля му архимандрит Гавраил Беловеждов от църквата „Свети Йосиф“ на „Люлин планина“ 7 и за господин Моллов, пребиван от бой в комунистическите затвори, приятеля на Илия Минев, но се смълча, съзнанието ѝ бе заето с мозайките. Дипломната работа на Евгени Босилков в копие ѝ бе подарък от самия архимандрит Гавраил Беловеждов заедно. Гръмко, остроумно и без никакви заобикалки беше дал думата на досието си архимандрит Беловеждов. Дипломната работа на обявения за блажен Евгени Босилков е на латински и е за Калоян, заглавието ѝ поне може да разчете. Все търси някой, който знае латински, но и да е достатъчно чист човек, за да му я довери. Досега животът не я е срещнал с такъв познавач на латинския и дипломната работа е в чекмеджето ѝ, пази я, докато пише. Но отецът от църквата на ул. „Люлин планина“ „Свети Йосиф“ си я беше избрал за писане, запозна я със сестра си евхарестинка и с цялата история по залавянето на отците и процесите. А пред църквата, в която служеше, бе арестувана княгиня Евдокия, тръгнала да се изповяда. От тези, които го бяха пратили в Огняново да чука камъни, потомъкът само на една съдийка от Народния съд му се бе извинил след 1989 г. и той с огромно облекчение бе приел прошката. Искането и даването на прошка - дали ако българското общество беше възпитано в тази висша християнска ценност, нямаше да е разрешен най-сетне конфликтът комунисти-антикомунисти, разделил България все в полза на някой трети.

Разказът за едно ехо от екзекуциите на католическите свещеници през 1952 година е посветила на светлата памет на главния редактор и издател на вестник „Анти“ и „Про и Анти“, чрез когото откри толкова много единомишленици и приятели.

Тази история е съвършено истинска, случила се е на майка ѝ, тя разказваше така добре както би разказвал чичо ѝ Добчо Попов, когото много добре си спомняше заедно със сюррията поети, писатели и художници, която се бе събирала край него във възрожденската им къща в Стара Загора. Спомени за подмолите на старата попска къща, за шумовете на пропукващите дъски на мазетата и таваните на разстланата на шир и дълж къща под ятата от играещи деца, за белите гълъби с разперените опашки по турските керемиди на пирамидата на покрива като благослов. За страшните приказки и сред децата за опожаряването на Стара Загора, но и за защитниците ѝ, някои роднински деца са донесли калпаците на дядовци опълченци да им служат в игрите, ясните спомени на майка ѝ за вилнеенето по двора с братовчедка ѝ Росица Баталова, бъдещата първа българка-диригент. Спомени за поетите, целуващи ръката на бабата на майка ѝ Пида, дошли да я подкрепят след загубата на сина ѝ, старозагорския поет Добчо Попов. Неотклонно са те при нея, както при семейството на приятеля му Гео Милев след изчезването му в безотговорните нощи. Боже, колко такива нощи и от едната, и от другата страна, Боже, в българската история. Страшните лични истории градят една страховита обща история. Спомени за мизерията в къщата на поета Иван Мирчев, където майка ѝ са желани чести гости с баба си Пида, за кладата с книгите и ръкописите на Добчо Попов, за да не се разпространи тберкулозата и сред тях малките. Но и за шумни празненства със стихове, изпълнявани от Николай Марангоза гръмко прегръмко и стихове на Иван Хаджихристов и Иван Мирчев, шептяни сякаш на ухо и със стиховете-блянове на поета от „Хризантеми“, „Факел“ и „Везни“ Емануил Попдимитров със звуци на китара, изпратили по-късно по-големия брат на дядо ѝ Иван във вечния му път след

прострелването му като данъчен инспектор, за театрални представления по Метерлинк и Стриндберг, за които още никой не бил чувал. Майката на писателката упражнявала френския си, научен от чичо ѝ Иван, емигранта от Париж с философа Емануил Попдимитров, следвал във Франция и Швейцария. Немския не го знаела, та Новалис и Хьолдерлин слушала пак в негови преводи. Добчо Попов бил първият му редактор и това Емануил Попдимитров никога не забравил. И за една розова рокличка от дългия престой на другия брат пацифиста Иван в Париж си спомняше майка ѝ, където първоначално е избягал заради пацифизма си - да не участва в Първата световна война, понеже пушката за него бил най-противният на християнството символ. В детството на майка ѝ броди и един спомен за сребърния кръст на дядо ѝ Тодор Костов, заложен у някакъв богаташ срещу заем за пари - да не стоят зяпналите гърла на малките гладни. На единия ден баба Пида го заложила, на другия притърчал богаташът: „На ти кръста, попадийо, не ти го ща. Цяла нощ попът е обикалял в двора ми и е викал: ”Върни кръста, иначе лошо ти се пише.” ” Баба Пида била пълна с щедри жестове, с един замах заложила кръста да изхрани внуците си, с още по-голям замах продала същата тази възрожденска къща и останала на благоволенieto на децата си в дълбока старост, за да се лекува с парите един от внуците ѝ. Весел бил животът в къщата ѝ въпреки всичките трагедии, че къщата ѝ била все пълна-препълнена с най-ценните хора на града . Къщата ѝ била гнездо за поетите и художниците в Града на поетите Стара Загора.

Правнучка ѝ, писателката беше направила такъв дома си за поетите и художниците в Детмолд, Града на поетите. Детето ѝ, едва проходило, тепаше между картоните на графиките и макетите на списанието, което правеха заедно, проснати на пода. „Detmolder Blätter”, „Детмолдски листа” шумоляха като листата на липите в Стара Загора и от гърлото ѝ бълбукаше не само немският, предаден ѝ от баща ѝ, не само стиховете на Айхендорф и Хайне, но и „Замъчила се Божя майка от Игнажден до Коледа” и „Стани, нине, посрещни ни”, многорекостта на прабаба ѝ Пида беше в нея. Редакторството ѝ на месечното циклостилно списание - друго литературно списание

нямаше надлъж и шир в цялата не само Детмолдска, но и Билефелдска област с университетския ѝ град, бе едно повторение на редакторството на Добчо Попов някога в другия, така далечен български Град на поетите. Иначе поетите навсякъде бяха едни и същи - непрактични, вдъхновени, неоправни в настоящия живот.

„Detmolder Blätter” правят с писателите и поетите Peter Biresch, Fee Andersen, Halil Yunal и един канадец от немски произход. В него редакторите са на сменящ се принцип, и в него тя е редактор като Добчо, всичките са членове на Немския писателския съюз, в който веднага са я поканили немски творци месеци след пристигането ѝ в Германия. Този факт с писателския съюз бе неவிждано и нечувано нещо за българските нрави, в които едни членове на творчески съюзи унижаваха други творци като ги караха да чакат „приемането” с години и десетилетия. И никой в Германия не разглеждаше тези творчески съюзи като източник на привилегии за изложби и издаване на книги, а само и единствено като професионални обединения за защита на общи права, за солидарност и подкрепа в общото творчество.

Сред наследниците на баба Пида са журналисти и художници, но и много от роднините от нейна страна са отронени, неизвестни вече за правнучка ѝ, останала е една семейна легенда и фактът, че даденото за осиновяване момченце във Велико Търново след бягството от горяща Стара Загора после става кмет на града.

Семейството на баба Пида принадлежало на онази светла наивистична епоха, в която вярата била всичко. По баща тя е Златева, Златевите са Златеви от златото, с което поколения изковавали не само най-филигранните бижута, но и обковите на иконите. Нейната запомнена история започвала с дима на пожарищата при оттеглянето на руските войски от Стара Загора по време на Освободителната война. Семейството било заплашено от изстребление до крак, както всички жители на красивия град в центъра на Тракия с най-красивите момичета, за което свидетелстват писанията на доктор Богоров. Грабнали иконата от стената със сребърния обков и се закатерили като изгубени кози из Балкана. В града останала за опепеляване не само къщата, не само

покъщнината, но и старинните книги, за които после повече жалели отколкото за къщата, купувани от Атон и от Матей Преображенски-Миткалото с приписките по тях, някои правени от хора от рода, станали хаджии на Божи гроб или зографи в Света гора. “Къщата ще я построим отново, но книгите кой ще ни върне - вайкала се майката на баба Пида. Бягали без бащата, той бил нейде сред опълченците, майката била разпределила златото на Златеви в дрешките на децата, била ги зашила в чорапките и шамиите и докато бягали, мислела вече за новата къща, която щели да построят със златото. Надарена била Пида с чудна дарба - улучвала бъдещето с поглед. Още преди майка ѝ да стане трудна с малкото ѝ братче, знаела Пида, че ще има братче и знаела кога ще се роди, та му плетяла дрешки. “За кого плетеш ма, керко, тези елечета?” - чудела се майката, която била решила, че на 50 година била свършила с ражданията. „Няма да казвам, че са за твоето дете, майко.” Врътвала глава инатливо Пида и послъгвала: „Ами за куклите, мари майко.” „Кравичката се отели- грабнала новороденото Пида и се взираше в него. - Голям човек ще стане, ама няма да расте в рода ни, мале.” „Какви ги говориш!” - идвало ѝ да я плесне по устата майка ѝ, но се спряла. Всички вече били свикнали да се вслушват в това, което Пида издумвала, че думите ѝ се въплъщавали в действителност. Обичала Пида да говори и наред бягството не млъквала: „Какво сте млъкнали като пукали. Ще си иде градът ни, но белокаменен с къщи-лебеди ще се въздигне и от Азямото ще се носи благословията на един свещеник, който всичко ще е заложил за народа си и на светъл друм ще го изведе, по Божия път да върви. Методи Кусевич му е името. И ще се срещне един ден мое дете с дете от рода на Антим I и ще имаме и ние благослов. В попска къща ще царувам.” Гризели децата от пръжките, с които майка им била напълнила джобовете им като с бонбонки да имат сили да превалят Балкана. И понеже с Божията сила крачели, никой не се спънал по стръмното, камо ли да падне. Пида обичала да си измисля приказки. Такава приказка била приказката за произхода ѝ: „От делвата съм се пръкнала - сочела древната делва, откопана в двора им. - От двореца е, който е бил цяла Стара Загора. Аз съм била в нея хиляди години фигурка от глина,

сънувала съм света вън и всичко съм запомняла. Най-сетне Бог решил да ме извади от делвата и да ме тури човек сред човеците. А каквото реши Бог, туй става. И сега, ако е рекъл ще прецапаме Балкана като едното нищо.” В двора им била омесила фигурки от глина, каквито изскачали от земята, и ги туряла в делвата, сигурна че Бог ще ги събуди след хиляди години. Усетила била Пида каква древност ктала Древна Тракия в недрата на Стара Загора, фигурките ѝ били като култовите фигури от глина до златните паници с приложеното златно сечение от бъдещия музей в Стара Загора. Достигнали най-последната къща на Търново, прекрачили прага ѝ и чак тогава Пида припаднала от топлината вътре след нощния мраз в Балкана. Свестила се и веднага рекла: “Не тук трябва да останем, по-нататък, в по-богата къща, трябва да занесем братчето ни, дето ще става голям човек чрез тази къща.” Така и направили. Братчето расло-порасло, осиновено в едно гръцко семейство, и станало кмет на Търново. Те си построили с опазеното злато отново къщата и заживели в нея щастливо и сговорно.

Когато свещеник Тодор Иванов Костов от село Голям-Дол /Г.Дерелий/, Чирпанско, срещнал бъдещата си невеста, бил жегнат от чувството за нещо много скъпо, близко и познато. Мислил младият свещеник, чудил се, сън не го хващало, изведнъж скочил, запалил лампата и погледнал иконата на Божията майка. Срещнатата мома наред Стара Загора приличала на Божията майка! Още следващия ден ѝ поискал ръката, нямало как да не разчете Божието послание. Всъщност двамата си приличали, така както си приличали и родовете им, дълги, едри лица с правилни дълги носове, грамадни кестеняви, замрежени от дълги мигли очи, снежнобяла кожа, черна буйна коса. Нещо персийско имало в тези черти, които се повтарят до ден днешен в потомците им. Така баба Пида станала баба Пида - баба Попадия, а Аязмото станало техния Атон начело с Методи Кусевич, мечтаели си за скитовете, които можели да бъдат изградени на него .

Повечето от разказите на правнучката ѝ, вградени в този роман както са се вграждали скъпоценни камъчета в обкова на иконите, са от нейните разкази от митичния сайт hit.bg незнайно защо /или

знайно/ ликвидиран, разказите ѝ останали безприютни, но ето че дошло времето част от тях и те свят да видят в този роман.

Руското войниче в следващия разказ се казва Павел и оцеляло ли е от сталинските репресии към тези, които са били военнопленници в Германия, туй никой за съжаление във фамилията не знае. Има само една мъничка негова снимка с луничаво пухкаво лице и едни много светли кръгли от учудване очи, че всичко това се е случило на него. Не щял той тези трагични случки, наложени му от другите, нито имал най-малка вина за тях, случилите се случки, станали история.

ОРДИНАРЕЦЪТ

Посред нощи дойдоха и аз, ужасена от бидоните с вино, които мъкнеха, от агресията на мъжките тела в униформи, от лакомите очи, пратих Милка, квартирантката ни, да вика Краси, нали уж ми беше приятел, в края на краищата, не можеше да ни остави сами с тази войнишка паплач и то чуждоземна, майка ми, разбира се, нея я нямаше, гостуваше на поредната си приятелка, не стига че никога не беше работила, ами се развяваше из цяла България по гости, горкият ми баща чак в Беломорието беше отишъл само да може да ни издържа, сега беше нейде си мобилизиран и аз бях пред реалната възможност да замръкна с Милка, тя с две години по-малка от мене, с братчето ми и с този решен на запой руски полк, неவிждал от кой знае колко време жени. Краси, щом дойде, успя да измисли само барикадата, нареждаше ни: „Сега стола, после масата.“ Сам нищичко не попипваше и когато покъщнината на стаята беше струпана пред вратата, която водеше към коридора и към мъжете, които вече пееха, изведнъж заяви, че трябва да си иде въщи, защото нямал пижама, а без пижама не можел да спи, чужди пижами не обличал, гнуслив бил, дивотия някаква, да не бях го довела, за да спи. „А за какво друго? - тросна ми се. - Аз по нощята спя.“ Разбута барикадата ни, повличайки се за въщи заради проклетата пижама. „Сега ще се направи, че не е намерил пижамата си и въобще повече няма да се вести.“ Напразно

го обвиних, дойде си момчето, захилено на страха ни: „То пък някой умрял за вас, пикли такива.” Онези ставаха все по-шумни и той добре, че си бе вече при нас, когато зачукаха по вратата: „Вземете, маладци, стаканчик.’ Освен да викат друго нищо не предприеха, а и чукаха само докато отново не разместихме вещите от барикадата, за кой ли път тази нощ, за да поемем стаканчика. Краси рече, че виното си го бива, навярно било унгарско, гъсто и с аромат на унгарка и бе готов да се прехвърли в другата стая при тях, ако не бяхме увиснали всичките на ръцете му, за да го спрем - от едната страна аз и братчето ми, от другата - Милка, навярно щеше да разбере какво е руски запой, но ние се грижехме и за неговото оцеляване, нали ни беше другарче, беше такъв лигльо, нямаше гимназия в страната, от която да не го бяха изключвали. От единия край на Главната ми викаше, когато аз съм на другия: „Чакай бе, гадже, пак да се целуваме.” А като се целунехме, току ще изтърси някоя глупост, нещо от рода: „Ловко ли се целувам, трябва да потренирам при А., албанката.” Разбира се, ставаше въпрос за градската гювендия. На всичкото отгоре, онази нощ ни накара да загасим лампата, понеже той, баринът, на светло не можел да спи, и си изгаси, и се просна на диванчето, никой от нас не приюти при себе си, барем братчето ми, ние тримата цяла нощ проседяхме седнали един до друг на дивана отсреща. Наспа се хубавичко, а на сутринта само се тюхкаше, че е изпуснал хубавото вино.

После пристигна и майка ми, благоволила да разбере, че в страната нещо става и затова препоръчително бе да види как са децата ѝ. Добре че се появи, тя да се разправя с новите квартиранти. Настаниха двама, макар че и ние бяхме под наем, къщата изобщо не беше наша, единия почти не го видяхме, трескав грузинец, офицер, черен с лъскави къдри и лъскава хубост, но за жалост много маларичен, той бе обсебен изцяло от маларията, никога преди това не бях виждала някой така да се тресе сякаш ток е пуснат по него, беше все в униформата си, сресан, изчеткан, прашинка сякаш не паднала отгоре му през тази война, само дето го тресеше така, че подът трепереше. А Павел, ординареца му, как да го опише човек, такъв неописуем, луничаво лице на прасенце, обсипано със златния

прах на луничките, които се сгъстяваха отпред на чипото му носле, толкова пияничък, че не виждаше кюнци ли или ботуши лъска, ухаеше на одеколон поне от десетина метра, после разбрахме защо. Извика ни с мама в стаята си и отвори два куфара с плячка от Унгария, в единия - платове: „На, Анка, колко да режа? А за тебе, майко Мария, от кое?” Диплеше импримета и габардини и режеше щедро с войнишкия си нож парчета за рокли и палта. Майка ми, за разлика от мене, му казваше: „Разбира се, Павел, дай насам” и ми шъткаше, защото идиотски отговарях, че нямало нужда. Още тогава забелязах, че най-големите парчета бяха за Милка, квартирантката. Дъната на куфарите бяха постлани с часовници, швейцарски часовници, които можеше да видиш на витрините на най-скъпите магазини на Главната. „Много хубави магазини имат унгарците - казваше Павел одобрително. - С тях никога няма да останеш на сухо, винаги ще има какво да сипеш в манерката.” Свършело ли виното, влизали в замяна платовете и часовниците, свършили ли и те, почвало да се пие от одеклона, пиеш и пръцкаш и все ухаеш на одеколон. Сложи на китките на всички ни, включително и на малкия ми брат, по една Омега, а за Милка имаше допълнително и джобен часовник, изглежда му беше легнала на сърце, пък те и двамата си приличаха, рижо-руси, луничави и някак пухкави. После Павел важно заяви, че иска да яде българска баница. „Добре, Павел - обясняваше му "майка Мария", - ще направя, ама откъде брашно и масло?” До вечерта Павел стовари чувал брашно на стълбата ни: „Ето, брашно, майко Мария.” „Ами то за цял полк бе, Павел.” „Е , в това лошо има ли? - попита Павел. - Че е от нашия полк, от нашия е, важното е ,че никой не забеляза.” Значи беше го крал, но ние приехме, че баницата все пак щеше да е от полза за полка или за поне една част от него. Но - пак майка ми: „Без масло каква баница бе, Павел?” До залез слънце маслото беше и то складирано до стълбището, един бидон масло, що смях падна до припадък с това масло, понеже беше машинно масло, пияната глава на Павел нещо беше объркала. „Добре - призна гузно Павел грешката си и взе една „Омега”. - Ще се лиша от една бутилка вино.” Така узнахме на каква нищожна цена разменяше швейцарските часовници. Омеси Мария брашното с цяла

тава яйца, които ѝ беше сервирал заедно с буцата масло, ние масло от години не бяхме кусвали, баницата стана поне за двадесетима, а Павел едва отхапа и рече : „Аз баница не ям, едно време имахме фурна и в нея все баници и агнета печаха, оттогаз са ми втръснали. За вас е.” Отядохме си на какви ли не вкусотиин покрай часовниците и платовете на Павел, капитанът му все така не се показваше от стаята си, предпочиташе да се тресе край печката, без някой да е свидетел на жалкото му дередже, горд човек беше, а и не проявяваше интерес какви ги върши ординарецът му.

„Анка хубава - дотук му беше хвалбата за мене. - Но Милка - къде ти по-хубава.” Обидно беше, но трябваше да преглътна факта, че ухажваше не мене, а по-малката Милка. „Ще излезете ли с мене?” - попита ни, а очите му светеха като металните му копчета. Не му отказахме, на войниче една разходка отказва ли се, цял ден се четка и лъска, гладеше се като проливаше цели реки вода върху вълнения плат, „Чакай, Павел, толкова вода не се сипва.” „Аз си знам - бранеше се Павел и най-безсрамно лъжеше. - От цялата войска моят капитан най-стегнат, нали виждате какво е конте, ама кой се грижи за него?” Привечер се спуснахме по ларгото на Главната, върви Павел бавно-бавно, мята погледи на вси страни - вижте каква компания имам, удря токове по паветата, но стигнахме ли до градината, рече : „Дотук ни е позволено, трябва да се връщаме” - и дебелиите му устнички под дъжда от лунички се свиха като на нацупено дете.

Павел имаше майка и сестра, оплетохме шал на майка му с цветни розички, които бяха всъщност възелчета от различни цветове прежда, аз ги оплетох, разбира се, майка ми нито можеше да шие, нито да плете, дай и само по гости да ходи, по месец, по два, а на сестра му изпратих един от най-ценните ми предвоенни запаси - креп-найлон чорапи, с които можеха да се съблазнят гаджета по-хубави и от Краси. Павел каза, че макар сестра му да е по-хубава от мене, е със същата височина и ще ѝ станат, изобщо на русолявото прасенце Павел аз изглежда се струвах прекалено черна като циганка, „Защо ти са тези къдри - питаше ме войничето, - като са черни като кюмюр?”

Зор виждаше Павел да диша въздуха на войната, затова навярно и това пиене до безсъзнателност, извън съзнателност, до реене нейде между земята и небето, всеки път да се чудиш ще се върне ли обратно към живота. Той имаше зрение на сокол, та не бе пропуснал нито една подробност от всеобщото мране и зверство, и прекрасен слух, та сега ушите му навярно бучаха от предсмъртни вопли. Освен с алкохол той си сгриваше душата с приказки, в които майка му и Василиса-Умница- сестра му - обитаваха някакъв рай с любеници, огромни като гъжви. Но изведнъж от думите му се оказа, че в тоя рай по време на революцията опеки баща му като гергъовско агне във фурната, която било семейно наследство, в нея баща му се криел след като и последните искри от бялата армия угаснали, а той бил офицер за лош късмет не от Червената армия, а от Бялата. Червените като го открили във фурната, просто запалили пещта, хубаво я натъпкали с дърва, а металната вратичка отпред залостили, тях пък ги държали с насочени към гърбовете им щикове - да стоят и да слушат как цвърчи месото на бащата. На всичкото отгоре трябвало и тогава, и после да мълчат и да не охкат, нито да плачат, нито да гъкнат, и ако Павел сега говореше за това, причината беше, че ние не бяхме руснаци, та нямаше да го издадем, че помни подлата смърт на баща си и че нарича убийците му "изверги". Беше му ясно, че се опитвахме да попием част от отровата в душата му. Вечер се събирахме с него на двора да гледаме как залезът превръща лехите със здравеца и хризантемите в пурпурно вълшебно килимче, с което цветовете отплуваха върху синкавите вълма на здрача, той си пиеше кротко и никого не закачаше, макар че суетата ми отбелязваше, че не аз бях фаворитката му. Понякога почваше да се киска или да се оплаква, да вика и да вдига шум до Бога, опитваше се да се изприкаже за стоте години мълчание. Седяхме на големия продълговат камък, който беше служил за праг на друга отдавна съборена къща, който ни служеше за пейка. Една сутрин го намерихме на същото стъпало като на каменно ложе проснат наистина мъртво пиан, беше ходил в Комендантството, от устата му излизаше кървава пана като от пребит кон, а думите му бяха още по-кървави: „Анка, Мария, Милка, няма вече майка, няма вече

сестра.” Бомба била ударила къщата им, затова го бяха викали в Комендантството, дошла телеграма за него, всичките му роднини били мъртви. „Няма за какво Павел да е на този свят!” - очите му се бяха изцъклили сякаш бе забелязал бездната в мига, в който вече се хлъзгаше по нея. Къса дрехите си, скуба косите си, залива се с какъв ли не не алкохол, но все тая, нищо не помагаше: „И майка няма, майко Мария, и сестра ,Анка и Милка, - като вас.” Насиненото му от удари сърце не криеше ни капчица ненавист към този свят, ни синапено зрънце злоба от това, че ни миг не беше живял така, както бе си мечтал, но то се давеше в тъга от това, че хората се раждат веднъж, а все се намира някой да им окраде единствения живот на едnodневка.

Докато пресушаваше бутилките, които после разбиваше на плочника като още един погубен ден от живота си, и търсеше да улови в очите на Милка една предназначена само за него искрица, ето че дойде заповедта за тръгване. Но вместо да удари крак към гарата, Павел се барикадира в мазето, беше пренесъл пианството си сред купчината кюмюр, сякаш мазето бе най-подходящо за живо заровения му живот и оттам взе да крещи на войниците, които пристигнаха по нареждане на капитана му, че няма да поднесе на Сталин и себе си на тепсия. Никъде нямало да ходи, щял тук да си стои, по някое време започна да ни нарича по име: „Майко Мария, Анка, сестра моя, Милка, любима, скрийте ме, не ме давайте! Та аз съм бил в немски лагер! Не искам и мене да опекат като агне!” Кой бяхме, та да не го дадем. Войници изкъртиха вратата и на ръце го занесоха до влака, а ние, изпращачи, режем по пътя към гарата и мъкнем някакви глупости за изпроводяк, какъв ти изпроводяк, и на гарата, и във вагона той продължаваше да вие: „Милка, защо ти поне не се ожениш за мене - да не замина.”

Много години минаха оттогава, много писма написахме до онзи единствен адрес, на който бе онази фурна с опеченото тяло на бащата, върху която бомбата беше разкъсала телата на майката и сестрата, на мястото на която навярно имаше един пуст кратер. Отговор никога не дойде, само като слизахме в мазето я за дърва, я за трушия, всеки от нас поотделно виждаше Павел да протяга ръце

като бебче и да пищи със също бебешки глас: „В името на Христа, скрийте ме!“ и бяхме сигурни, че част от Павел се беше трайно заселила при нас и изобщо никога не бе заминавала.

Попето е бащата на майка ѝ, кибритлия чирпанлия, син на свещеник както се разбира от името му. Попето, както го знае цяла Стара Загора и половин Пловдив е син на архиерейския наместник, свещеника Тодор Иванов Костов от църквата „Въведение на Света Богородица“ в Чирпан с чистото моминско бяло лице и дръпнатите персийски очи и на “капелатата” Пида, наречена така заради шапките с широка периферия, които увенчавали изтънчената ѝ глава с дълго лице и занесени кестеняви очи. Безумно смел, гневлив и добър с ангелска доброта бил Попето, весел и шеговит, а не една жена паднала жертва на нетърпимата му красота - копие на баща му, свещеника. Един ден бе се върнал въщи без сако, сакоето бе останало на гърба на някакъв просяк. От осемнадесетгодишен той обикаля с жена и деца селата по турската граница като учител, живее в стаички над конюшни и обори, за себе си грош не харчи, но жената и децата праща лятото на море. Учениците му са най-важното в живота наред със семейството му. Хлапета, събрани сред прахоляка на гореща Тракия, нечували често ни що е история, ни що е география, нямащи у дома ни една книга, от него разбират какво що има по света. И той освен уроците им им подарява сказките си за царете и патриарсите ни, децата го слушат с ококорени очи все едно той е цар. В това време жена му плете за селянките, за да изкара и тя някой лев. Но им е весело така, както щеше да им е докрая заедно, нямаше откъде да падне камъкът на лоша дума помежду им, цял живот празнуваха любовта си. Духът на дядо ѝ е с много силна закваска, от която е странният поет-символист Добчо Попов, брат му, от нея е и членът на всякакви пацифистки движения, другият му брат, и милосърдната сестра по всички фронтове на всички войни, сестра му Елена . Тази закваска и литературната дейност на Добчо Попов довели в поповата къща интелигенцията на Старозагорско и Чирпанско. Хулиганските елегии на Николай Марангозов ехтели във

вече проядените от туберкулозата гърди на Добчо Попов, братът Иван философствал с Емануил Попдимитров за теориите му за философията на Анри Бергсона на френски, фамилията топан била приели бергсонизма и специално становището му за интуицията, защото имала доказателства за нея от семейната история, от интуицията на баба Пида, дядо поп и децата им.

Майка им е баба Пида - баба Попадия, живяла 99 години и тъкмо да навърши стотния си рожден ден се бе родила правнучка й-писателката. Сякаш баба Пида бе си отишла ден преди да навърши стотния си рожден ден, за да отвори път за първата си правнучка. „Едната душа си отиде, другата се появи.” Старата баба Пида, прегърбена на две, сновяла между Пловдив и София между децата си, собствената си къща била продала да лекува внука си. Докато била в къщата си в Стара Загора, била посещавана от историци от музея да записват разказа ѝ за бягството ѝ от горяща Стара Загора през Руско-Турската война. През ден, през два тя грабвала внуците си, за да наобиколи другарите на рано отишлия си Добчо. Знаела до едно стихотворенията му наизуст, но шептяла и стиховете на Димчо Дебелянов, когото била черпила неведнъж в къщата им, стиховете на Иван Мирчев и Иван Хаджихристов, най-верните приятели на сина ѝ. И Гео помнела много добре, и с баща му си имали уважението от време оно, а Иван Милев, художникът, бил толкова често у тях, че се шегувал: „Ами осиновете ме, да кандисаме.” Тя да не идеала у другарите на поета, те идвали, сещали дълг към нея и всячески я подкрепяли, я кафе и ръж ще ѝ донесат, я кутийка с локум, а най-често - някоя книга, ако не своя, чужда.

Помнели времето, когато Добчо си ги събирал в стаята си да си четат стихове, да си ги коригират взаимно и да обсъждат световните работи и вижданията на професор Асен Златаров. Дотолкова били изумени от лекциите на професора в града, че от Добчо бяха останали записки-размишления върху тези лекции, написани върху листове от данъчни документи, многобройни записки наред с многобройните листчета стихове. Той работел като чиновник към Данъчна служба при Общината. Но “седянките”, както ги наричали кудошлийски, с другите поети били още в ученическите му години, те

прераснали в първия голям, значим литературен кръжок в Старо-Загорско, последствията от който били пръкването на сума ти списания - „Ранни цветя“, „Хризантеми“. И участниците в кръжока, и водещият кръжока били ученици на не повече от 15-16 години, ранни цветя на българския символизъм.

Личността на Добчо Попов е възлова за разбиране на символистичната ни поезия, нейните корени, източници и средата, която я хранела. Много кратко живял Добчо- едва от 1897 г. до 1929 г., много пламенно и бързо живял. Сякаш е предусещал черната си орис, та е бързал да създава. Много е символно, че създателят на литературния кръжок, от който се ражда толкова много символистична поезия е с корени от Чирпанско, че баща му служи в църква близо до родната къща на Яворов, този храм неминуемо е бил ползван от Яворовото семейство. Един от „юбилейния комитет и спомагателни комисии“ на Юбилейния сборник от 1935 година на чирпанската църква е най-малкият брат на Яворов. За да разбере човек как е възникнало понятието за Стара Загора град на поетите, трябва непременно да познава решаващата роля на Добчо Попов за това - с таланта си да пише, но и с таланта си да обединява талантливите хора около себе си и като редактор да открива и подпомага таланти. Едва излязъл от юношеската възраст, 15-16 годишен той е обединяващ център на младия литературен живот на града. Списанията, без които е немислимо развитието не само на старозагорската, но и националната символистична поезия - „Ранни цветя“, „Трептящи акорди“ и „Хризантеми“ са с неговото решаващо участие, на някои от тях е редактор. Това са списания като странните символистични пацифистични списания на Запад, които дават големите поети на Европа. За да се оцени литературния им подвиг трябва да не се забравя, че тези български списания са създадени тъкмо по времето на войните.

Писателката може да свидетелства за финансовото състояние в дома на вдовицата на свещеника баба Пида, за черната грижа, свила гнездо в дома им след като черната птица на туберкулозата е отнесла съпруга ѝ съвсем без време. С вдовишката пенсия тя по никакъв начин, с никакви комбинации и залагания не може да изхрани

толкова гърла. Добре че дъщеря ѝ е на фронта като милосърдна сестра, нея поне да не мисли. Недохранването вече е сложило отпечатък върху най-големия ѝ син Добчо, само след пет-шест години болестта, породена от гладорията, ще го унищожи. Трагедията българска с войните е променила основите на младата нация. Тъкмо младата ѝ сила мре по фронтовете, цяло поколение се затрива, за да бъде извоюван един още по-зловещ мир. Но духовното по горд и героичен начин е победило кошмара в личността на Добчо. Той не само води кръжок още през 1913 година, от който са излезли сума ти старозагорски поети, но той създава литературна история - редактор е на литературни списания, подкрепя общобългарски творци като Емануил Попдимитров. И после в спомените си поетите, участвали в списанията му, говорят все за големия му житейски и литературен опит. "Какъв житейски и литературен опит? Та той е бил толкова млад" - мъчно ѝ бе за нерадата му съдба и за онази никога неиздадена негова стихосбирка, което очевидно е отекувало болезнено в него. „Той беше нежно млад и бледен. Златист мъх и свян осеняваха лицето му. Чист и хладен пламък грееше в цветистите му очи.” Така описва 16-годишния Иван Мирчев Ботьо Савов в списание „Хризантеми”. Същото, сигурна е тя, може да бъде съотнесено и към Добчо Попов. Само пламъкът в очите му не би нарекла хладен като знаеше темперамента и чувствителността на старозагорските и чирпанските си роднини, готови винаги да избухнат в най-пламенни вълнения. Нежност и свян са думите, които трябва да се приложат за тези поети, още в юношеска възраст те са превърнати в жертвено поколение на България. Светът воюва срещу младото поколение на току-що освободена България. Току-що освободената нация трябва да заплаща незнайно защо тежка кървава дан, приливът на бежанци от Македония и Тракия, чиито имоти са останали по родните места, създава всъщност основата на онова зловещо разделение на обществото. Благодарение на разкъсването на България, прогонването на огромни маси от населението ѝ от останалите извън освободените ѝ територии земи, благодарение и на катастрофалното обедняване след войните и намаляването

драстично на младото поколение България изведнъж осъмва с големи слоеве на нищо нямащите. Такива слоеве тя не би имала, ако не е била тази външна намеса. И поетичните нежни души около сина на рано отишлия си свещеник чувствали това. Че са вече от нищо нямащите. И децата на свещеника били от тази низвергната класа, въпреки голямата си възрожденска къща. Да, те имали къща, но нямали какво да ядят. Поезията в поетите на Стара Загора не можела да отговори с агресия, тихо и кротко те приемали черната орис, черната грижа и разчитали вече само на изкуството, чистото изкуство, изкуството само за изкуството. Разчитали и на онези стотина души в цялата страна, които биха се заинтересовали от чистото им изкуство. Затова с цялото си безпаричие те издавали списания за няколко броя или за няколко години. „Ранни цветя” е тъкмо в годината на Междусъюзническата война. „Хризантеми” - през Първата световна война - от 1916 до 1919 година. „Сътрудниците на „Хризантеми” познавам от момента, откакто се замисляше издаването на списанието.” - заявява сестрата на поета Иван Мирчев Елена Караджова. И поименно изброява групата около списанието, на второ място е споменат Добчо Попов. А това е изключително важен факт от неговата биография, защото сред сътрудниците на „Хризантеми” са Димчо Дебелянов, Теодор Траянов, Сирак Скитник, Гео Милев, Емануил Попдимитров. Сред художниците му са Дечко Узунов, Никола Кожухаров.

Чрез Гео Милев, който по-късно е бил преводач към издателство „Мозайка от знаменити съвременни романи”, списание „Хризантеми” подава ръка към издателство „Мозайка” и неговата основателка София Юркова, която е друга представителка на жертвеното поколение, отново отишла си рано заради войните - от испански грип през 1918 година. Добчо е посветил на общия им приятел с Димчо Дебелянов - Илия Иванов - Черен - стихове. След живота в мизерия Илия Иванов-Черен е загинал в Балканската война при Селиолу както Димчо в Първата световна. И при двамата интуицията на хора на изкуството била възвестила какво ще се случи с тях по бойните поля. „Аз не ще се върна”, споделил на Дневника си Илия Иванов-Черен, кръстен така от Антон Страшимиров заради „мавърския си цвят”. И

Димчо споделял на приятели предчувствието си, че ще загине в сражение. И ето ги причините да са по фронтовете въпреки неприемането на гигантското човекоизстребление, изказани така ясно от Илия Иванов-Черен: „Страхът пред ненужното човекоизстребление постепенно се сменяше с жаждата да отидем в пределите, дето живеят нашите сестри и братя българи. Да прокудим мъката от робството, като им занесем върху ножовете на пушките си лучи от слънцето на свободата...” По-добро обяснение не е срещала. Ще ѝ се да приложи разказа си за Димчо, в който става дума само за едни разпилени листчета стихове. От Добчо и това не е останало, понеже от страх от болестта, и листчетата му със стихове са изгорени, та сега и да иска, няма какво да бъде издадено освен отделните му публикации в списанията, предвестници на Гео Милевите. И сега, когато издава книгите си като електронни безплатни книги се блазни от мисълта, че по примера на близкия на семейството ѝ Гео Милев остава независима по свой си начин без друг да ѝ налага какво да мисли.

А светогледът му и стиховете му са много близки до тези на Димчо Дебелянов. Ето, стихотворението му „Градът” има съответствие в „Пловдив” на другаря му Димчо.

ГРАДЪТ

Рано - още ореди да съмне -
Чувам някой да мълви:
“Твоите пътища са стръмни,
Тъмен демон с теб върви!”

И във призрачна заблуда
Тръпне младата ми плът:
Час на тъмната прокуда,
Час на стръмния ми път.

Духът тихо ми говори,
Духът - бледата мъгла -
Във далечни кръгозори

Блясват пурпурни крила.

Рано - още преди да съмне -

Чувам някой да мълви:

“Твоите пътища са стръмни,

Тъмен демон с теб върви!...”

Димчо Дебелянов и Добчо Попов са пленени от ирационалното слънце на символизма, и двамата не са оставили стихосбирка приживе, само че на Добчо и посмъртно стихосбирка не е издадена и много малко специалисти го знаят заради унищожаване на ръкописите му. Затова сега племенницата му писателка е взела мерки за своите ръкописи. Направила е от ръкописите от последните десетилетия независими електронни книги с нейни илюстрации, така е спечелила време за работа над нови книги. Добчо и Димчо са печатали в едно списание - „Хризантеми“. Като редактор на „Ранни цветя“ Добчо Попов поздравява кръга около Димчо, който започва да издава „Листопад“. И както „Ранни цветя“ започва с посвещение на загинал във войната събрат, така и първият брой на „Листопад“ е посветен на загиналия във войната писател Страшимир Кринчев, и двете списания са списвани от млади хора и свидетелстват за „траура на една нация“. Добчо Попов чрез приноса си за списание „Хризантеми“ е дал възможност на поети като Димчо Дебелянов, Гео Милев, Иван Мирчев, Иван Хаджихристов, Теодор Траянов да имат трибуна. За вечно безпаричните поети липсата на трибуна е била травмиращ момент - както и днес. И не много по-късно литературните списания ще пишат за Димчо Дебелянов, без време оставил костите си по бойните поля.

“САНТИМЕНТАЛИЗЪМ” - СТИХОТВОРЕНИЕ САМО ОТ ЗАГЛАВИЕ /НА ДИМЧО ДЕБЕЛЯНОВ/

Прииждат, газят нозете на войничетата, в самия катран газят, ври катранът в невидимия казан, калта ги всмуква, та едва се отлепят, катранът на дяволския казан ги е овалял в една обща буца, сякаш буца почва се придвижва мъчително в неизвестното. Но понякога лъч от луната пробива през преизподните на нощта и косата на подпоручика почва да свети като подпалена слама, по-силно и от цигарата му свети рижото на косата му. Иначе в нощния поход ги води светулката на цигарата на подпоручика, лицето му е като лика на луната - не гладко, а с тъмни петна от неравности, сякаш някой бе копал из лунните простори на кожата му, преровено лице или ронещо се - войничетата не могат да кажат. Едно знаят - водачът им е като никой друг - може да ги поведе със стих вместо с команда.

„Чуйте! „Кали-Кали-Калиопа” - с този ритъм зад онази вършина и зад другата ще стигнем, и зад самата война ще се озовем, тя, войната ще е изведнъж зад нас, така бързоноги ще ни стори тази Яворова чудна Калиопа. Оппа-ла!”

Оппа-лато е за някой избухнал снаряд.

„Напред през бохемските нощи на тази чума - войната, щом сме способни да ѝ служим - напред!”

Саркастичният му смях е неравен като кожата на лицето му, думите му - ярки и негаснещи като връхчето на цигарата му, една от друга, една от друга ги палеше сякаш бяха фитилца на кандило.

„Какво сте увесили нос, когато дойде Голямата грижа, човек изгубва усет за другите, дребните грижи, Голямата грижа изяжда малките, а човек остава безгрижен като младенец, щото на великанката - Голяма грижа що може да стори? Напред, младенци!”

„Да припалим една“ -това бе като парола за свързване, но на хептен новацие пръстите трепереха от поредния грохот. Едно селянче от ксантийските села му обяснява сортовете ксантийски тютюн, как се приготвя разсада, как се бере и му обещава щедро една каруца тютюн за след войната. Да си пуши и да си пише. Цялата рота вече знае, че „Негова бохемска му милост е поет“.

То туй си се и вижда - подвий крак под другия, изпружения, та нещо си драска. Да бе тук другарят му Георги Машев, не да се развява като художник на конницата нейде по други бойни полета, щеше да си го изрисува точно в тази му най-типична военна поза. Не че приятелят му не бе го рисувал - полегнал унесен с книжката на някой Верлен до него.

„Неудобно се чувствам, че не съм Ви чел.“

„Ами къде ще ме четеш, да не съм от богатата Перущица, та да си издам сам книга като Константин Гълъбов? Аз съм от Копривщица, онази осиромашалата, в която трън да завъртиш няма какво да качиш. Освен някоя песен или стих“ - сопва се ротният, гложди си го нещо.

„Ще напишеш ли нещо за нас?“

„Да бе, като „Под гърма на победите“ - да се оризилия като дядо Вазов, аз не съм тефтер на политик, победни думи вътре да реда. А и дядо Боже дали праща поетически прозрения, когато стреляш и трепеш, трепеш този, когото ти е заповядано да обичаш. И той ще ти прати муза да възпееш трепането? Съмнявам се, дълбоко се съмнявам. Дай по още една.“

И огънчето минава пак от едната цигара на другата, а сърцата се топлят едно от друго.

„Какво, май на тебе много ти се говори за напъните на човек да се изразява в рими, да не си и ти стихоплетец? Леле, колко сакатлъци са произлезли от сакати рими. Обаче и дивни неща пак в рими са слезли на земята. Фаталността гледа да натопа пръсти в кръвта ни, а ние топим устни във виното на Яворов. Какво рече, ще пуша папириси с ксантийски тютюн? Да знаеш, че и аз имам заслуги, не са само римите, не, имай предвид пред тебе е администратор на македонския лист „Вардар“, лепил съм гербови марки и сам прочия

важни деятельности с редакторите съм вършил. Знаеш ли какво е за мене най-печелившото на войната? Ами издължих се на всички кредитори, удовлетворих ги, дето се вика.”

„Брюсова ми обяснява как носителите на гибел били разбойници, о, бедни, наивни Брюсов, защо така ги омаловажаваш, армии са те, без брой и чет, само Георгия Машев може да ги изпише - плесенясало зелено до мораво черно. Как да се потулим от този нестихващ огън, трябва при Хадеса да слезем да се потулим от него.” И фасът, залепнал на долната му устна се залюлява: “Добре че сме същества с участ неизвестна. Барем другарят ми Николай Лилив да беше до мене.” Вече бяха в тресавището на боевете на Долна Струма. „Хайде, юнаци, да понесем световното бремене на плещите си! Някакви си пет-шест крачки.”

Това, което войничетата не знаят, е, че зад него като развързани навуца се точи една прастара любов, дадена му за изтезание. Болката от нея няма свършване, болката от нея го е приготвила за всички други болки.

Окопаването в катрана. Потънали в катрана, може би няма да успеят да ги застрелят. Няколко крачки и могат да са в другия окоп, в другата катакомба, в по-сигурно място. О, Боже, къде е сигурното място за тях и как да изминат разстоянието оттук чак дотам? Момчето, начело на войните от няколко войни, трябва да ги придвижи напред към живота. Тези пет-шест крачки, за които им говореше ротният Дебелянов, нямаше никога да бъдат извървени от ротния, който се опитваше да ги примамва поне до следващия окоп, който непременно щеше да е по-дълбок, по-надежден, който като гнездо щеше да приюти ротата и да я скрие от поривите на гибелта. Но тогава идва куршумът за ротния. Ротата ще продължи напред, ротният остава в ничията земя на Паул, който вече никому не е враг. „Мъртвият не ни е враг” - щяха да прочетат думите му, посветени на някой си Паул в стиха му. Куфарчето му, обвито със сиво сукно, бе малко колкото тухла, в него бяха книгите, които трябваше да са неговия щит на Атила - едно мъничко Евангелие с нещо надраскано отгоре, „Тъй рече Заратустра” в превода на Мара Белчева. В тефтерчето имаше две строфи за лъкатушна Струма, която шуми, под

него беше написано: „През едно кристално утро“. Утрото, в което не изгази сред драките в старото лозе петте-шестте крачки до заветния окоп, утрото, в което съдбата го уцели. Имаше списък на пресните му стихотворения, сред тях липсваха толкова, бяха останали само заглавията. С тях щеше да се отчете пред Бог.

Да им беше издиктувал ненаписаните си стихове, щяха да ги запишат - всеки има моливче за писмата си за вкъщи. Защото куршумът е улучил думите, от които беше изтъкан. Войниците ще напредват без него, ще дирят онези преди дни поникнали стихове, отвени като сламки, изгубени по пътищата на войната. От тях в тефтерчето му са останали следи - като дракулка от нокът - заглавията, стихотворения само от заглавия. „Отчуждение“, „Рупел“, „Сантиментализъм“ - отмерват ритъма им войнишките ботуши - „Походът“, ах, походът след нея, въжерницата война, „Срещи и разлъки“, срещата с живота, разлъката с него. „Докато аз пописвам, тя, въжерницата продължава ли, продължава да пише черни знаци по челата“ - говореше нейде вече от недостижимо далече ротният.

Съвсем налудничаво в следващите дни и месеци очите на ротата шарят по разкъсаната земя, пред тях се мерзелят снежинки, валящи от самия въздух - летящите листчета, откъснати от тефтера на поета. Някой от ротата ги окуражава: „Те хортuvat сега нейде в небето, нашите небеса не са едно, а много и са пълни, препълнени със стихове на поети.“

Там нейде напред в годините стиховете от мукавеното куфарче се размесват с любовните писма, завърнали се в бащината му къща вместо него. Донесла ги е закъснялата му с десетилетия любима. И тихо шепнат любовните писма в тишината пред старата икона: „Да, тази мъка бе любов.“ А едно заглавие на изгубено във войната стихотворение бе обобщило станалото чрез сарказма Димчов към собствената личност: „Сантиментализъм.“

Добчо Попов бил голям другар по бедност и по любов към изкуството с Иван Милев. Заедно правели прощъпулниците си в изкуството. Запазен е трогателния спомен на Иван Мирчев за събирането на публика за изложбата на Иван Милев в Стара Загора. Рекламата се извършвала устно от Добчо, който просто ходел по улиците и канел хората за изложбата на другаря си, който възторжено смятал за гений. От дома на Добчо ѝ е останала само една картина - „Insel des Lebens“, рядко меланхолична и навяваща униние с дебели русалки, плувачи в мрачно езеро. И една голяма снимка на четиримата братя, боядисана допълнително ръчно както е била модата някога.

Разказът ѝ за Иван Милев е под влияние на семейните спомени в семейството на Добчо Попов за него.

ЗМЕЙОВА СВАТБА /НА ХУДОЖНИКА ИВАН МИЛЕВ/

„Ще нарисувам България цяла целеничка - със змейовите ѝ сватби, с Айхинорите и манастирите ѝ, с вградените души и с крилатите, само моля не ме занимавайте с никакви болести, особено мои, ей сега ще пия един чай и ще стана.“ Катя е втренчила взор в него от стенописа и го наблюдава строго, а сълзи се ронят от очите ѝ. „Какви са тези сълзи, защо са? “ - пита се наред бълнуванията си и му се мярка някаква строфа от някакви негови стихове „Нощта вилней и сетната сълза отрони“. Македонската носия, в която е облечена на стенописа му, е по-скоро пластове време, оцветено в цветовете на древността на тази земя. Другата Катя, истинската, е чародейката до него, която непременно ще закърпи пробитата му лодка, за да не прииждат в нея черните талази. Богомилските билки къкрят на печката, парите се издигат като дим на отлитащи души, през парите очите ѝ лилаваят, а тя самата е направена от парченца цветно стъкло, които блещукат с най-изумителни нюанси. Заканва се със смешно извити устни: “Ще изсмуча отровта, дете се е загнездила

в тебе.” “Дай косите си. Дай твоите дълги благоуханни коси.” Ще се обвие с тях, ще се изгуби из джунглата им, ще си направи люлка от лъчите, които ги пронизват. Ще го грабне с косите си и ще го отнесе в дълбините на морето при песните на сирените - нейните песни. Слуша я и през парите се провижда майка му, която го загръща в овчата кожа, когато си бе наранил крачето. Докато лежеше пред затворените му очи се стрелкаха зигзазите от везбите и чергите, които тя тъчеше, съчетаваха се зигзазите, кръстчетата и ромбовете в съвсем нови фигури, пейзажите, създадени чрез тях бяха най-дивните, които бе виждал. „Ей сега ще стана и ще ги нарисувам, каквито ги видях.” Само че каненията изобщо не са в състояние да вдигнат това нефело тяло. Защо е тази болка, защо е това страдание, когато е най-щастлив? „Господи, върни ми празника в сърцето. Илия Бешков казваше: “Моят народ има поминък в ръцете и празник в сърцето.” Искам си празника, щом съм с любовта си, празникът ми се полага, не черни клетви на черни прокоби.”

„Ще ме направиш вечен с билките си. То аз съм си и вечен, ей през каква война минах и оцелях.” Докато го изрича, започва да заеква, споменал е войната и веднага се е върнал мигът, в който гранатата удари до него, оттогава му е заекването. „Ти отдавна си вечен” - целувката ѝ е с дъх на чародейни билки. Катя - чародейката, Катя- Хигия, която го гали със снопчето целебни билки или богинята, която чака тракийския конник от мраморните плочи да се върне от пътуването в отвъдното да го увенчае с венец. А с Катя можеха въобще да не се срещнат, ако бяха запазили часа на срещата си пред „Света Неделя”, защото тъкмо тогава куполът на „Света Неделя” гръмна. Уреченият им час бе там, тъкмо във времето на взрива. „Е, това сме двамата, Кате, експлозив, онзи гръм искаше да ни сплаши, но ние сплашване не знаем, по самодивските поляни смърт няма.” Все още изпитва почуда, че тя влезе в живота му. Понякога има усещането, че Катя просто продължава да се разхожда из изложбената зала с картините му, където за пръв път се срещнаха, наблюдава картините му и живота му от времето преди нея с очи с разширени зеници сякаш е взела опиум. Нямахме нужда да ѝ

разказва живота си, тя знаеше сякаш всичко и далеч по-надълбоко бе вникнала в неговия живот от самия него.

Зениците са ѝ винаги така разширени, придават ѝ вид на човек, живеещ в постоянна унесеност, сякаш са се разширили, защото непрекъснато се учудва на това, което вижда, и май това, което вижда, не е от този свят. „Най-обичам да съм под цъфналите дръвчета на Мъглиж и Казанлък - казва, - цветовете им са сякаш разцъфнали от самия въздух.“ “Обичам и гардении” - споменава уж между другото и с думите си ги пренася двамата във Венеция. Върху тежките зелени води със зеленото на Веронезе се плъзга лодката им и в нея лежат гардении, протягат шии към южната светлина между сплетените им ръце. И онази Ана Пашова, в която се бе влюбил безумно и нещастно някога, сега се е превъплътила в нея. Няма нужда да виси с отчаяна глава под прозореца на Ана, от който капят капките на пианото, музиката го залива всеки миг, тя извира от Катя, в образа ѝ са всички предишни любви, но сега в нея станали до една щастливи и осъществени. Оказва се, че онази гардения, която слагаше някога в лодката във Венеция, е била предназначена всъщност за нея, трябвало е време видението ѝ да се материализира. Всички изречени любовни клетви, всички любовни писма са били за Катя, само че Катя тогава се бе още скрила зад някакъв тъгъл и го измъчваше с играта си на криеница. Образът ѝ е бил разроен в жените, в които се бе влюбвал, но той не бе подозирал, че всъщност тя е била зад всичките му жени, че нейния образ е гонил през конвулсиите на годините.

Тогава на изложбата си я позна по екзалтацията в очите ѝ - и тя живееше в пространствата на поезията, разляли се из картините през векове и хилядолетия. Съзря Катя и с нея горящите им като свещи пръсти от собствената им Змейова сватба, пръстите се сливаха чрез пламъка. Златоперестият змей и змеица, които му бяха по-близки от всичките Ренесанси, от които трябваше да се учи в специализацията си в Италия. Змейове, проснали се по покривите на романски и готически катедрали, допълзали от смуглите Индии на Захари Зограф. Очите ѝ бяха събрали светлините на всички кослесници на Слънцето, зарите на изгревите и залезите му от средновековните икони, но и на

свещите и кандилата. Когато стана негова изцяло, чак тогава ѝ показва стиховете си. Чрез тях искаше тя да усети какво е изпитал в първия им любовен миг. Мистиката - без нея ни изкуство, ни разговор струват пет пари. Катя му стана жена, защото бе чистата мистика. Никога няма да разбереш как изрича нещо и след пет минути то се случва. Или как ти чете необезпокоявана като някакъв фокусник мислите в главата ти. Мистичната връзка помежду им може да сравни само с тази между Фани и Чавдар. Много обича „Марионетките“ на Чавдар, в тях наднича сякаш окото на Гео, а по геометриите на пространствата, по ритъма на ъглите и кръговете могат да се нарисуват серии картини. Нищо, че са геометрии на големия град, те пак са геометрии на неуловимото, онова което е зазидало човека в себе си, а той дори не подозира. Зазидан е човекът в неуловимото като онази булка в Павловия мост край Казанлък.

В безумното желание да каже някому нещо рисува. Може би светлината от картините ще достигне празните хора по паветата и ще ги изпълни, може би тя ще им спомни изгубените поля на детството. По софийските улици прииждат овцете от Балкана, овцете на баща му и на Захарчо - бял каменопад. Овцете, които сам е пасал. Пасенето на душите. Водят ги овни със златни рога, които са излезли от приказките. Те са онези овни, които могат да изведат човека от долния свят на горния. Как да възседне и той овена, та да спре това потъване надолу и надолу.

С Катя са се приютили под стряхата на изкуството, изкуството им е дом, затова стените на жилището им са от видения, виденията в стенописите му. Крачат издължените им фигури като от църковни стенописи, като онези етруски статуетки с крака на жерави, гласът на Катя ги издига в транцеденсталните облаци, в тях няма мускули, месо и плът, а само дух, димът на духа ги е създал. Една целувка и те оживяват, раздвижват се в незнайни небеса и се засрещат със сънищата им. С Катя си е осигурил живот сред сънища - такъв, какъвто винаги си е мечтал. И героите не можеха вече без музиката, те живееха от ритъма. От Петко Стайновата музика те бяха плъзнали по стените на Стайновата къща в Казанлък, от Катиния глас се

появиха образите по стените на жилището им. Сега ритъма на образите поддържа гласът на Катя, той е инструментът, на който свири метафизиката. Катя видя стъкленото му сърце на паважа, не го стъпка с обувки, не го подритна, не го отмина, както се беше случвало преди с неговото злощастно сърце, тя го бе вдигнала до своето, бе го гушнала като птиче, очакващо защита. Сега е в защитата на музиката ѝ и нищо лошо вече не може да му се случи. Нямаше вече нужда да се отказва от сърцето си, нямаше защо да заклеявява бляновете си, нямаше защо да се обвинява, че не живее в реалния живот, точно като него и Катя живееше в нереалното, което се оказваше най-мощната тяхна реалност. С нереалното изместваха огромните кухи пространства на черната нужда, на страданията и ежедневната пошлост - нямаше как те да ги достигнат в нереалното на сънищата им. Върховете на пръстите им все така както в първия миг горят като запалени вощеници, гаят се с тях, обещава си вечност.

Картината, да я нарисува, има още малко да пипне. Защо трябва плътта да е силна, за да може да се изрази духът, не може ли без тази пуста слаба плът? Трите фигури, които рисува напоследък - жена, мъж, жена - са една верига, изкована от един любовен порив, само поривът е насочен все към този, който тъкмо в тебе не е влюбен. Една редица от влюбени, една редица от търсеци и пред всеки влюбен е забит флагът на самотата - каква по-голяма самота от самотата на отхвърления? Нещастieto любовта ти да е безплодна, никой да не я иска, с това и животът ти да изглежда ненужен. Мистиката на залутаните души, обвързани с чувства, дошли незнайно откъде, прилепнали към хора, за които те нищо не значат. Някога чак когато разбра, че Ана Пашова е влюбена в друг, чак тогава донякъде повярва, че той няма шанс. До този миг все се опитваше да се убеди, че любовта им не е невъзможна, затова я обсипваше с писма и цветя, страх го беше, че ако спре, ще изгуби някаква искрица надежда да я обърне към себе си, да не вижда все отдалечаващия ѝ се гръб.

*Ела. Над хладните ти аз обятия
Безпомощно глава да прислоня.*

Някогашните му стихове изплуват със струята от боите. За какво е била всичката тази мъка, голямото туй терзание? Как можеш да отклониш някого от пътя му, когато орисниците са го орисали да крачи по друг път? Как можеш да се пребориш с обреченията, излезли из устата на орисниците? “И пак образите ти са затворени в някакъв стъклен сандък - чува Чавдар Мутафов да казва, - това са икони, обърнати към себе си. И ти самият си такъв, не може човек да отгадае при кой змей и в кой ритуал си в момента.” Какво знаят за картините му другите? Те бяха нарисувани много отдавна - в стиховете му. Привиденията си улови първо в стиховете си.

*Горящи факли - две черни очи,
замрежени в къдрави коси,
две сияйно светещи очи
съзирам.*

Съзирам, съзирам.... Съзряното чрез душата - как точно да го изразиш? Затова не може да разбере защо другите художници рисуват от натура. Когато рисуваш това, което е пред тебе, не изключваш ли всичко невидимо, което е вътре в предмета на рисуване? Със състудентите ходеха на пленер, хвърляха се да рисуват лакомо другарите му, а той самотно и безплодно стърчеше, не докосваше четка. Но сетне в квартирата колко сладостно беше да извади чрез четката това, което душата му бе съгледала навън, наскочваха неща, които и сам не бе подозирал. Затова обичаше и поезията, пред белия лист не си закотвен с нищо непосредствено видно, на белия лист може да се утаи всичко, което се е пръкнало в душата ти, а ти ни най- малко не го очакваш.

Четяха си взаимно стиховете с Добчо. Сродна душа, със сродна участ бе Добчо. „Ходех на колене да коледувам, белки ме вземат за дете, че да докопам и аз някое орехче и курабийка, такъв глад беше.” Пишеше стиховете си на данъчни бланки, беше чиновник и издържаше братята си. Когато единият се за жени, взе му сватбен костюм назаем от шефа си. „Рисувай, ще го пуснем в „Хризантеми”.”

Най-висша цел - публикацията в „Хризантеми“. Старозагорското списание с Марангозов, Гео, Дечко, Смирненски и негова миолост, Иван, което се появяваше за брой-два, което означаваше, че първо отнякъде са изплували от небитието пари. Парите не бяха за ядене, дори не и за пиене, а винаги и само за хартия и печат. Като се сети само как Добчо се люлееше опиянен по старозагорските улици и заговаряше всеки срещнат. Не беше опиянен ни от пролет, ни от любов, не и от пиене, беше туберкулозен и алкохол не лизваше. Опиянен бе от изложбата му. Изложбата, това за него бе магическа мантра - Изложба, нещо извънредно, пред което целия град трябваше да зареже хлебарниците и колбасарниците си, за да се юрне и съгледа невидяното - нови картини. Този път събираше публика за неговата изложба в къщата на колегата му по стихове - Иван Мирчев. Бляскаха очите му, устата му не млъкваха, пяна излизаше от тях: „Насам хора, ела, Българийо, да видиш себе си. Синът на овчаря е нарисувал стадата, поляните, овчарите и момите им както никога досега.“ Вярваше си Добчо и продължаваше да избутва черната грижа чрез стиховете, които ситнеше на гърба на данъчните бланки. Така щеше да си мине и живота - напред с всеки стих срещу черната грижа. Той не дойде в големия град. „Иване - викаше му, - що чиниш сред острите ъгли на бетоните, сред фабричните комини и марионетките на Чавдар? Това за тебе ли е? Ти трябва да яздиш на бял звездочел кон сред вилите-самовили. А вилите-самовили са по Бузовград, по полята с рози по казанлъшкото поле. Този бетон и сажди не са за тебе.“ Знаеше той текстовете на Чавдар, и Марангоза, и Гео, ама тъй - дума по дума. Колко пъти го бе хващал надвесен над нечия чужда дума. „Защо сега точно нея е турил. Е, верно, не съм поет като него, но не бих я сложил. Виж колко сме различни човеците, щом може да ме изненада, значи е голям поет. Дали и аз мога някого да изненадам, но пък Сведенборга казва....“ Сведенборговата мистика му беше родна почти като Геовите стихове. Мнозинството ставаха поети в името на своите стихове, той бе станал поет в името на чуждите стихове, сякаш само за да се доближи до кумирите си. „Себе си нивгаж като кумир не виждам.“

Наистина - що диреше в тази софийска преизподня? Що - изкуството и Катя. Сега му е ясно защо Катя измести всички женски образи в живота му. Та тя му бе най-големият съучастник във фантазиите. А фантазиите му бяха най-скъпото, най-жизнено необходимо. Без вили-самовили, змейове и юди с какво да живее - с паници и тигани ли? А Катя не е само жена и само любов, Катя е като него, като Добчо, Гео, Марангоза и останалите. Тя също живее чрез фантазиите далеч от ужаса на живота, може да му изпее всяка картина, както той може да нарисува някоя нейна мелодия. Светът вибрира в гласа ѝ, като орфеевата лира гласът ѝ обединява животни, дървета, цветя, облаци, луни и слънца и в любовните мигове те са с тях. Из всички небеса живее тя и може с един само глас да ги изрази. Двамата са се настанили наред сънищата и фантазиите и знаят, че това е истинският живот. А другите не го знаят и затова могат да са толкова жестоки, опитвайки се да изблъскат някой от неговото място под слънцето. Те с Катя не мерят с аршин мястото под слънцето, те могат да разкажат за Слънчовата колесница и за Слънчовата женитба, могат да усетят експлозиите на слънцето, могат да изразят огъня му с глас и с четка. Тя не е просто в сънищата му, тя сама му създава сънища, раздухва ги като жарава с обжарени устни, разцъфва в лилаво, розово, синьо с цветовете на перуники, камбанки и макове, топва се като Златка Златното момиче в реката, дете веднъж е златна, друг път синя, меко се плъзга като змиите в ръцете на жриците от ритуалите, краката ѝ тракат с налъми като с кастанети. Още когато се пръкна на този свят, чувстваше, че човек може всичко да понесе само чрез фантазиите си.

Целува го Катя, устните ѝ са така студени, че го втриса, "за минало недей ме пита, а дай премръзнали ръце", ръцете са лед, устните - също, а той хлътва във времето на кошмарите. Бучат брътвежите на бълнуванията му. Влачи се кой знае защо с разранени колене и дърпа количката със зеленчуците, "Ще се развалят проклетите, а пари за други нямам, защо не купуват? Купете, купете!" Насред улицата дрънчи с тавите Марангоза, калайдисва и се провиква: "Най-сетне пак съм назначен на работа, калайджия, кой като мене." Реди някаква поема, която е според него калайджийска.

Добчо и той е до него, четете свои стихове, написани на данъчни декларации, а от листовете се ръсят числа. „Не бива - вика чиновникът Добчо и се опитва да събере числата - ще ме уволнят.“ „Мене тъкмо ме назначиха, калайджията ме взе на работа“ - радва се Марангоза. Черната грижа маха приятелски криле, а под крилето ѝ се е свил Бешков като коришка и драска карикатурите си. „Илия, махни кожуха си от мене, задушава ме“ - моли в бълнуванията си той. „Как знам, че бълнувам?“ - чуди се. И някакви прожектори осветяват сцената, сноповете му прорязват мозъка му, о, как боли, като черепа на Гео боли, а сцената е хлъзгава и без дъно, как да се закрепят декорите му, къде? Марионетките на Чавдар се блъскат една в друга, разпадат се на ръце, лакти, колене. Облаците се откъсват от земното притегляне и се залутват в небесата, първото, второто, седмото, няма никакъв изглед да се върнат някога. Прииждат сирените и го целуват по кораловите устни.

Свещеникът Тодор Иванов Костов, бащата на Попето, както си го знае Пловдив, дядо ѝ, е роден в чирпанското село Голям-Дол /Г.Дерелий/, Чирпанско. Образът му видя в Юбилейния сборник за 100- годишнината от построяването и освещаването на църквата „Въведение на пресвета Богородица“ в град Чирпан, изровена случайно сред купища антикварни книги. От снимката му я гледаха изумително красивите персийски черти на дядо ѝ и на майка ѝ. Свещеникът Тодор Иванов Костов свещенодействал отначало в Търнов -Сеймен /Симеоновград/. От 1895 г. до 1903 г. служил в най-стария храм в град Чирпан. Църквата напомняла мощехранителница, посипана със скъпоценни камъни. Скъпоценните ѝ камъни били иконите, излезли под бунтовническата ръка на Георги Данчов, човекът на Левски.

Свещеникът бил издигнат до архиерейски наместник и е свещенодействал в Чирпан до годината на Илинденско-Преображенското въстание. След това бил свещеник в Цариброд и Анхиало, но рано починал. Останала Пиди с 3 момчета и

една дъщеря, които хранела с вдовишката пенсия. Най-големият ѝ син Иван бил прострелян след като разкрил данъчните далавери на някакъв богаташ, богаташът организирал сам пожар, а при пожара била разрешена стрелбата и някой подготвен куршум го улучил, завели го в едно кафене и той си поръчал кафе. И поискал китара - бил прочут китарист и певец - докато изпее песента, угаснал. Раната му била в корема. Дъщеря ѝ Елена, вдъхновена от царица Елеонора, минала по всички фронтове като медицинска сестра. Разказът за дядо ѝ напомня странните преплитания в българските съдби.

Семейството на баба ѝ Мария е от Лозенградско, баба ѝ и сестра ѝ твърдят, че са роднини с екзарх Антим I, във всеки случай са от Лозенградско и майка им носи странното име Зюмбюля, тънка и дълга, много строга, билкарка и привърженичка на вегетарианството. Когато дъщерята на Зуна /Зюмбюля/ се zalюбила със сина на свещеника, била само на 15 години, но майчините усилия нищо не постигнали, не могла да ги раздели. На 16 години тя родила майка ѝ, после и още един син и цял живот бе винаги абсолютно сигурна в собственото си мнение. Тъкмо тя бе изгорила целия архив на Добчо Попов в дивия страх за живота на децата си.

Сестрата на баба ѝ, много умната ѝ и добра сестра попаднала в анархистки кръгове, била с леви убеждения и като преподавател по едно време я ползвали за сказки пред различна аудитория, включително и в затвора пред политически затворници. Веднъж след такава лекция началникът на затвора я попитал защо не се погрижи за далечния си братовчед Васил Узунов: „Та този човек лежи за нищо, те просто го забравиха в затвора, що народ амнистираха, а той е повече от Мандела тук.“ Опитала се, доколкото ѝ стигали връзките учителката по руски да стори нещо добро за него, но нищо не излязло. „То не става така!“ - отрязали я така серт да разбере, че повече не бива и да пита за този враг на народа. Съдби български на тежки противопоставяния, съвсем не в българска изгода.

Разказът за дядо ѝ е всъщност изцяло негов, той ѝ е споделял едно и друго, още като дете я преследваше със спомените си за “нашето време”. Макар и израснал в беднотия, той не бе никак лав и

след Девети не му млъкваше устата, та всеки ден роднините му трепереха дали ще се прибере вкъщи. От войната освен снимките и този разказ са останали картичките, предимно цветни, от градовете където бе воювал. Негов сърдечен приятел от Стара Загора бе адвокатът Брашнаров, убит без съд и присъда, защото някой му харесал къщата. Попето бе се опитал да накара влиятелен роднина по сватовство да се застъпи за него, така както той се застъпил за него преди Девети, така решително, че го извадил от затвора. “Дължиш ми един живот!”- му казал, но другият отговорил подличко: “Кой каквото е дробил, да си го сърба.” Понечил дядо ѝ да го удари, пък Бог му спрял десницата, че кой знае какво можело да произлезе от тази плесница.

ПОПЕТО

Спокойно, момчета, без бързане и без изхвърляне, без пъчене пред куршумите, всеки си има своя час, вашият е ,е-хе, след сто години, я не избързвайте, тя, войната де, няма да ви избяга, и без това тя е все една стъпка пред нас, та няма накъде да кривнем и да ѝ се измъкнем, да ѝ се изшмулим, говореше Попето на войничетата, тупаше ги по раменете, гладеше ги по гърбовете, галеше ги сякаш са му клас поверени деца. Дългогодишен даскал е Попето, от осемнайсетата си година е захванал даскалъка, с него е изхранил фамилията си. Добре че не успяха да го изключат от гимназията, когато го срещнаха даскали от Девическата гимназия, прегърнал тяхна питомничка. Питомничката им беше разпозната, на следващия ден при директора: „Под чий балтон беше?” - „Ами аз отгде да го знаая, валеше дъжд, приютих се.” Името му от устата ѝ не бяха сварили да откопчат, една такава куражлийка, героиня на любовта, внучка на Вълчан войвода, спаси го от изключване, в туй време майка ѝ, дъновистката, приятелка на неговата, все се опитваше да ги раздели, говорила ѝ беше: "У, Пидо, да знаеш каква е неповратлива, и глупава, и много харчи, да не ти влезе в къщата такава." Майката Мариина беше посякла с брадва обущата на

дъщеря си, само и само да спре да ходи на срещи, с дървени налъми беше измарширувала Мария после за срещите им. Когато тя беше започнала да повръща, деня и нощта да зове името му и да повръща, скромно бе изситнила майка ѝ при неговата: „Момичето ми е златно, ако не ги оженим, резилът ще е голям.”

И тръгнаха си двамата по селата по границата с Турция, близо до родното ѝ Лозенградско, той даскалува, тя само си го люби. Като дойде време за раждане, че като му изкомандва: “Обратно в Стара Загора, аз селянче няма да раждам”. Тя на магарето, той с пръчка в ръка. „О-х, ох, да се връщаме обратно, май се почна.” Тъкмо тръгнаха да се връщат, „Май нищо ми няма” и пак - на обратно, и тъй - Йосиф и Мария стигнаха заветната Стара Загора и тя роди на пътя, но там, в града.

И сега се усещаше Попето пак Йосиф, без пушка, без нищо, крачи пеш из Европа и се опитва да опази войничетата, жалко че не е началство, само ковчезник, парите раздава, по него стрелят, той няма право да стреля, съветва момчетата, гледайте на всякаква цена да задържите главите си на раменете, скъпоценните ви глави, умни, глупави, все тая, важното е да са на мястото си, те, единствените, да оцелявате по какъвто и да е начин, другото се пръква от самосебе си, от въздуха, ако щете, нали вие го пълните със златистия прашец на младостта си, да изглежда като сочна ябълка. Бърбори си Попето, и да го слушат, каква файда, едно слушане щит става ли, по-скоро гражданен, отколкото военен, не му се полага пушка на него и слава тебе, Боже, ходи си по войнишките друмища като на разходка, и без да е толстоист или дъновист, Попето е толкова срещу войната, колкото брат му, златокосият Иван, който бега през Европейската война пеша чак във Франция от повиквателната за родната войска, световен недоволник и изпечен скитник, той се връща без грош и с убеждението, че никоя война не си заслужава, понеже е победа на едни пари над други и никога на една кауза над друга, приказките за справедливост са пуснати само да оправдаят триумфа на едните пари над другите.

Попето ли не знаеше що е война, нали докато чичовците му гинеха нейде из Македония през Европейската война / баща му,

свещеникът, се бе отронил по-рано в смъртта/ - на един червата се влачели километър след него, на друг главата бе като спукан балон, нищо че си бе останала цяла, несвестен го бяха върнали да събира камъните на момчурляците по улиците, докато сестра му Елена миеше със сълзите си раните на ранените в лазарета и затваряше очите на гътналите се от тифуса, той храбро водеше зачислената му от природата рота на ситни-дребни братчета в далеч по непrestiжната битка за хляба насущен. С по една шепа сутрин им замазваше нощната пот по лицата, и на вуйчо си също, който беше на неговата възраст и нареждаше неизменното: „Напред на просия!“ Отдавна беше прескочен мирновременния предел, преди който вдовицата на архирейския наместник с лозето и пенсията си успяваше да засити гърлата на голишарчетата си, да ги приглежда най-прилично, с лачени обуца и нови дрешки по Коледа и по Великден, сега обикаляха в строй по просия, обиколката им все повече разширяваше кръга си, не включваше само богатите роднини като в началото, но и познати и непознати продавачи, че и чиновници, що още бяха на заплата, попадията, майка им, хич не ги спираше, гладът или болестите ли бяха за предпочитане пред унижението, фудул беше тя някога, но не сега. Друго и да не свареха да изпросят, поне канчето с войнишката супа го имаха, нали Попето бе издействал да ги зачислят "на бака" в казармата. Като мърсоли висваха пред вратите и още преди обед, да не вземе чорбата да свърши и за тях да не остане, гледка неописуема бяха - увити в някакви парцаля, всичките в налъми на бос крак, само той, вождът, уреден с войнишки шинел, но шинелът е толкова дълъг, че той стъпваше по него, оплиташе се в гъжвите му, джобовите стигаше с приклякване. Смилил се беше командирът на полка над тях, сирачетата, все едно ги бе осиновил - деца на полка, празни не ги връщаше, кашеварят и на тях пълнеше канчетата, като засвиреше оная ми ти истерична тръба: „Чорба-каша, чорба-каша, топъл хляб!“ Обаче в казармата се вихреше тифусът, та в канчетата бяха им наливали и от болестта, и чудното бе, че не се гътнаха в началото, а чак към края на войната, когато години бяха яли вече от заразата. Изпотръшкали се бяха всичките до един, сестра им, самарянката,

доведе лекар от лазарета, разплака се човекът, меко сърце носеше: "До седмица няма да ги има", но като чула срока сирачетата, с телцата си го чула, не с ушите, че като се заинатиха, планини от инат проявиха, и колкото и да бе късно за оживяване, взеха, че оживяха, на четири крака изпълзяха изпод мъките, за спомен им остана само гледката на огнената дупка на болестта. Пръв се бе ококорил Попето, бе смогнал да ги издърпа един по един от тресавището на треските, докато ги бе целувал, запенен от щастие, по голите изпосталели черепи и бе думал колко са красиви, войната беше свършила и тогава най-важната задача беше вече да я забравят колкото може по-скоро.

Свикнал е Попето на грижовност, все да кътка и отглежда някого - братчетата си, онази разпасана команда, сред нея и вуйчо му, дето с годинка бе по-млад от него, мъкнеше ги да коледуват, а Павле, който бе по-високичък, на колене заставахе, въпросът беше да се изкрънка максималното, а не само гевречета и орехи, ами и звонк, пари им трябваха вече за Пшибишевски и Стриндберг, за Цвайг и Ахматова, една такава книжна всеядност ги бе нападнала, а то пари след Ньой пак и за ядене нямаше. Но всичките устискаха до края на гимназията, а понеже всички бяха любовчии от всеградски мащаб, наложи се да ги задомява набързо, както себе си, поне гледаше да им хване някой заможен кум, да им купи костюм, с крѣпки да не влизат под венчило. И за онези голишарчета, учениците си, беше се грижил Попето, във Верантеке или другите села, все около турската граница, отсреща - Лозенград и спомените за това как са се сучели и виели бежанските колони от Източна Тракия. Когато бяха с булката си там, тя пък все настояваше да разправя за родството си с Антим I, името на майка ѝ беше странно - Зюмбюля, там в Лозенградско често се срещало това име. Освен на четмо и писмо Попето ги учеше да хвърлят вар в клозетите и да си режат ноктите. После дойдоха другите му любимци, циганчетата от Чадър могила, по 24-и май ги направи всичките принцове и принцеси с картонени корони с изписано АБето по тях, а той с шевиотен костюм, който сам си бе шил. И, разбира се, най-големият дял от безмерната Попева душа бе отишла за децата му, отглеждаше ги в училището, седемгодишната му дъщеричка

идваше със сина му, когато беше бебе, дундуркаше го, докато жена му си отпочиваше при някаква приятелка в София или Варна. На една родителска среща говори той, както си бе речовит, край нямаше доклада му, бърбори, бърбори, пък се обърше с носната кърпа, ама че странен мирис имаше тази кърпа, но няма как, цял час си я ползва, когато всичко свършва, дъщеря му го облива със смеха си, оказва се, че се е бърсал с оцапана пеленка на бебето, която по небрежност беше мушнал в джоба си, след като са го повили наново.

Така че тези момчета тук са братчетата, учениците и децата му, сред тях е и едно русо ефирно създание, което знае по най-красив начин да мълчи, да те изслушва, да те попива като самата земя, майстор е той на серенади като Попето, „Люсиен, все така си тъжна Люсиен” и „Адела с чудните очи, чуй моя порив ти и ме спомни”, измислил я е за дъщерята на Попето, цяла Стара Загора си я пееше, нали по радиоточката я беше пускал. А приятелят на най-близката другарка на дъщеря му е в ротата, погледът на Попето все в него, дебне го да го завие с шинела си, ако го види, че клюмва, задрямал в окопите, когато са битките, нищо не може да направи за него, освен да се пъха напред, да стърчи пред него, белки го запази с гърдите си и да му шепне или вика: „Маноле, мисли за момичето си!”

Достигаха унгарските градове сред хубост и съдбовност, всеки град една битка и нечий смърти, от всякой град Попето пращаше на децата си картичка, сякаш е на пътуване в Европа, воайяж някакъв, войната като идилия, поне за картичките, пишеше вътре старателно кога е построен града и коя е тази църква на картичката, отгоре кацваше печатът „Проверено от цензурата” и ето картичките достигаха децата му, внушаваха им - това е екскурзия, уроци по странознание, най-сетне и ние да видим свят там от оплетеното си в паяжини балканско кътче: необичайната за православието шилеста готика, литографии на големи каменни градове, старателно боядисани в небесно и цикламено, каменни ангели, които им махат с крилата си от неznайни мостове и а-ха да паднат от тях, да се срутят под бомбите, които продължават да се ръсят като пролетен дъжд.

Вътре в картичките това за политкомандира го нямаше, не бе за пред деца, бяха им го пратили в ротата да държи изкъсо всичките

тези царски офицери, на които засега бе подарен живота, но те трябваше да изкупват този подарък. Затова ли или от хъс за кариера, но бившият партизанин от някакъв отряд в Средногорието бе решил, че момчетата няма защо да се връщат обратно, според него предназначението им беше да оставят костите си до един по бойните полета, да загинат геройски, да оплетат победни венци с телата си, за да е видно, че България е направила нещо срещу Хитлер, той дори за себе си не мислеше, за награда или орден, само за България, колкото повече измряха, толкова по-героична щеше да е България, а виж, ако загинеше цялата армия, то и признанието щеше да е неописуемо. По най-мръснишки начин покриваше с килими с български тела пътя на Червената армия, която ги следваше по петите. Изучил бе политкомандирът биографията на всеки, как славно знаеше да ги рекетира: „Ти, приятелче, си от хората на Дамян ти Велчев, опрости ви животеца, за да може да го дарите на Родината. А де, какво ми се присвивате и пълзите, я се изправете, вдигнете глави и се жертвайте, да ви повярваме, че вече сте хора, не мърша!”

Село Т. е отпреде им, джвакащи ниви до хоризонта, зелено-черно е полето, сякаш плесенясало от влага, войниците в калните униформи са също буци пръст, вдига ръката политкомандирът - Напред! - и като че копче натиска ръката, невидимо копче на експлозив, та заизбухваха телата, фойерверки от тела, и как няма да са огнени букети, та нали всичката земя, що е пред тях, е минирана, и не е политкомандирът да не знае за това, разведката е докладвала, командирът е рекъл „Стоп!”, но той няма думата, и той е от бившите царски офицери, затова е готов да спре войничетата да не разминират полето с телата си за идващите след тях танкове, но такова мислене на царски офицер вече не przede пред новата власт.

Не съумя Попето да спре никого, стърчи наред надупченото на решето поле, наред пламналия въздух с летящи още ръце, глави и крака, някъде там - и сините очи на Манол. Какво ще разкаже Попето сега на момичето му, не опази двадесетте му години, той, старият егоист, чувствените женствени устни на Манол потрепват с някакво послание, което вече само вятърът може да прочете, златистият мъх по розовите му бузи е опърлен, пръснали са се сините ладии на

очите му с вечно напъпилото в тях удивление, Манол е само буца войнишка пръст.

Хвърля се Попето напред, ах, само да докопа вратлето на политкомандира, с протегнати ръце се е юрнал към него, онзи повдига ръка и съвсем отблизо се цели, няма начин да не го улучи, ей сега лентата ще се скъса, казва си Попето, но тогава някакво объркване му връща дъха, който а-ха, бе отлитнал, вече се виждаше как с баща си беряха цветя по поляните на Аязмото. Една тълпа го отделя от дулото, неговите момчета са това, удрят ли, удрят тялото на негодника в пльокащата кал. „Чакайте - пищи Попето, - грях не си вземайте!" С глас на небесна птица пищи и ги озаптва, макар че вършат това, което душата му от всичко най-много иска в момента. Повдигат горната му част от калта, седи смелият политкомандир и слуша, че я е издал подобна заповед още веднъж, я са го гръмнали със залп, един да остане жив, ще му отмъсти за другите, ще му види сметката, да, да, клати одобрително глава той, по детски послушно.

В следващите дни Попето чака да им докара цял полк за екзекуция, не вярва той, че някой може да спре политкомандира в господарското му разполагане с ротата - мои сте, ще правя с вас, каквото си искам и понеже никого от вас не обичам, много ми пука. Не обича политкомандирът никого, истина е, но себе си обича и то прекалено и затова изведнъж е започнал да трепери от куршума не от неприятеля, а в гърба си, командва все с лице към войниците, не смее да им предостави гърба си. Тъй си и воюваха занапред, политкомандирът все с лице към тях, лице с печата на истеричното „Само ме оставете жив!" и те с мрачните физиономии, очите им го блъскаха, удряха с юмруци, опитваха се да размажат голия охлюв на лицето му, стискаха го толкова чифта очи за гърлото, та валма пот се изцеждаше от тялото му, никакви заповеди от него не се издаваха, а и да ги издадеше, нямаше кой вече да ги изпълнява, нали си имаха командир за това, разведката сновеше пред редиците им, кимнеше ли утвърдителни глава, значеше - оттук няма да се минава, независимо какво мислят по въпроса съветските танкове.

В края на войната броят им беше почти толкова, колкото след онези зловещи бенгалски огньове при с.Т. Попето вече беше

приготвил подаръка за дъщеря си - чифт кожени ръкавици, подарени му от две сестри, унгарки, влюбени вкупом в него, от България още си знаеше Попето, че зад него се разтварят като ветрила женските мераци и че жените наричат това разтваряне влюбване, не е това, все се опитваше Попето да им обясни, просто сме се харесали, че се държим по човешки един към друг, ами същото е с войниците ми, те да не би случайно също да са влюбени в мене? И шепа пръст от лобното място на Манол бе приготвил за момичето на Манол, приятелката на дъщеря му, да има какво да оплаче тя вместо гроб.

Смрачаваше се, мъничкото прозорче в мъничкото подземно стайче бързо потъмняваше, стаята ставаше все по-малка, не се виждаше вече етажерката, натъпкана с книги и списания. Отец Храбър седеше замислено, някак се бе оттеглил в мислите си и погледът му бе вперен навън. Козината на елечето му странно сребрееше. Говореха си с жената на брат му, пълна и светла невисока жена. Разказваше за това как заради отец Храбър мъжът им никъде не можел да си намери работа, и най-долната, и най-слабо платената, по никой начин. За отчаянието, което я било обхванало. Изведнъж ярък и силен глас се изля от нея, взе да пее „Аве Мария“. „Ще ти покажа какво пеех, когато се опитвах да измъкна пари за децата си.“ Обясни най-спокойно и после пак пусна гласа си, той изпълни стаята, изду я като дирижабъл и всички потеглиха нанякъде. В дирижабъла беше и отец Храбър, който не помръдваше, сякаш не бе чул, че някой гръмовно пее.

След време представях в Библиотеката в Пловдив своя книга с разказ за отец Храбър, не само отец Храбър я беше уважил, но и племенникът му, оперен певец от Германия, синът на тази жена, след словото той запя може би същата ария и Библиотеката като стайчето на отец Храбър се превърна в светец балон, плъзгащ се над света. Така се роди разказът ѝ “Аве Мария”.

АВЕ МАРИЯ

Мушна пръстта си в устичката на мъничкото, нека го посмуче, то по-лесно се залъгваше, а и гласчето му още хич го нямаше, месценце на месец, и без това се роди преждевременно, още хич не приличаше на човече. Мляко няма и няма, как ли не ги изстиска ненките си, как ли не ги мачка, буци някакви, капчица да цвръкне, да разбере, че са ненки, предишното ли я изпи цялата, де да знае, може то да е виновното, нали и разликата им е толкова малка, цока, цока, ам-ам, хвърчеше мляко по лицето му, цялото се уливаше и не мирясваше. От една страна то, от друга мъжът ѝ - всяка нощ се присламчваше в леглото ѝ, колкото и да си го обичаше, все се опиташе да се опази за малкото, чакай бе, човеко, недей час по час ме заголва, няма да имам силици за детето. Ето каква я свършиха - и той, и детето, сега е суха-изсъхнала, да беше едно време, докато си живееха на село, ще дръпне козата, ще я издои, и за бебето ще има, и за голямото, но в този град освен глад друго няма.

Огледа се преди да ги натовари на количката, голямото, вече годинка, а отказваше да ходи, крачетата му кривички като гевреци, в мухъла на стаичката можеха ли да са други, ако не търкаше вратите, за седмица побеляваха от плесен, а петната по стената дори и зимата не изсъхваха. Сега такива петна сякаш от черна влага се появиха около очите на мъжа ѝ, взе го светъл, с цвят на слънчоглед, а очите му като слънчогледови семчици, пък весел, пък мек като душа. На 16 му пристана, още нищо не знаеше за живота, само че без него не можеше и ден повече да изкара, а техните я дадоха, че на добро място отиваше, но как думичка не ѝ рекоха как се срещат мъжът и жената. Когато се събраха за пръв път, ума и дума загуби от кървавите чаршафи, посред нощ хукна да ги пере в коритото в двора да им е чистичко в стаята. Хубаво, все залепени бяха двамата, всеки гледаше как на другия да угоди, така бяха и когато цял свят се обърна насреща им, децата се раждаха вече в този преобърнат свят, откак брат му, свещеника, го отведоха с белезници като върл враг на царството, бял ден не видяха. За нея ужасът почна още по-рано, беше се вече замомяла, цвете ще си избродира, панделка ще си

върже, все ще намери как да се отличи от другите момички, пък знаеше, че се харесва, драго ѝ беше другите да се навъртат край нея, "където ходи, орли води", радваше ѝ се баща ѝ. А баща имаше за чудо и приказ, на него и по джинс се беше метнала, широка в раменете, невисока, пък цялата сякаш с цветен прашец поръсена, многорека и устата, все диреше правдата и начина да се настани сред людето. 23-та баща ѝ бе въртял вилата, с нея да промуши лакомията на богатите, да спадне шкембето на лакомията, белки нещо остане и за бедните. Селянин и в червата си, поведе се накрая по комунистите, щото те обещаваха още по-цяла, цяла-закръглена правда. Добре, с комунистето, с комунистето, майка ѝ хатър не му скърваше за нищо, та затова ли, чакаше той да дойдат на власт, като дойдоха, той пък рече - такава власт не ми трябва и стана тя каквато стана. Баща ѝ си хвърли партийната книжка: „Аз с такива нищо общо не искам да имам.“ Не го прибраха, понеже приятели го укриха, ама приятелите не можеха да го хранят, той пръв във фамилията им остана без работа. Сетне след сватбата и девер ѝ за нищо, за едната любов към Исус повлече крак в затвора и от този момент нататък никой във фамилията не можеше да си намери работа. Какво ли не, всичко бяха готови да работят, нищо че мъжът ѝ бе с гимназия, млад съм казваше, издържам на трепане, нали и като войник бях трудовак. „Брат ти е политически, не може“ - отвсякъде идваше едно и също. „Добре, брат ми го прибрахте, ами ние колко сме гърла у дома, дали нещо трябва да сложим в тези гърла, ами децата, ще стоим със скъстени ръце ли да ги гледаме как умират от глад.“ Моли се тук, разправя се там, че и скандали вдига, сутрин като ужилен скачаше и хукваше по сокаци и кюшета, гушнал надеждата като самуна хляб, който все още му даваха на версия, а вечер се провлачваше бавно като катафалка, бе се отронила трошица по трошица надеждата, клетата. Накрая спря и да излиза. „Ще си разбия някак главата в зида - казваше, - не мога да ви гледам така. Той е мой брат, не твой, значи аз съм виновен за положението.“ И взе да се кани, тя разбираше, че той не я заплашваше, не, де да беше така, той наистина се канеше да се самоубива, а някой науми ли го, става страшно. От сутрин до вечер децата прикоткваше, а него още повече, следеше го къде ходи и тя с

бебето на ръце все след него, ни в килера го оставаше сам, ни в зимника. Ако все още дишаха, то беше от подаянията на майка ѝ, дето и тя нищо нямаше.

Такър, такър, буташе тежката количка край голите, но не боси тополи край реката, тополите първи се бяха отървали от златния си товар, той лежеше в нозете им, нозете им в златни ботушки, ботушки, леле, идва и зима, а тя не ботуши, а обувки няма, досущ като метли стърчат нагоре дървесата. Ето, нея и за метачка не я вземат, как завиждаше на циганките, имаха си сигурната работа, въртят се с метлите и оформят планини от листа, но нея и сред тях не я пускаха, най-долна от най-долните. Купчините листа ухаят на печени кестени, но кестените - и те с пари, изобилни са дивите, махагоново червени, отскочили от обвивките, но те пък, да му се не видяло, за ядене не стават. Ей колко поляни имаше край реката, да ѝ позволяха барем да бучне я лучец, я зеле по тях, на пролет ще имат какво да берат, а иначе край къщето им - само бетон и паваж, тях яж, ако щеш. Возеше ги двете заедно, такър-такър, тази дървена количка тежи като желязо, малкото цвърчи, голямото пищи и се опитва да се изправи вътре, бунт вдига, завалийчето срещу празния си корем, такър. такър, що ли пък не вземе да ги изтърси в Марица и да се свърши, да мирясат и те, и тя.

Преодоляла и този път мощно надигналия се нагон за саморазрушение, влита вкъщи с количката, разрошена и гневна, косите ѝ блещукат, поели сякаш от златото на дървесата. „Ще ги гледаш - изкомандва на мъжа си, неприемаща възражения, - ще им даваш водичка, и какво друго...друго няма.” Изхвърча навън, бягайки от страшната гледка на зейналите от глад детски усти, мина една улица, втора, озова се на един ъгъл, на него се срещаха най-малко четири вятъра, галъовни, меки, единият носеше мирис на спечени стърнища, другият на тръстика и мочурляк, третият, е, де да знае на какво, но пак нещо хубаво, а, да на смокини, значи той е слезнал от тепето, четвъртият идеше право от Родопите, беше на смола и на бодлички. Съблече жилетката си, дето през зимата трябваше и да ѝ е палтото, просна я на тротоара и се стовари капнала на самата земя, както си почива, ще се опита да изкара някой лев, няма срамна

работа, дори и просията не е срамна, ако с нея нахраниш децата си, бе гледала как го правят циганките, постави внимателно пред себе си една пластмасова купичка, която предвидливо бе взела от къщи и взе да провлачва: „Подайте на бедната жена-а, да нахрани децата подайте.“ Час мина, а купичката все така си стоеше празна, на самата нея вече ѝ бе противно оплаквачесткото „Подайте“, не че нямаше край нея хора, напротив, минаваха сами, на групи, чиновници от близката Проектанска, от Вода и канал, ученици от горните класове, военни, минаваха и отминаваха, дори се появи един милиционер, който вяло ѝ срита купичката: „Хайде, пръждосвай се!“ Всичките тези люде имаха вид на много гневни, сякаш тя им бе вгорчила с присъствието си живота, та по-скоро трябваше да се страхува от тях, че ще я набият, а не да очаква от тях някой петак, тя не изпускаше от очи армията на пешеходците и си блъскаше главата как да я спечели за себе си. В един момент затвори очи, от топлото, не като за есен, а като за лято слънце пред очите ѝ заиграха яркочервени карминени петна, взеха да се нищят на оранжево и на черно, фъндък по фъндък, топлината навлезе навътре в нея като изпит сок в отсрещната сладакарница, който сипваха от една чешмичка и разреждаха с газирана вода, усещаше мехурчетата на газираната вода се пукат вътре в нея и да ѝ става сладко и топличко, отпусна рамене, ханш, понамести се и изведнъж, когато цялата запламтя, се чу да запява, пееше това, което ги бяха научили в хора на Католическата църква „Аве Мария“, знаеше и от кого е, от Шуберта, Аве Мария, зовеше тя Света Богородичка, а наред разлятите очертания на червените петна взеха да си пробиват път стенописите от „Свети Лудвиг“ с нишките, сякаш току-що прекарани на стана на небето, нишките на слънчевите лъчи, тепърва с тях тя щеше да рисува с гласа си, щеше да изписва арка след арка, а над арката нови сводове, и вече най-нависокото един купол с онези, неземните очи.

Когато песента отдавна беше свършила, тя бавно, с открито нежелание отвори очи, отсреща дърветата стояха неподвижни и все така переха листа от смачкан варак, само сенките бяха станали много по-наситено сини, та жълтото дважд по-красиво се очертаваше по тях, тя имаше подарък една китайска вазичка от глина, беше ѝ я

подарила една монахиня, мъничка, цялата гланцово синя, а отгоре ѝ имаше със златно перце изписани завъркулки, ей на тази вазичка мязаше в този следобед градът, една ваза със златни орнаменти, в която бяха мушнати закъснели богородички, бели огромни хризантеми с мазни листа и бодливите клони на шипки с червените куршумчета на плодчетата си. Наведе се напред, четирите вятъра бяха се изметнали, та взе да ѝ става студено, жилетката ѝ трябваше вече за гърба, посегна да си прибере паничката преди да стане и - какво да види! - купичката бе пълна догоре със стотинки! Дори не беше чула звъна от падането им, толкова улисана с нейния Шуберт, огледа се със засмени очи - тези, на които трябваше да благодари бяха отдавна отминали, нищо, други щяха да дойдат, за тях пък една песен на румънски, скоклива, за веселие песен, нея пък бе научила от друга монахиня от Трансилвания, но преди да почне измъкна жилетката под дупето си, навлече я, изсипа в джобчето ѝ стотинките, да, да, в джобчето ми дрънкат семки и бонбонки, поседна пак на земята, но между нея и дупето си бе мушнала ръцете си, да не усеща съвсем как хапе камъкът. Само една песен още, говореше си на ум, и после хукам да купувам какво ли не, късмет извадиха с мене децата ми.

Братовчедка ѝ, хубавата ѝ братовчедка, бяло лице като на баба Тана, грамадни очи с извити мигли под бухналия товар на косата ѝ, братовчедката, която се грижи за майка си като за бебе. Майката искаше да ѝ довери историята си, майката търсеше някаква женска солидарност чрез разказа си, а разказваше така добре, все едно чете роман. Русите ѝ букли се движеха като живи, дългите извити мигли над атрацитеночерните лъскави очи бяха намазани с дебел пласт анкарсил, кожата ѝ беше толкова бяла като тюлената рокля на куклата върху трептящата покривка на леглото. Вратата към дървеното стълбище беше отворена и водеше във въртопи от уханни цветя, над която се виеха гранатеночервени японски рози. Насред цветния въртоп беше стъпил кракът на джинджева, най-вкусният плод на детството ѝ, кехлибарено бадемче, лепнещо от сладост и

стипчавост. Това беше градината на баба Тана. Последните години от живота си тя бе прекарала в тази част на къщата, децата са били пораснали и главното ѝ занимание е било отглеждането на цветята, подредбата им като цветовете на китеника.

Поглежда куклата на леглото и я премества долу на двора между цветята, смалява се баба Тана до онзи неин 15-годишен образ и пуска през входната врата младият учител Партений. Картините се сменят на една и съща сцена - планетата земя, човек остава с удивлението си колко неистински, сякаш небили са картините и ситуациите, когато вече хората ги няма. Сякаш са руло изрисувана хартия, която някой е навил обратно и е прибрал в невидимото чекмедже. И тук и сега не е после никога тук и сега. При тази относителност е много чудно настояването на човека за дълговечност и трайност.

Майката на братовчедка ѝ беше продължила делото на баба си Тана, макар и с патерици, тя цял ден сновеше по двора, имаше си чалъм с патерицата да плеви и да седи и царството, което си бе създала, беше царство с най-уханен дворец от цветя и зеленина.

МАЙЧИНА ИЗПОВЕД

Изсъхналото като стафидка полупарализирано тяло човек можеше да побере сякаш в шепа, то заемаше само половината, четвъртинката от стола, върху който сутрин дъщеря ѝ я настаняваше, след като я измиеше цялата като ѝ поливаше от кана в легена и след като натриеше варовобялата ѝ кожа с балсама, за който даваха и последните си пари за месеца. „Ако той не помогне, нищо друго няма да помогне”- окуражи ги аптекарката, майката, сама аптекарка, прошепна: „Ама така не се говори, всяко лекарство трябва да е предпоследно, иначе къде отива надеждата.” Вече облечена, старата госпожа се заемаше с главата си, дъщерята държеше огледалото, а тя

скубеше покаралите косъмчета под издигнатите сводове на веждите, нанасяше плътен слой синкав аркансил на забележително дългите си и извити мигли, чиито крайчета се опираха до кожата ѝ, същият плътен слой, само че помада намазваше по лицето и ръцете си, помадата приготвяше по своя рецепта, след като приключеше и с червилото, очите ѝ от аркансила и от торбичките под тях изглеждаха тесни и по китайски дръпнати, а ирисите ѝ имаха великолепната черна лъскавина на бъзови топчета. Най-накрая развиваше книжките, на които бе навила косите си и ги разресваше букла по букла, изрусените ѝ коси бяха плътни и богати както някога, а от блясъка им излизаха искри, „Само това остана от мене” - нескрито съжаление се отронваше понякога от добре очертаната ѝ с доматино червило уста.

Старата жена беше вече толкова стара, че намираше за необходимо да разкаже на дъщеря си какво е любов, след като с живота си ѝ беше показала какво е нелюбов. Трябваше да ѝ разкрие истината за себе си преди да си отиде от този свят, който, както ѝ се струваше, бе така немилостив към нея, да ѝ довери тайната си, която дъщеря ѝ наддушваше между гръмотевиците на скандалите като мирис на бучиниш при буря.

Между родителите ѝ имаше пропаст, ако дъщерята се опиташе да си отговори - кога това ѝ бе станало ясно, трябваше да даде наглед абсурдния отговор: „Още в бебешката количка.”

Майката бе окуцяла след дълъг низ несполучливи операции в младостта си, затова не работеше и имаше мъничка пенсия по болест. Всичко беше двойно по-тежко, защото майката не си подаваше носа навън, не искаше който и да е да я види с патерици, желаше в града да се скита само споменът за нея, хубавицата, в която бе влюбен половината Пловдив.

Колкото по-голямо ставаше момичето, толкова по-голяма ставаше сигурността у него, че зад държанието на майката се криеше нещо неназовано, тъмно, но съвсем реално съществуващо. Сега преди последния ѝ час майката сама бързаше с изповедта си, за това как според думите ѝ била някога свидетел на собственото си „умъртвяване” и как после останала да стърчи като „обелиск на

собственото си минало”, за да крещи ли, крещи, че то било вече „окончателно и немилостиво, само минало, а не настояще”, как „като куче лаяла след кервана, който отдавна бил вдигнал прахоляк и отминал”.

Едно време тази олюпена с течащ таван и изпочупени керемиди къща била боядисана в бонбонено розово и стегната от бели гипсови фризове, та приличала на раковина, от вътрешността ѝ като плисък на море извирали песните на трите сестри, а пред нея стоял стражар, който бил назначен на служба при градоначалника да пази дома му, градоначалникът - баща ѝ, когото вземали и връщали от работа с общински файтон. Къщата била пловдивската „резиденция” на кои ли не политици, но най-вече на Ляпчев, най-верният „съпартизанин” на баща ѝ, но и един от „конаците на Вазов”. Защото най-ценното в къщата била баба ѝ Тана, предала на музея в Сопот сопотския си архив - снимките на Колчо и Варлаама, на чичовци и на немили-недраги, между тях и снимката на мъжа си Партений Белчев, възрожденския учител на Вазов. Много и много истории можели да се чуят от нея, а хората прииждали край одъра ѝ да подишат един въздух със свидетеля на една друга, велика епоха, за героите на която тя разказвала като за свои роднини и най-свидни приятели. Единствено пред нея се смирявал и зет ѝ, оплетен здраво в политиката буен човек, добре известен на цялата околия с бохемството си, но това, което никой не можел да му отрече, била безразсъдната, непомерната смелост, която винаги го тикала насред огъня на най-тежки конфликти, от които човек трудно можел да излезе жив и читав. Жена му, скромна и тиха, учителка като баща си, възрожденеца, всичко преглъщала, с всичко се примирявала, думичка не му казвала, упрек от нея никой никога не чул, единствено се молела чуждите хора да не му изпият акъла, за да забрави дома си. А дома той никога не забравял, бил по животински привързан към семейството, а почитта и любовта си към майката на децата си той не забравял. На нея сега ѝ било разрешено да служи само на семейството и тя го правила от сърце и душа, преди да се обучават в училище децата ѝ минавали през нейното школо, което било далеч по-трудно и всеобемно. Така минавал животът ѝ, сновяла из къщи,

чистела и готвела, когато ѝ дадял пари - разкошно и богато, когато не ѝ дадял, гледала пак нещо да стъкми от зеленчуците от нивичките му на село, гледала децата да не усетят трудностите, в които ги поставял, покорно чакала кога ще се мерне въщи. Плашела се тя от енергията му, която така бурно се леела, но появил ли се в домашното огнище, тя го поглъщала с благодарност със смирените си бездънни тъмни очи, които греели разжарени като въглените в мангала. Неясните копнежи, които не можело да не са я измъчвали в самотата, сега разцъфтявали като екзотични цветя, които молели да бъдат откъснати. И тази скромна и жертвоготовна жена се вкаменявала от радост, когато погледът му падал отново отгоре ѝ, когато я удостоил с ласка или пък целувка пред всички, както било в неговия маниер - чувствата да се показват щедро и пред всички.

Когато на дъщеря му излезнал късметът и един студент по право взел да я причаква с букети цветя и букети стихове, „собствено производство“, той го приел в кабинета си. Драго му било, че бъдещият му зет бил от „гилдията“, разпитвал го за някогашните си професори: „Силяновски асистент ли Ви е, а какво ще кажеш за Венелин Ганев, по-изтънчено слово чувал ли си, изпитът при Петко Стайнов е по-труден от този при Долапчиев.“ Разказвал му спомени от студентството си, бил горд, че можел да му услужи с учебниците си от студентството си, които облечени в черна коприна със златни надписи изпълвали цели редове от етажерката му. Говорили си, седнали после на семеен обед и никой повече не поставял под съмнение това, че след като младежът вземел дипломата, щял да вдигнат подobaваща сватба. Разбира се, и дъщерята трябваше да е свършила догогава аптекарските курсове, той държеше всяка от дъщерите му да си има професия, за да бъде независима, като познаваше себе си, изричаше убедено „че на мъж не може да се разчита“.

През цялата 44-та било обаче по-добре да не му се мяркаш пред погледа и забързаните стъпки, невиджана у него сприхавост карала близките му да се движат безшумно из къщи като в манастир, нямало защо да го питаш защо е толкова гневлив, нали сам ги засипвал с тирадите си: „Пак ли ще ги лъжем българите там като в

1903, като в 1913, като в 1918, българи сте, ама сега стана напечено, та ние си се прибираме в България, а вие гледайте да се задържите до следващото ни идване. То бе чудо, че след толкова прочиствания намерихме българи там. И скоро ще трябва пак да приемем, че братята ни не са братя.”

Този цялостен човек никога не се бил научил да хитрува, праволинейността му била част от целостта на характера му, затова вместо да поеме като някои офицери към чужбина, той се озовал намръщен и ожесточен въщи да си чака съдбата. Висял седмица-две пред радиоапарата и накрая го строшил със собствения си юмрук, повече лъжи нямал да допуска в дома си. Единственият човек, с когото се срещал, бил приятелят на дъщеря му: „Той е чудесен човек, приказен - произнасяше го с някаква замечтаност. - Като вземем властта, ще го издигнем за политик.” Ни за миг бащата не допускаше, че „антибългарите” няма да бъдат отстранени. „Те са по-страшни от враговете вън, защото са ти в къщата и каквото те ти сторят, друг не може да ти направи.” Не излизал изобщо от бърлогата си, в която си ближел раните: „Не зная какво ще направя, ако срещна на улицата руснаци, пък и пищовът ми е още в джоба и не съм си изгубил още акъла, та да не зная за какво са се домъкнали тука, за разлика от онези, които с хляб и сол ги посрещнаха.” Седял на едно столче под джинджева по цял ден и хихикал доволно над книгите на Димитър Маринов и Захари Стоянов върху фразите за русофилите, върху фразите от рода на „А нас от вас кой ще ни освободи?”.

Веднъж само се надигнал от столчето, лъснал обувките си, облекъл костюм и сред плача на домочадието тръгнал да си прибира наема от нивичките в съседно село, някакъв братовчед му бил пратил хабер да иде да си го вземе, готов бил. „Олеле, мъжо, не тръгвай, не наемът, ножът е приготвен за тебе, лъжат те, стопанино мой - ревяла иначе кротката му жена и се хвърляла в краката му, влачела се заедно с тях, не го пускала. - Ще видиш, че ще те утепат.” Злокобно като нощна птица пищяла тя. С резки движения на дългнестото си все още по младежки силно тяло той гледал да се освободи от домашните окови, отивал на село колкото за наема, два

пъти повече за конете си, които бил поверил на един ратай, нали трябвало да види дали са гледани добре, дали не мършавеят и линеят. С изправена глава и стегната стъпка на господар, а не на уплашен слуга го видяли да крачи за последно по пловдивските улици към гарата, сякаш предизвиквал всички свои престъпни врагове. Фанатично искал до края да си остане *Homo libre* - свободен човек, не къртица, не заек в тези подли времена. Пред някогашния областен управител се били разтваряли преди много перспективи да загине като герой, но съдбата му била приготвила една подла смърт, в която имало място за героизъм, колкото място за героизъм имало в кланицата, една от многото жертви на изскочилите от тъмните си дупки зверски инстинкти под размаха на развети знамена и речите за нов свят, опиянили една част от народа „да пие кръвчицата“ на другата част.

Злокобните седем дни, в които той не се върнал, нито първия, нито втория ... жените се потопили в целебните води на плача си. На осмия ден само щерката изплувала от океана от сълзи, отърсила се, за да предприеме нещо. Какво разбирала тя от световните войни и политики, знаела само, че баща ѝ лежал заклан, заклан като прасе по Коледа наред площада, била виждала вадите от кръв по Коледа в село, когато се колели прасетата и затова избягвала ходенето по Коледа на село, но сега поточето било от бащината кръв и кръвта властно я дърпала напред, викала я. Майка ѝ успяла да я спре, колкото успяла преди седмица да спре баща ѝ. „Цяла бащичко си“ - виела от ужаса на осъзнаването на този факт. - Ето какво му донесе един такъв характер.“ Бързала, защото била уверена, че баща ѝ от седмица вече бил мъртъв, че много скоро щяла да рони сълзи не върху възглавницата, а върху трупа му, но как и по какъв начин щяла да го открие - понятие нямала, все ѝ се струвало, че мъртвият ѝ татко щял да ѝ даде знак, да я заведе до себе си.

Гледано от гарата, селото в есенната мъгла напомняло старинна избеляла литография, на която се мяркали грациозните силуети на бащините коне, имала чувството, че внушителната му фигура на кавалерист с бурния му, широк смях щяла да изскочи на кон от овощните градини.

Още първите селяни, които срещнала, я гледали мълчаливо и изпитателно, сякаш с поглед я питали известно ли ѝ е това, което на тях вече било известно, страшно трябвало да е това знание, че те се дърпали назад от пътя ѝ и на нея ѝ се струвало, че наоколо ѝ се върти вихрено хоро, от което все повече ѝ се виел свят и всички потропващи ѝ се хилели съучастнически. Пребродила селото надлъж и нашир, селяните ѝ отваряли къщите си, плевните, мазетата, жените я чумосвали: „Туй лудото какво е тръгнало да дири от нас! Видя ли ма, няма го, а де, няма го и туй то!“ Непретърсено накрая останало само кметството, на смрачаване се озовала пред него, осилите на последните слънчеви лъчи бодели тъкмо черните мъртви стъкла, но не стъклата гледала тя, а пирамидата въглища, струпана пред него, погледът ѝ търсел линейката на поточето кръв пред купчината, но нея я нямало. „Дайте ми лопата!“ - почти извикала, неоткъсвайки поглед от кюмюра. Жените се разжужали още по-злобно: „Какво ѝ угаждате, бре, не виждате ли, че е луда?“ Но Драго, един от ратаите им застанал послушно до нея като войник с лопата, вместо пушка и твърдо промълвил: „Аз ще копая.“ „Няма да си ти - рекла дъщерята със сини устни, без да откъсва хипнотизиран поглед от черния режещ блясък на въглищата. - Да не си му син? На децата му се пада тази чест.“ И започнало онова разриване, което сетне хиляди пъти щяло да се повтаря в сънищата ѝ, внимателно, бучка по бучка, докато щръкнали двете му стъпала в обувките, които бил лъскал на прага преди да тръгне. Добре, че умът ѝ успял да остане в някакво вцепенение, че успяла да изпълни дълга си докрай, ратаят мълчаливо докарал каруцата си, мълчаливо ѝ показал с очи убиеца, натоварил върху постелка от слама вкочанения ѝ баща и бавно, придружени от черно ято гракащи свраки поели към града.

После тя боледувала дълго, сякаш от самия ужас вдигнала температура, в треската си се борела с лошия сън и ѝ се струвало, че все някога щял да отmine. Довели ѝ баячка да ѝ лее куршум. „От отворен гроб е болестта“- изрекла циганката и ѝ дала билки за затваряне. Най-сетне тя се събудила от треската, оздравяла, за да поеме живота, този станал ѝ така отвратителен живот, в свои ръце. Разчитала на приятеля си, той трябвало да им помогне, нали бил

юрист и любимец на баща ѝ . Той ѝ приготвил каквото било нужно за прокуратурата, тя пътувала безстрашно до селото да издирва свидетели. Освен ратаят много ѝ бе помогнала и една селянка, страстна привърженичка на Никола Петков. Край печката, докато бъркала манджите в огромна като казан тенджера ѝ разказвала с гордост за земеделските митинги в големия град, тя заклевала в името на земеделския водач съселяните си да свидетелстват по делото. „Страхотно дело ще стане” - обещавал любимият на дъщерята, не очаквал такова изобилие от свидетели и съпричастност. Това щяло да бъде едно от първите му дела като прокурор и амбициите му били за пълна победа, изобщо, нещата се уреждали, процесът щял да възстанови справедливостта, после двамата щели да се оженят и да народят внуци на убития ѝ баща, първото щяло да носи неговото име. Всичко зависело от адвоката на убийците Ц., започнал да ѝ внушава приятелят ѝ, той бил най-влиятелният човек в града, защото изглежда държал тайните му, каквото той кажел, това щяло да стане, и кмет, и милиция се съобразявали с неговото мнение, нали от времето на адвокатстването си в Пловдив Коларов му бил приятел, нали бил персонално близък с министри в София. Представил на приятелката си и дъщерята на това правно светило, с която се бил запознал при подготовката на процеса, бледалико късо подстригано с някак измити предварително уморени черти момиче в сив копринен джемпър и цветно копринено шалче около врата, небивала елегантност и разкош за тези тъжни следвоенни години. Още при представянето ѝ нещо жегнало любимата му - някак прекалено близко били застанали един до друг, прекалено охотно навеждали глави един към друг, набивал се на очи общият им смях, общото им бърбрене, това подчертаване на общата професия - колеги! - сякаш ставало дума за обща съдба. Въпреки вълнението си тя чула характерното стържещо с множеството си съгласни име на адвоката и вдигнала в недоумение вежди: „На самия адвокат Ц.?” „Да, на същия, защо не?” - отговорила ѝ другата с въпрос, гласът ѝ се разливал като топящ се сладолед във фунийката на устата. Трябвало да продължи семейната професия, да имало кой да седне един ден в семейната кантора.

Само веднъж излезли тримата, наложила го волята на приятеля ѝ, който решително не се мяркал повече у тях: „Никой не трябва да знае за връзката ни, да не бъде обвинен в пристрастие.” „Малко закъсняло изискване” - учудила се приятелката му, но преглътнала. В тъмното покрай Марица се разхождали, където поради икономии лампите не светели. В топлия октомври от тополите ладийки на капещите листа кацали по косите и раменете им сякаш дърветата се закачали с тях, пращали им някакви меланхолни послания. Изведнъж реката, която тънела в тъмното, станала видима, започнала да сияе, тримата мълчаливо вдигнали очи като за молитва, изгрявала луната, току-що излъскана до блясък от незнаен калайджия. Дъщерята на убития обхванала с един поглед целия променил се, станал фантастичен пейзаж, бухналите храсти, извезани със свила, черните като огромни риби подмоли на реката, сенките на приятеля си и на адвокатската дъщеря, които се били слели върху проснатото лунно сребро: „Той е с нея, не с мене” - мернало се за миг в главата ѝ, но после повече не искала да мисли за това. За да прогони предчувствията, взела да бърби все повече и все по-безсмислено, и да я сметнели за глупачка, какво от това, нали била тази оголена луна отсреща ѝ, този лунен свят, който се развивал като персийски килим, държан досега на руло, видими ставали всичките му жар-птици и звезди, приказно било да стъпваш по него.

На другия ден го срещнала случайно на улицата, той я посъветвал: „Можете да станете приятелки с нея, тя е страхотен човек, а какъв ум, съвсем мъжка интелигентност.” „Предпочитам да си остана по женски глупава - сопнала му се приятелката му, която била очевидно на път да му стане бившата приятелка. - По-важното е ти да си ѝ приятел, нали?” Във вътрешния ѝ взор се изправяли двете им слети сенки на лунната светлина, горчивите ѝ думи били част от бунта ѝ срещу самотата, която била вече започнала и след процеса щяла да я разяжда като вода дървото, щяла да прогнива от нея, да се рони частица по частица, самотата, която никога нямало да научи как да преодолява. Процесът бил спечелен, убийците - осъдени, а всички продължавали да бягат от нея, от сестрите ѝ, от семейството ѝ, тя научила, че по-лесно се умира от самота, отколкото от глад. Нещата

се отдалечавали от нея и приятелят ѝ се озовал на отсрещния бряг, не чувала пулса на сърцето му, на думите му, така решително и завинаги ѝ обърнал гръб. В края на краищата един способен юрист трябвало да направи кариера поне като тази на адвоката Ц., а било съвсем сигурно, че адвокатът Ц. ще издигне зет си на по-високо стъпало от неговото. По-високо - в точката, в която душата става обществена забележителност, общонародна ценност. За да напредне, се бе оттласнал от нея със запущени с думите на новата си любима уши. "Ако не разбираш разликата между семейство с положение и любовта, загубен си" - още преди ѝ беше разкрил трезвомисленото си верую спрямо тази несигурност любовта. И ето, той нямаше да бъде изгубен, приютен в семейството на най-влиятелния човек в града.

"Ожени се за едно стъпало в пътя нагоре - парализираната жена се разтриса от някакъв сякаш подземен плач, чиито конвулсии успяват да съживят за миг мъртвите ѝ мускули. - А мене остави там нейде долу да оплаквам съдбата си." Оженила се за първия срещнат, останалото дъщеря ѝ знаеше.

Това, което майката не знаеше, беше, че любимият ѝ бе сега полуумен старец, който се влачеше по улиците с протрити чехли и колчем срещнеше дъщеря ѝ от гърлото му заклокочваше като вода, която го дави, викът с името на майка ѝ.

„Той изрича твоето име, мамо, разбираш ли, колчем ме види и като се спусне, а аз не се сещах защо ме нарича с твоето име, аз дори не знаех, че сте се познавали, камо ли пък, че сте се обичали. Той сега е един достолепен луд Крал Лир, лута се из града и се губи сякаш е в гора. От всичко преживяно в съзнанието му е останало само твоето име, виждаш ли” - тържествуваше момичето. Божичко, как тържествуваше и затова все по-разпаден ставаше говорът ѝ: „Аз му напомням на тебе, затова съм за него ти. От мътилката на годините - в паметта му твойт образ и нищо друго. Виждаш ли, че любовта не е празна дума и който съгреши срещу нея си плаща."

Ръцете на дъщерята галеха продължаващото да се свива в конвулсии тяло, чудното откритие за триумфа на любовта ги правеше така близки, както никога досега, те си предаваха тайната като

съзаклятници във вечния заговор на природата срещу делата, рожба само на ума.

„Наистина ли? Моето име ли? Ти добре ли го чу? Колко пъти? Разправяй. И как така - моето име, та той откъде знае, че си ми дъщеря. Толкова пък да си приличаме?" - по лицето на старицата за пръв път се появи като светлина едно чудно спокойствие, равно на блаженство, такова изражение дъщерята никога не бе виждала у нея, беше сигурна, че това бе единственият ѝ миг на пълно щастие през целия ѝ живот след женитбата.

„А можеше и да не се случи да ѝ разкажа за някогашния ѝ любим, колко ограбена щеше да е тогава" - си каза дъщерята, когато след няколко месеца застана до ковчега ѝ, сети се в онзи тежък час за него и нея, понеже върху смъртната ѝ маска се бе разляло същото онова блаженство като тогава. „Понякога един миг означава повече от цял живот. Истинското човешко време няма нищо общо с онова механичното"- рече си дъщерята и си пожела нейното истинско време да е поне колкото физичното.

От племенника на патриарх Кирил доц. Кирил Марков чу за изтезанията на сетнешния патриарх в сградата на Общината, някога Обществена безопасност, после и от един от водачите на еврейската общност в града. Написа и статия във вестник „Анти" за мъченичествата на пловдивския митрополит Кирил, качена и на сайта на Светия Синод. Вкъщи семейството ѝ хранеше неизменното уважение на старите пловдивчани към някогашния пловдивски митрополит. Освен акцията му по спасяване на българските евреи ѝ беше известен от негови близки, близки и на семействата им и един друг факт.

Когато се установяват български власти във Вардарска и Егейска Македония, в Западна Тракия и Западните покрайнини, там се организират четири нови епархии на Българската Православна църква. Начело на една от тях - Маронийската - застава Пловдивският

митрополит Кирил, тя обхваща територията на Беломорската област. Новият Маронийки и Пловдивски митрополит Кирил иска среща с немския комендант. Исква уверение, че евреите в новоприсъединените територии няма да бъдат транспортирани извън родината си. Грубо немският генерал почти го изпъжда: „Не коментирам подобни въпроси с някакво си отче.“ Това сведение отново ѝ е предоставено от племенника на патриарх Кирил доцентът от Пловдивския университет, доскорошен преподавател по история в Швейцария Кирил Марков.

Отец Борис от Пловдив бил пратен в Белене незнайно за какво, всъщност за това, че е свещеник и проповядва християнството. Само след месец престой чува името си на плаца заедно с имената на други двама свещеници. Отчето било освободено. Когато се върнал от Пловдив разбрал кой е спасителят им, той ги поканил на обед. Това бил пловдивският митрополит Кирил.

Доцент Кирил Марков ѝ описа и физическия облик на актрисата Надя Дункин, и спомена си за нейното пребиваване като секретарка в Светия Синод, всъщност там я бе виждал, първо чул смеха ѝ, имала много звучен смях, който ще различиш от всички други. Патриархът я приютил след лагера и така променил съдбата ѝ. Българската църква има дълга традиция на спасяване и укриване на хора, още с хайдутите и революционерите преди Освобождението, с горяните и въобще преследваните от властта след вземането на властта от комунистите, с българските евреи.

ПЛОВДИВСКИЯТ МИТРОПОЛИТ, БЪЛГАРСКИЯТ ПАТРИАРХ КИРИЛ БЪЛГАРСКИ

Проснат на пода, водачът на българската църква мете затворническия клозет с брадата си, яхнат сякаш от дяволи – биячите на затвора, които го язدهха, пришпорвайки го с камшици. Да, това бе тъкмо един от водачите на единствената църква в Европа, която по „вилнеещата епидемия на гонитба на евреите“, по време на “цялата безумна антиеврейска акция” се изпречи срещу “оргията на Сатаната” и застана кротка и просияла между тях и смъртта: „Христос е моята

сила, моят живот, моят идеал, а тези тук са наши братя.” В проповеди и статии Българската Православна църква винаги бе говорила и не с едно, а със стотици хиляди гърла срещу “обезобразеното лице на историята, чиито кървави страници се пишат от хора, за които християнството е празна дума”. Тази църква бе призовавала съвременния свят да приеме „Арбитража на църквата” като единствено меродавен.

Брадата е мека къделя прежда, цветът е атрацитно черен, та контрастът с бялата кожа ви кара да изпитвате естетическо удоволствие сякаш това е портрет на духовник дълго и старателно обмислян, тя се стеле върху широки гърди и краищата ѝ встрани се сливат с леко чупливата коса и вие си давате сметка, че пред вас се намира един великолепен човешки екземпляр. Една ръка се пъха под брадата, чужда ръка, пръстите се замотават в кичурите и изведнъж ръката започва да тегли целия човек чрез брадата, човекът е снажен, но не може да се задържи прав, понеже някой пък го блъска отзад, краката му неловко се приплъзгват на различни страни, ръцете му успяват да се подпрят на китките, за да не издрънчи главата му о цимента и той е вече на земята, някой го възсяда, а ръката, заловила ловко брадата, го тегли напред: „Дий, дий, попе!”. Натискат главата му надолу, надолу, съвсем надолу към изпражненията, понеже помещението е клозет и то клозет на затвор. „Ха сега мети – викат му, - мети с брадата.” Ех че веселба, ех че джумбуш, особено като знаеш, че със златни верижки и кръстове по килограм се е разхождало светейшество му, понеже човекът не е какъв да е поп, ами цял митрополит, онзи пловдивският, дето рекъл на евреите, че ще ляга на релсите, ха сега, легни насред лайната, да те видим какъв лайнян поп ще ни станеш. Когато клозетът е добре ометен с брадата, идва нареждането „И утре пак, всеки ден!”. След развлечението за затворническата управа следват разпити, тогава същата тази брада се скубе косъм по косъм, а под ноктите се забиват игли, а мехурите от предишни побои се пукат, някой се сеща и сол да им посипе. Не стига че е поп, но и е наклеветил великия Сталин, фактически е станал съюзник на Хитлер като се е озовал на поканата за международна комисия, организирана от немците за истината на

масовите гробове на полското офицерство в Катин и Винаца, няма да вярва на думите на вождя и учителя „Не сме ние, ние сме с братския полски народ !”.

Още млад беше светейшество му, като нищо щеше да свърши скоропостижно земния си път нейде тук около клозетната дупка, ако пловдивските евреи не се разтърчаха, и затърсиха връзки и близки с властниците и бързо-бързо се сетиха кой може да им е от най-голяма полза, нали в страната имаше Междусъюзническа комисия, а предводителите и на американската, и на английската бяха от техния народ. И ето делегация сега измолваше главата на “своя си владика”, делегациите бяха изслушани и от единия им съплеменник, и от другия, в съгласие клатеха те главите си, но никак не се знаеше доколко тяхната дума можеше изобщо да се чуе, след като страната управляваше само и единствено Червената армия. Обещаха те помощта си, но очевидно беше, че ако руснаците откажеха, те нямаха много начини за въздействие, само че ето че и сред руската управа се появиха хора, за които отношението към пловдивския владика беше срам и позор и тихом-мълком, без да се знае чрез кого точно се е действало, митрополитът бе пуснат на свобода.

Когато ѝ го разказаха, Надя се разплака. Човекът насреща ѝ говореше, та пушек се вдигаше, искаше да засвидетелства изключителността си, знаеше нещо, което другите не знаеха. А тя като е била в концлагер, на нея могат да се изсипват всякакви ужаси. Срещнеха ли я хората, сега след промените, преди въобще не я и срещаха, ей тъй - правеха завой, веднага започваха да изливат някаква кошмарна история, която на друг не биха поверили. Надя сега обаче слушаше напрегнато, откриваше нещо за един от най-любимите ѝ хора. Как нямаше да го обича с обичта на благодарността като той извърши това, което никой не направи. Подаде ѝ ръка - на нея прокажената, изхвърлената, случайно живата. Тя обаче знаеше защо бе оцеляла въпреки насилието, което на камари се стовари отгоре ѝ. Тя беше вярваща, тя вярваше, че милият Бог си я беше спасил, не хората. От хората беше видяла само зло, незнайно защо, едно непредизвикано от нищо зло. Но от дядо Боже

получи само милости - раните ѝ зарастаха без доктор, без наличната вода, в кошмарна мръсотия. Тя, чистницата, трябваше да се въргаля в мръсотиите на кочина. Но дядо Боже я галеше с цереща десница и накърнената плът се възстановяваше от само себе си.

Първият човек, който се оказа човек, беше патриарх Кирил Български. Както беше заложил главата си за евреите, които ги чакаше депортация в лагерите на смъртта, така след лагера на смъртта, в която бе захвърлена като в яма, той заложи главата си за нея. Тя беше преследвана, тези които не я убиха в лагера, очакваха тя да свърши извън него - напъдена, без къшей хляб, обявена за враг на народа, сиреч на всеки българин. И българите бягаха от нея, ако се спряха с нея, рискуваха обвинение, че са като нея и те народен враг. Но патриархът постъпи с нея както с всеки човек, даде ѝ знак, че тя не е по-различна от другите, не е изхвърлен боклук, не е нищожество, което не заслужава помощ. Прие я на работа в Светия синод! Не къде да е - в Светия синод! Най-висшата йерархическа единица на църквата отвори широко врати и я приюти. Дадох ѝ работа като секретарка. И месец след месец тя получаваше заплата - нещо нечувано и невиждано, тя, която трябваше камъни да яде, сега можеше като редови гражданин да си пазари и да си плаща. Не знаеше Надя Дункин, че и светейшество му е било като нея сред жертвите, но друго знаеше - как ѝ даде хляб, когато всички други ѝ го отказваха. Отказваха ѝ хляба, както сега се отказваха да я изслушат истински на митинга. Обаче трябваше да говори и щеше да им говори. За лагера нямаше да мълчи. Можеше да им го изиграе онова, което се случваше в лагера, само че щеше да ги пощади, иначе щеше да има припаднали от ужас. Влакче на ужасите. Пътуваш с него и около ти всякакви кошмари се нахвърлят отгоре ти. Нали е артистка, звездата на пловдивския театър, може да им го изиграе, сценка по сценка. Пловдивският театър, в който и следа вече няма от нея, сякаш никога не е била вътре. Сякаш никой не е чул, че е била в концлагер. Никой не се интересува. Ни артисти, ни режисьори. Живееше на хвърлей място от театъра, но никой не я посети. Прокаженият си е прокажен, него го захвърлят далече от човешките обиталища, камо ли да го пуснат в театъра да се прави на артист.

А беше време за общи действия в името на Възродена България. Сети се какъв спомен ѝ бе разказвал пловдивчанинът Трифон Мирчев, лагерник от Белене. Било станало наводнение и той вижда една дъска, на дъската заек и лисица. Заекът не бяга, лисицата не го гони. Е, в това положение беше България, на съсипия. Трябваше да я вадят от съсипията. Ще им говори, докато се извинят, докато признаят и се извинят, тогава и двете страни да намерят сила за прошката. Че за искането на прошка, и за даването на прошка сила се иска.

Докато в спомена Надя Дункин говори, от връх тепето се чува един мощен глас, който пее Верди. Момичето е с хубост на тракийска жрица, седнало е на седалката на Античния театър точно до надписа с латински и кирилски букви, на който пише "Орфей". Момичето е дъщеря на братовчед ѝ инженера Н. Р., София, пак като онази първа известна им жена от рода им София, дошла от Костурско, за да ражда тук децата си. Тази София още като мъничка седеше на пианото, така дребничка, че почти не се виждаше, но пианото издаваше под пръстчетата ѝ вълшебна музика. „Какво свириш?“ - питаше я тя, така невежа в това изкуство. „Мои си работи.“ „Какви са тези твои работи, много са пък хубави.“ „Ами аз си ги измислям.“ Освен че пееше ангелогласно, тя си композираше от 6-7-годишна. Бащата на София беше този, който не на млади години изгради модерно стопанство, както дядо ѝ Костадин във втората половина от живота си заедно с баща ѝ Стоян беше садил ябълковите градини в чифлика. Всичко във фамилията е като този надпис от първи век едновременно с латински и кирилски букви - уж видимо ясно, а понякога необяснимо и свързано с някакви мистично обяснение, което сам Бог знае. Но момичето инстинктивно бе разбрало притчата за таланта, който не бива да се закопава в земята. Гласът ѝ сякаш разгръща пред погледа картините на сестра ѝ Марлена и на дъщеря ѝ Смиляна с никъде невидяни форми и съчетания от форми. Майка и дъщеря са получили няколко международни награди от първия международен сайт за

изобразително изкуство Artslant, майката - два пъти за живопис: за композицията „Пиета под Балкана“, посветена на жертвите на комунизма, и за портрет на Махатма Ганди, изграден сякаш от наносите на Ганг и от скалните храмове на Индия. Дъщерята е с две награди за рисунка с туш и молив, /графичните ѝ работи и те са от нейни си форми, излизащи от други форми и така - разнообразието на природата до безкрайност/. Тя има и награда за живопис чрез сияйните си пастели. Грамадните картини на майката с метафизичните композиции са изразили всичко за Пътя на човека от зората до мрака, акварелните ѝ пейзажи с прозрачността си и уж случайно разлетите петна, в които е тъкмо мощната интуиция, която прави творчеството, са пречиста изповед на българската природа, а портретите ѝ са достигнали душите на портретувани и зрители, та са ги свързали в нещо духовно и затова трайно. До ден днешен обаче „Пиета под Балкана“ пази портретите на тези, които възпява - знамето на опозицията след Девети Людмила Савова, проф. Александър Станишев със златните ръце и на колко други като тях в дома ѝ. А те биха били у дома си в един Музей за жертвите на комунизма.

Очевидно разговорът за слепите и глухите не е отминал, а напротив - предстои.

Световни професори са се възхитили на новаторството им, талантът им е толкова голям, колкото е голяма скромността им.

И паралелът с графика Петър Лазаров, с неговата съдба е неминуем. Той продава някога графиките си за 5 лв. В Пловдив никой не смята за нужно да му организира изложба, признанието му е нулево, въпреки виртуозната техника и истински заразяващите му барокови и готически фантазии. Тогава той избира свободата като колко свои съвременници българи. Заминава за Холандия, става световноизвестен график, но в България няма кой да го замести. Неосъзнатата истина, че с неподкрепата на талантливите хора, се стимулира прокуждането им. И това е най-голямото обедняване на страната, не икономическото.

А той някога е видял с майка си какво е подкрепа, тъкмо когато са били почувствали какво е било преследване заради дядо му

Ликоманов от Брацигово. И подкрепата идва от бивш партизанин, големия пейзажист на Пловдив Кольо Витковски. И при комунизма, и при антикомунизма пак човекът с човешината или пълната ѝ липса решава всичко.

А всичко това за рода можеше да бъде разказано поради една единствена причина - сладкодумството на майка ѝ, дъщерята на Попето, племенницата на Добчо Попов. За нея писателството ѝ бе най-светла радост, а приятелите ѝ- най-свидни близки. Повтаряше се историята с баба Пида. И ако имаше някакви поуки в историите, то бяха, че искаме или не те влизат неусетно в това, което се нарича история.

Думите, идващи от небесната ѝ душа се изливаха върху всичко като пролетен дъжд - хора, улици, къщи, дървета - и те засияваха с необикновена яркост, свалили от себе си прахоляка на всекидневието. Тя никога не изоставяше товара си със спомени на някоя гара в живота си, той беше винаги с нея да го връчи на дъщерите и внучките си като нещо, което и на тях принадлежи. Връщаше се обратно във времето, щом не можеше да го обърне в обратна посока. Беше наясно, че човек не може да притежава другия човек, но може да притежава единствено историите за него, така както той ги е видял. Внучка ѝ от Германия, която носеше името ѝ, бе наследила и разказваческата ѝ дарба, сладостно редеше българските думи, смесвайки комично и архаични, и диалектни думи от Родопите, а селяните от родопското село, където прекарваше летата си, я смятах за една от тях - „истинска родопчанка”.

ПЪРВО ИЗДАНИЕ

ПЛОВДИВ

Автор: Кристин Юркова

Художник: Кристин Юркова

Коректор: Марлена Юркова

На корицата: Костадин Юруков- портрет

На трета страница: д-р Васил Соколски- портрет

Издател: „Мозайка 92 - А.Ю. - М.Ю.” Пловдив

ISBN 978-954-673-022-0